

80
СТАТ
11/84
Т 26 кб 2

ТРУДОВЕ

НА

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ

УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, Книга 2

TRAVAUX

DE

L'UNIVERSITE

"ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

Tome 26, Livre 2

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"

В. Търново, 1992, V. Tirnovo

ГОДИНА 1992

ТОМ 26, КНИГА 2

ТРУДОВЕ
НА
ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
• СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ •
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ТОМ 26, КНИГА 2
1989/1990

TRAVAUX
DE
L'UNIVERSITE
• ST. ST. CYRILLE ET METHODE •
DE V. TIRNOVO
FACULTE PHILOLOGIQUE

TOME 26, LIVRE 2
1989/1990

ДАРЕНИЕ
от Мекатницата
при УИЖВ
гр. Върнаково

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"
В. Търново. 1989. V. Tirnovo

СТАТЪ
IV/87

80

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. Русин Русinov (главен редактор),
доц. Петър Джамбазов, доц. Иван Хараламбиев, доц. Паисий Христов,
ст. пр. Емилия Михайлова (научен секретар)

25.11/1995

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО Д

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

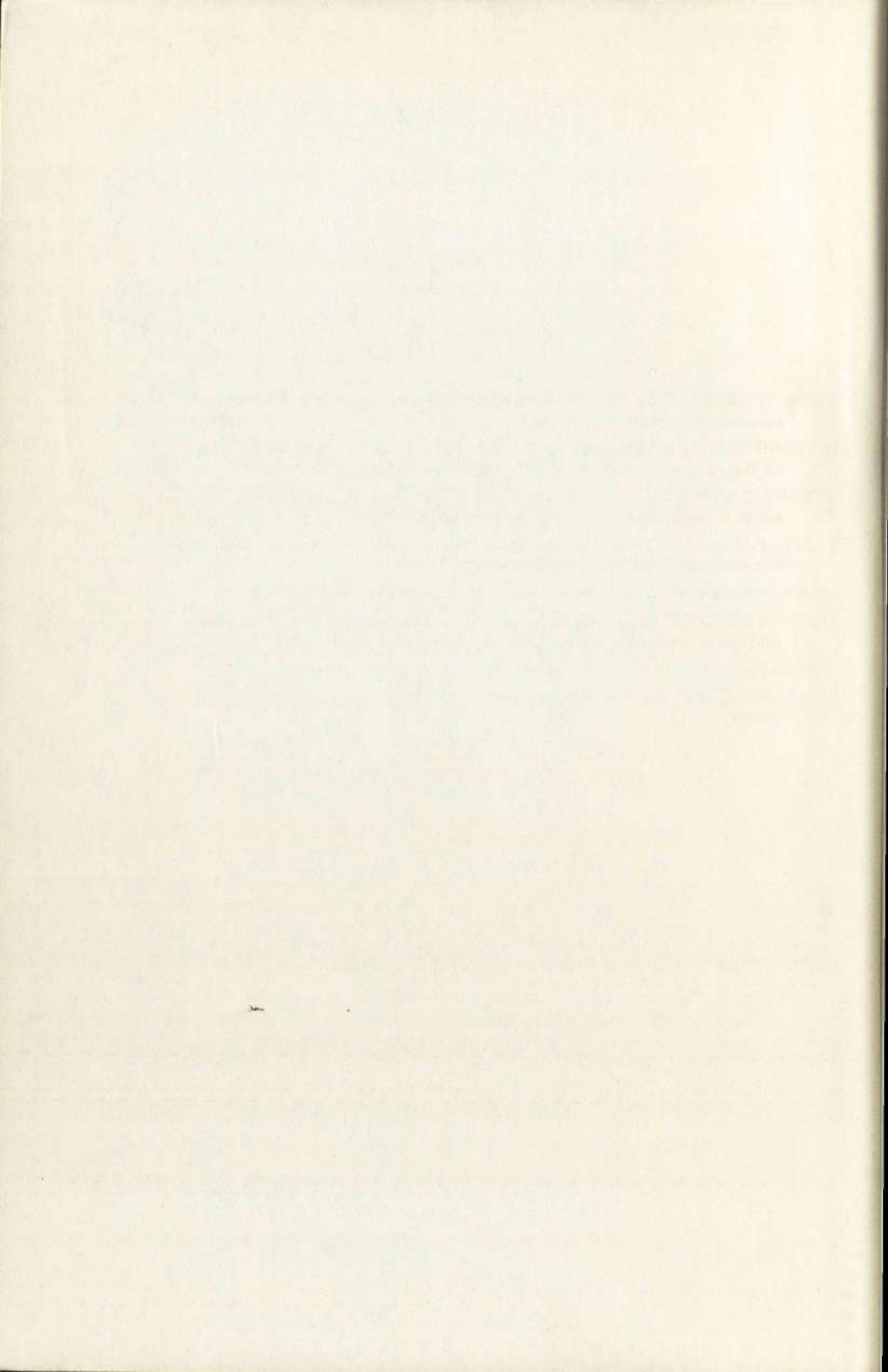
ВЕНА ЧЕНЕВА. Выражение уступки в русских и болгарских простых предложениях, осложненных обособленными членами	9
ЛЮДВИГ СЕЛИМСКИ. Значението на полската наука за изшзучаването на речника и словообразуването на българскиши език	39
ЦЕНКА ДАВИДКОВА, ПЕПА ЛУНГАРОВА. Характеристика на производните със суфикс -log/ -og в латински език	69
СИЛВИЯ ПАПАЗОВА. За словоредните отношения на обстоятелствените пояснения в немски и български език	95
СИЙКА ГОЧЕВА. Семантические особенности собирательных существительных	131
ДАФИНА ГЕНОВА. Опит за моделиране на метафоричните и метонимичните значения на някои прилагателни за цвят в английски и български	155
ВАСИЛЕНА ТОДОРАНОВА. За значението и превода на <i>хормон</i>	181
ВЪРБАН ВЪТОВ. Към въпроса за мястото на лексиката от чужд произход в Софрониевия език	203

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ВЕРА ЧЕНЕВА. Выражение уступки в русских и болгарских простых предложениях, осложненных обособленными членами	9
ЛЮДВИГ СЕЛИМСКИ. Значение польской науки для изучения словаря и словообразования болгарского языка	39
ЦЕНКА ДАВИДКОВА, ПЕПА ЛУНГАРОВА. Характеристика производных с суффиксом <i>-tor, -og</i> в латинском языке	69
СИЛВИЯ ПАПАЗОВА. Об отношениях порядка слов обстоятельственных пояснений в немецком и болгарском языках	95
СИЙКА ГОЧЕВА. Семантические особенности собирательных существительных	131
ДАФИНА ГЕНОВА. Опыт моделирования метафорических и метонимических значений некоторых прилагательных, обозначающих цвет, в английском и болгарском языках	155
ВАСИЛЕНА ТОДОРАНОВА. О значении и переводе <i>хорион</i>	181
ВЫРБАН ВЫТОВ. К вопросу о месте иноязычной лексики в языке Софония	203

CONTENTS

VERA TCHENEVA. On the expression of concession in russian and bulgarian sentences with sentence modifiers	9
LIUDVIG SELIMSKI. The importance of polish science for the investigations on the vocabulary and the wordformation of the bulgarian language	39
TSENKA DAVIDKOVA, PEPA LUNGAROVA. Characterization of the suffix – derived names ending in -tor/-or in latin	69
SILVIA PAPASOVA. Zu den reihenfolgebeziehungen der adverbialbestimmungen im bulgarischen und im deutschen /1. teil/	95
SIJKA GOCHEVA. Semantic peculiarities of the collective nouns	131
DAFINA GENOVA. Semantic representation of the metaphoric and metonymic use of some colour adjectives in english and bulgarian	155
VASSILENA TODORANOVA. On the significance and translation of <i>хорион</i>	181
VIRBAN VATOV. The role of loan-words in the language of Sophronius of <i>vratza</i>	203

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1989/1990

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 26, livre 2

FACULTÉ DES LETTRES

1989/1990

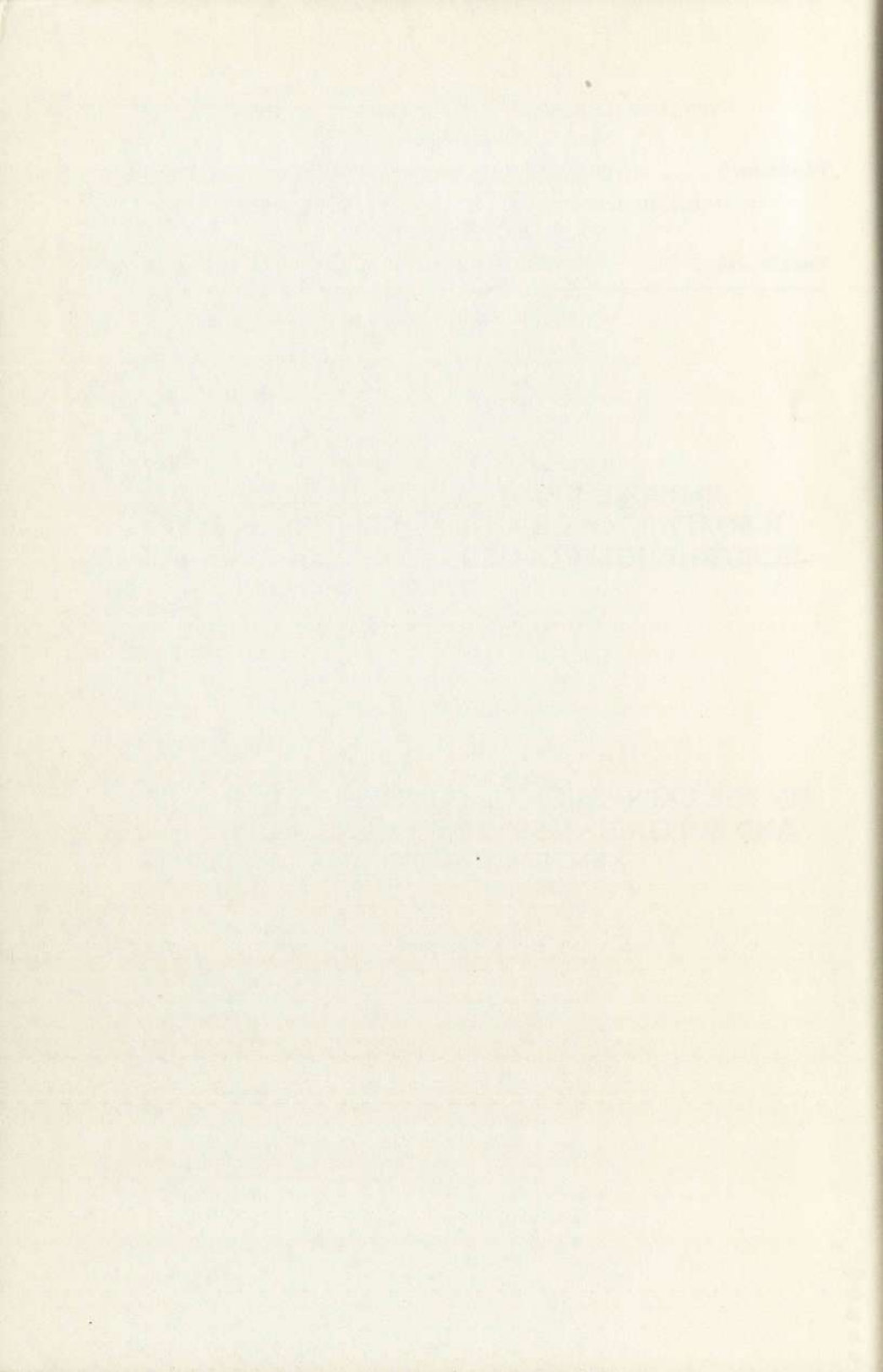
ВЫРАЖЕНИЕ УСТУПКИ В РУССКИХ
И БОЛГАРСКИХ ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ,
ОСЛОЖНЕННЫХ ОБОСОБЛЕННЫМИ ЧЛЕНАМИ

ВЕРА ЧЕНЕВА

ON THE EXPRESSION OF CONCESSION IN RUSSIAN
AND BULGARIAN SENTENCES EXPANDED WITH
SENTENCE MODIFIERS

VERA TCHÉNÉVA

Велико Търново, 1992

В студията се разглеждат руски и български изречения с обособени части, в които между предикативната основа на изречението и обособената част се установяват отстъпителни отношения. Изяснява се ролята на лексико-семантичната корелация между компонентите на обособената конструкция и предикативната основа за формирането на отстъпителното значение, както и ролята на частиците с аналогична семантика за актуализацията на отстъпителността. Подробно се анализират изреченията, в които обособената част или обособената конструкция се въвеждат с подчинителни съюзи. Описват се функционалните еквиваленти в българския език на руските изречения с деепричастия и деепричастни конструкции, в които се изразяват отстъпителни отношения.

В статье рассматриваются русские и болгарские предложения с обособленными оборотами, в которых между предикативной основой предложения и обособленным оборотом устанавливаются уступительные отношения. Выясняется роль лексико-семантической корреляции между компонентами предикативной основы и обособленного оборота при формировании уступительной семантики, а также роль частиц с аналогичным значением для актуализации уступительности. Подробно анализируются предложения, в которых обособленный член или обособленный оборот вводятся подчинительными союзами. Описываются функциональные эквиваленты в болгарском языке русских предложений с обособленными деепричастиями и деепричастными оборотами, в которых выражаются уступительные отношения.

The paper examines Russian and Bulgarian sentences with sentence modifiers in which relations of concession arise between the predicative of the sentence and the sentence modifier. The author deals with the part played by the lexico-semantic correlation between the components of the sentence modifier and the sentence predicative in the formation of concessive meaning as well as with the role of particles with similar meaning bringing concession to the fore. Special attention is paid to sentences in which the sentence modifier is introduced by means of subordinating conjunctions. The author describes the Bulgarian functional equivalents of Russian sentences modified by -ing constructions expressing relations of concession.

1. Как известно, грамматическая категория уступительности связана с понятийной категорией уступительности. Последняя имеет универсальный характер и охватывает семантическую сферу, к которой относятся средства как русского, так и болгарского языка. Именно на этом основании эти средства выражения уступки можно сравнивать.

Уступительные отношения — это отношения логического порядка. Они отражают "отношения между признаками предметов (их свойствами или действиями), но не между самими предметами"¹.

Русские и болгарские уступительные предложения до сих пор не были предметом сравнительного исследования. А между тем такое исследование является задачей не только чисто теоретической, но и практической, непосредственно связанной с потребностями высшей и средней школы.

В советской синтаксической науке исследованию уступительных отношений посвящено большое количество работ, в которых эти сложные отношения рассматриваются в разных аспектах. Сложноподчиненному предложению с придаточной уступительной частью посвящены работы Б. В. Лаврова, Н. А. Жданова, Н. Е. Кухаревич, А. В. Богомоловой². Конструкции, выражающие противительно-уступительные отношения, проанализированы в работах А. И. Хандажинской, Чин Суан Тхань, Н. П. Перфильевой³. Обобщенно-уступительные предложения являются предметом анализа в исследованиях Л. С. Эстриной, Р. М. Докучаевой, Л. Е. Осиповой⁴. Самый полный, многосторонний анализ семантико-синтаксической категории уступительности проведен в кандидатской диссертации Т. Г. Печенкиной⁵, в которой выявлены структурно-семантические закономерности простых и сложных уступительных предложений.

Кроме работ общего характера, в которых уступительные отношения в русском простом предложении рассматриваются в общей системе уступительных конструкций, они являются предметом анализа и специальных исследований А. Н. Суровцева, Ив. Васевой-Кадынковой, В. М. Никитина, Г. Ф. Воробьевой, А. А. Камыниной, М. А. Леоненко, Е. С. Ярыгиной, И. Е. Германович⁶.

В болгарской синтаксической традиции уступительные отношения были предметом специальных исследований. В научных трудах общего характера или вообще не говорится об уступительных отношениях и способах их выражения, или только перечисляются предлоги и союзы, участвующие как конструктивные элементы в пред-

ложениях уступительной семантики. В болгарской академической грамматике довольно полно описаны сложноподчиненные предложения с уступительной придаточной частью. Указаны средства связи, отмечена стилистическая сфера их употребления, проведена семантическая дифференциация уступительных конструкций — разграничены предложения, выражающие реальную, ирреальную и потенциальную уступку. Рассмотрены возможные соотношения видо-временных и модальных планов главной и придаточной части сложной уступительной конструкции, сделана структурная характеристика не только придаточной, но и главной части — определен ее характер по структуре и по коммуникативной целеустановке, отмечены позиционные и связанные с ним пунктуационные особенности⁷. В этой академической грамматике слабо представлены и не так полно и многоаспектно пранализированы конструкции с обстоятельством уступки⁸.

Отдельные сведения о средствах выражения уступительных отношений в болгарском простом и сложном предложениях можно почерпнуть из работ И. Васевой, Е. Георгиевой, З. Г. Мутафчиевой, Й. Пенчева⁹.

Наблюдения показывают, что и в русском, и в болгарском языке уступка выражается богатым набором средств разных уровней: на уровне текста (союзами, союзными частицами, лексическим наполнением конструкций), сложноподчиненными предложениями с придаточной уступительной частью, бессоюзными сложными предложениями, обстоятельствами уступки (предложно-именными сочетаниями и деепричастными оборотами). В рамках простого осложненного предложения уступительные отношения возникают в предложениях, осложненных обособленными членами, и между членами одного ряда.

В настоящей работе мы ставим себе цель рассмотреть только один аспект обширной проблематики сравнения русских и болгарских уступительных предложений, а именно: 1) описать средства выражения уступительных отношений в русском и болгарском простых предложениях, осложненных обособленными членами; 2) выявить сходства и расхождения в структуре каждого отдельного способа выражения уступки на межъязыковом уровне. Для решения поставленных задач каждое языковое средство рассматривается с учетом его синтагматических и парадигматических свойств как на внутрисистемном, так и на межъязыковом уровне, ибо "объективно исследовано может быть явление не в изолированном виде, не само по себе, а в многих его связях и отношениях с другими явлениями, которыми оно противопоставляется и с которыми сопоставляется"¹⁰.

Основной метод исследования, применяемый в работе, это структурно-семантический сопоставительный метод, то есть "иссле-

дуются ряды параллельных форм выражения единого значения в обоих языках¹¹.

М а т е р и а л о м для исследования послужили предложения, реализованные в кодифицированном литературном языке. Анализу подвергались конструкции из художественных, публицистических, научно-популярных и научных текстов, из газет и журналов. Материал был выписан методом сплошной выборки. Предложения, которые можно охарактеризовать как разговорные, извлечены из художественной речи. Поскольку предикативные единицы в составе сложного предложения, за очень редкими исключениями, строятся по структурным схемам простого предложения, исследуя способы выражения уступки в простом предложении, в качестве иллюстрации мы используем предложения разных структур, но при анализе учитываем те компоненты, которые участвуют в создании уступительной семантики. Для выявления функциональной эквивалентности в ограниченной мере привлекались и данные переводов с русского языка на болгарский и с болгарского языка на русский. Говоря о функциональных эквивалентах, мы в то же время учитываем и то бесспорный факт, что в синтаксисе сравниваемых родственных языков исследовать имеет дело, в основном, "с соотносительными конструкциями и гораздо реже с конструкциями тождественными. Это объясняется тем, что в синтаксисе, как и в других сферах языка, обнаруживаются глубоко своеобразные национальные черты, которые должны самым тщательным образом анализироваться"¹².

II.1.0. Как известно, обособление — это "выделение такого распространяющего члена предложения, который по смыслу относится не только к тому члену предложения, от которого он зависит грамматически, но и еще к какому-нибудь другому члену. Таким образом смысловые связи обособленных членов предложения являются разнонаправленными"¹³. Основные признаки обособленных членов предложения и в русском, и в болгарском языке одни те же: интонационно-смысловая самостоятельность, структурно-семантическая факультативность по отношению к содержанию предложения, преобладающее атрибутивное значение.

Обособленные члены предложения представлены двумя разными по функции типами конструкций: полупредикативными и поясняющими оборотами. "П о л у п р е д и к а т и в н ы е о б о с о б л е н ы е обороты обладают большей информативной нагруженностью: они содержат дополнительное сообщение, сопутствующее сообщению, содержащемуся в распространяющей части предложения, и характеризуются относительной информативной самостоятельностью"¹⁴. Структурная и семантическая самостоятельность полупредикативных оборотов, их независимость от слова, которое

определяют, к которому относятся, способствует самостоятельному развитию в них предикативности.

В отличие от полупредикативных оборотов, по о я с н я ю щ и е обороты имеют уточняющий, конкретизирующий характер, их коммуникативная стоимость минимальная.

В болгарской синтаксической науке обособленные члены предложения делятся на квалифицирующие и уточняющие. По функции квалифицирующие обособленные обороты тоже полупредикативны, ибо "в той или иной степени указывают на признаки, которые признаются как существенные и необходимые в общей совокупности данных, имеющих целью осуществить полноценный акт коммуникации"¹⁵. Проиллюстрируем это различие примерами на обоих языках.

Мирные люди, они тяжело переносили опасности фронта (В. Павнова) — дополнительное причинное значение "поскольку были мирными людьми, будучи мирными людьми, они тяжело переносили опасности фронта"; *Отрезанные от всего мира, уральцы с честью выдержали осаду* (Д. Фурманов) — уступительное значение "Хотя и были отрезаны от всего мира, уральцы с честью выдержали осаду"; *Оттепель эта, наступившая за несколько часов, пока они сидели на совещании, казалась удивительной* (В. Распутин) — определительно-временное значение "которая наступила за несколько часов...".

Увлечени, те даже не си проговаряха (Бл. Димитрова) причинное значение "Те не си проговаряха, защото бяха много увлечени"; *Добре облечени, нагиздени, парфюмирани, младежите изглеждаха чудесно* (Н. Хайтов) — причинное значение "Младежите изглеждаха чудесно, защото /понеже/ бяха добре облечени..."; *Почти винаги мълчалива и замислена, тая вечер княгинката беше весела* (Е. Станев) — уступительное значение "Макар че беше винаги мълчалива и замислена, тая вечер княгинята беше весела".

И примеры с уточняющими обособленными членами предложения.

Я хочу непременно знать, что вы не договорили тогда, на вокзале (А. Куприн); *Рабочим я стал рано, на пятом году* (В. Астафьев); *Пришел с работы хозяин, здоровенный мужик с неожиданными для роста продувной рожей и характером* (там же).

На другия ден сутринта първият посетител в кабинета му беше мистър Маркъм, стар клиент, бивш директор на Американския колеж в Самоков (Св. Бъчварова); *И сега, в тая тревожна мрачна вечер, настъпи зрелище, което сякаш не беше действително* (Й. Йовков).

II.1.1. Поскольку русские и болгарские члены предложения, входящие в состав обособленного оборота, совпадают как по функциям, которые они выполняют в языке, по значениям, которые выражают, так и по структурным особенностям, они будут рассмотрены параллельно.

25M / 1995

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА

гр. В. ТЪРНОВО Д

Основная функция обособленных определений в обоих языках — атрибутивная. Но они могут получать дополнительную семантическую нагрузку, чаще всего обстоятельственную, выражая при этом, как можно было убедиться на приведенных выше примерах, временные, причинные, условные, уступительные отношения.

Дополнительный оттенок уступительного значения выражает несовместимость, порой даже противоположность между признаком субъекта и его действиями. Смысловое изменение признаковой характеристики меняет синтаксическое положение обычного определения, именно в результате этого сдвига на основное атрибутивное значение накладывается дополнительное уступительное. Ср.:

Олимпиада, проницательная и хитрая, все же сделала один промах и теперь пожинала его плоды (Ив. Ефремов) — уступительные отношения "Хотя и была проницательная и хитрая. Олимпиада сделала один промах". При необособленном, занимающем препозицию определении преобладает атрибутивное значение "Пронцательная и хитрая Олимпиада сделала один промах".

Изгубили всичко, славянските учители събират последни сили, за да пренесат на миран земя поне онова, което е останало като значение на душите и ръцете им (Н. Драгова) — здесь значение комплицированное, уступительно-темпоральное. "Въпреки че бяха загубили всичко, макар че бяха загубили всичко, след като бяха загубили всичко...".

Кроме согласованных определений, в болгарском языке уступительные отношения передаются и конструкциями с обособленными предикативными определениями. Известна их двунаправленность — одновременная соотношенность и со сказуемым, и с подлежащим в предложении. Именно эта их двунаправленность — выступать и в атрибутивной, и в обстоятельственной функции, позволяет им служить удобным средством экспликации более полной и разнонаправленной информации. В болгарской синтаксической науке впервые об обособленных предикативных определениях пишет Ст. Брезински¹⁶. Наш материал подтвердил его выводы о большой частоте обособленных предикативных определений. Их обособлению, как отмечает Ст. Брезинский, способствует ряд причин: стилистических, фонетических, синтаксических. Така как при выражении дополнительных уступительных отношений согласованное определение и предикативное определение не различаются в структурном отношении, они будут анализироваться параллельно.

В последнее время и в советской лингвистической науке предикативные определения приобретают статус отдельной синтаксической категории, хотя их самостоятельное изучение и описание только начинается. В этой связи интересно привести соображения А. Ф. Прияткиной: "Конструкции с двусторонними связями, в частности трехчленные построения с "предикативным определением" типа

Отец вернулся усталым, ставят вопрос о возможности синтаксической связи между компонентами, регулярно располагаемыми дистантно (ср. связь между словоформами отец...усталым, существующая одновременно и наряду со связью отец вернулся, вернулся усталым). Возможность такой связи не оспаривается в литературе и постоянно учитывается при характеристике опосредствованных синтаксических отношений, в частности при характеристике предикативных и полу-предикативных детерминантов¹⁷.

Обособленные согласованные определения выражаются следующими морфологическими категориями: прилагательными, действительными причастиями прошедшего времени на-вший в русском языке и на -л в болгарском, страдательными причастиями прошедшего (реже настоящего) времени, действительными причастиями настоящего времени — регулярно в русском языке, исключительно редко — в болгарском.

Прилагательные — типичные и широко распространенные компоненты обособленного оборота. Будучи носителями предикативного признака, часто обособляются и страдательные причастия. Из всех причастных форм они приняли на себя функцию прилагательного и естественно занимают его синтаксические позиции. Грамматическое значение действительного причастия прошедшего времени — выражение признака как имеющегося в данный момент результата предшествующего действия — делает атрибутивную функцию очень подходящей для него. В болгарском языке, под влиянием русского, установилось обособленное употребление действительного причастия прошедшего времени на -л. Как отмечает В. Станков, положительное влияние русского языка, его роль в установлении обособленного употребления действительного причастия прошедшего времени проявляется главным образом в том, что "русский язык способствует установлению в болгарском языке категории обособленных членов предложения и посредством форм своих причастий на -вший, депричастий совершенного вида способствует выработке языкового чутья обособленного употребления действительного причастия прошедшего времени"¹⁸.

Обособленные согласованные и предикативные определения, выраженные прилагательными и причастными оборотами, эксплицируют уступительное значение, которое формируется контекстными условиями при отсутствии специализированных средств связи. Уступительные отношения выражаются лексически — соотносительными лексическими парами, которые, не будучи языковыми антонимами, вступают в антонимические отношения вследствие нарушения обычных ассоциативных связей. Ср.:

Немолодой уже, он помышлял об аспирантуре (Е. Богат) — принято, чтоб в аспирантуру поступали молодые, а он уже немолодой;
Общителен, той живееше уединено (А. Гуляшки) — общительные

люди не переносят одиночества, для них не характерна склонность к уединению, а он жил уединенно.

Проиллюстрируем изложенные соображения русскими и болгарскими предложениями с обособленными членами, выраженными разными морфологическими категориями.

/Оставалось необъяснимым/, почему я, внимательно следивший за печатью, упустил такие интересные сообщения (А. Крон); Скромный от природы, застенчивый и несколько замкнутый, выпив, он становился развязным и самоуверенным (Ф. Углов); Совсем молодой, он держался важно, с сознанием своей важной роли (В. Панова); Дважды раненный, он отказался идти на перевязочный пункт (А. Куприн); Задуманный как второстепенный персонаж, Дельгетти в ходе работы вырос чуть ли не в главную фигуру, оттеснив на второй план высокородных героев легенды (П. Топер); Лишенная непосредственной сюжетной логики, она, по замыслу автора, несет в себе логику самой жизни (там же); /Первый случай в нашем районе, вздохнул он/ и, не курящий, /позвал шофера Андрея/, попросил на закурку (М. Алексеев. Ивушка неплакучая).

Так как в болгарском языке действительные причастия настоящего времени обособляются исключительно редко¹⁹, в переводе удачно употреблено сложноподчиненное предложение, с придаточной частью, введенной союзом *макар че*: *...въздъхна и макар че не пушеше, повика шофера, поиска му тютюн да запали* (прев. С. Флорин).

И примеры на болгарском языке:

Издържлив досега, силите му го напуснаха (Г. Караславов); Стара и безсмъртна, тази земя ни посрещаше с нещо ново (С. Северняк); Жените в Беден, тихи, скромни наглед, се оказаха петимни за блясък (Н. Хайтов); Немигнал, ставай: ей месец още напред небето ... (П. Яворов); Груб в забележките си, такъв човек е изострено чувствителен, когато на него самия се правят забележки (К. Ницкевич); Неизтръскали от ръкавиците си пепелта от нашите градове, отиваме да строим в братските страни (С. Северняк); Предпазлив друг път, наблюдателен и съобразителен, сега той махаше нетърпеливо с ръка (Ст. Дичев); Недохранени, неотпочинали, те трябваше отново да бягат (Ф. П. Мутафова).

Как видно из приведенных примеров, обособленные обороты относятся к субъекту, выраженному существительными и местоимениями. Обособленный оборот, детерминирующий местоимение, широко распространен, ибо "конситуативно канкретизированные местоимения (личные, указательные, определительные, относительные и др.) синтагматически не совмещаются с атрибутивными распространителями, не образуют с ними словосочетаний, так что определения обычно обособляются, в массовых случаях обнаруживая семантическую соотнесенность с составом сказуемого и приобретая различные

обстоятельственные оттенки значения (причины, уступки, условия и т.п.)²⁰.

П о з и ц и я обособленного согласованного или предикативно-го определения не влияет существенно на выражение уступительно-го значения. По справедливому замечанию Е. Георгиевой, "позиционные особенности обособленных оборотов — это результат, а не причина обособления"²¹. Занимая в большинстве случаев контактную позицию по отношению к определяемому слову, русские и болгарские обособленные члены безразличны к позиционным условиям и реализуют свою семантику независимо от них. (Примеры см. выше).

При наличии актуализаторов даже (русск.), даже, дори (болг.) в составе обособленного оборота, он притягивает на себя логическое ударение, становится более значимым в коммуникативном отношении, что влечет за собой изменение акцентуации всей конструкции. Ср.:

/Надо уметь сохранить себя и в поражении/. Тогда, даже побежденная, ты не будешь повержена (Е. Богат); Все наши дела, даже самые важные, мы старались решать в шутку и с шуткой (там же).

Именно навлизането в света на един автор, дори на най-познатия, е винаги едно приключение (Б. Райнов); /Знаех, че два пъти е бил майка ми/. Но дори мъртвопиян, той се въздържаше да направи това пред мен или пред сестра ми (Л. Левчев); Даже заключена, канцеларията ме плаши (К. Калчев).

На приведенных примерах можно убедиться еще и в том, что и при русских, и при болгарских обособленных членах акцентологические и интонационные характеристики значимы и являются не внешними признаками, то есть они не случайны, а участвуют как в реализации обособления, так и в коммуникативной значимости обособленных членов предложения.

Идея противопоcтавления, которая является основной идеей в конструкциях уступительной семантики, может усиливаться соответствующими частицами. Напр.:

/Он не мог успокоиться/, потому что он, так долго мечтавший о семейной жизни, так чувствовавший себя созревшим для нее, все-таки не был женат (Л. Толстой); Продаван и предаван, изоставян и цинично осмиван, българският интелегент все пак с изненадваща вяръност е следвал и служил на своя народ (Ив. Радев); Никой не заключва стари буркани, пък дори и пълни (П. Вежинов).

Правда, уступительное значение обособленных оборотов непосредственно связано с их лексическим наполнением (см. приведенные выше примеры). Но есть конструкции, в которых уступительность выражается, кроме лексических способом и грамматически. В приведенном ниже примере в эксплицировании уступительности участвует и отрицательная глагольная форма. Ср.:

/Въкрил слушаше сконфузен/, защото той, секретарят на една от големите партийни организации, не бе разгръщал страниците на "Работнически вестник" (Г. Караславов). Если в предложении за скобками уберем не обособленный оборот будет иметь причинное значение и будет синонимичен обороту с бидейки: "...бидейки секретар, беше разгръщал страниците на "Работнически вестник", "так как был секретарем", "будучи секретарем". А в нашем примере уступительный обособленный оборот можно развернуть в сложноподчиненное предложение с уступительной придаточной частью: "Той, макар че беше секретар, не беше разгръщал страниците на "Работнически вестник".

Обнаруживая двустороннюю синтаксическую и семантическую связь — с одной стороны, с подлежащи, с другой, с составом сказуемого, обособленное определение с дополнительным уступительным значением обладает потенциальной предикативностью и, как мы имели возможность убедиться, легко трансформируется в придаточную часть уступительной семантики. И в русском, и болгарском языке простое предложение рассматриваемого типа синонимично сложноподчиненным предложениям, в которых совмещается атрибутивная и уступительная семантика. Ср.:

/Ей ужасно странно/, что я, который привык к хорошему обеществу, который так короток с ее петербургскими кузинами и тетюшками, не стараюсь познакомиться с нею (М. Лермонтов).

Сама не може да си обясни защо постъпни така тя, дете всичко обяснява научно (Бл. Димитрова); Дървото, що е дърво, че и то прежала листата си и цветовете, та човек ли? (Н. Хайтов).

И в русских, и в болгарских конструкциях уступительной семантики обособленные несогласованные определения встречаются редко. Это объясняется тем, что они, как правило, менее склонны к обособлению, чем согласованные определения. Примеры единичны. Ср.:

Неказистый, с небольшой памятью, ценю в треть годового заработка инженера, без каких-либо сервисных устройств и, главное, без программ, он (компьютер — В. Ч.) тем не менее моментально исчез с прилавков ("Неделя", 1988, 31) — уступка актуализируется частицей тем не менее.

Обикновено мълчалив, усмихнат, с приветлив взар, сега той бе видимо смръщен и хладен (Г. Караславов) — уступка эксплицируется контекстно противопоставляемыми словам; По природа мълчалив, а по привычка най-често зает, баща ми бе винаги готов да прекъсне работата, за да обясни едно-друго (Б. Райнов); Облечен с бяла лекарска престилка и накрая дори с побелели коси, баща ми си остана черна птица (Л. Левчев) — уступка эксплицируется языковыми антонимами.

При п р и л о ж е н и я х уступительное значение формируется гораздо реже, чем при обособленных определениях. Как извест-

но, приложение выполняет функцию второй номинации определяемого предмета, по этой причине приложения "далеко не всегда способны семантически соотноситься со сказуемым, особенно приложения, выраженные именами собственными"²².

Приложения выражают уступительно-определятельные отношения, когда они не выполняют идентифицирующей функции, то есть когда относятся к полупредикативным, квалифицирующим членам предложения. Обособленное приложение, благодаря своей потенциальной предикативности, тоже может нести, кроме основной, предикативной, и дополнительную нагрузку. И здесь уступительные отношения создаются, в первую очередь, средством "скрытой грамматики" — лексическим значением приложения или какого-нибудь его компонента и лексическим наполнением предикативной основы предложения. Признак, характеризующий субъект, не совмещается с его действиями, противопоставляется им, квалифицируется как неожиданный и необоснованный. Приложения обычно распространены, поэтому по полноте информации они не уступают придаточной части сложноподчиненного предложения. Ср.:

Мать, большая малограмотная женщина, швея по профессии, работая с утра до ночи, подняла нас на ноги ("Неделя", 1988, 15); Он, внимательный отец, с конца зимы стал особенно холоден к сыну (Л. Толстой); Вы, представитель художественной интеллигенции, избил рабочего человека (Ю. Бондарев). В этом примере нарушены ассоциативные связи между явлениями, выраженными приложением и предикативной основой предложения — принято, что представители интеллигенции ведут себя порядочно, а этот представитель интеллигенции избил рабочего человека.

Сърдечни, мили хора, те бяха загубили безвъзвратно способността си да разбира родината и се разминаваха с нея (С. Северняк); Син на много имотни родители, честни, почитани от всякого, той беше стигнал до кърпачлъка (М. Георгиев); /Тя още не можеше да проумее/ защо той, такъв търпелив, разумен и кротък мъж, така се докачи и разлюти от застъпничеството пред Киро (Г. Караславов).

Обособленное приложение в болгарском языке может быть выражено прилагательным или причастием, имеющим членную форму. В таких конструкциях прилагательные и причастия субстантивируются, усиливаются признаковые характеристики существительных и местоимений, привносится оценочный оттенок. Ср.:

/Тъй камъкът искал сам душа да хване/, защото и той, несловесният, усещал, че една работа, душа в която няма, тя нищо не може да удържи отгоре си (М. Семов); /Като че ли незабравимите чети бяха тръгнали само за да станат курбан на турската безчеловечна власт. Защо? Този ли беше резултатът накрая: да се озоват неколцина оживели тука ли? /А и той с тях — той, избягвалият да се

намесва в противозаконни дела, преуспявалият, отдаденият на науката и на хуманността? (Ст. Дичев).

Обладая скрытой предикативностью, обособленные приложения, как и обособленные прилагательные и обособленные причастные обороты легко трансформируются в сложноподчиненные предложения уступительной саментики. Напр.:

Андрей, мужик, в общем, покладистый, после долгих уговариваний и угроз не вытерпел (В. Распутин) — "*Андрей, хотя и был мужиком покладистым, не вытерпел*"; *Така Серафим, дете още, седнал в дюкяна на баща си* (Д. Талев) — "*Така Серафим, макар че бил още дете, седнал в дюкяна на баща си*".

Кострукции с обособленным приложением и трансформы синонимичны, но нельзя не отметить, что в предложениях с обособленным приложением наблюдается большая экспрессия, подчеркнутость, усиление логического несоответствия противопоставленных частей.

II.1.2. Синтаксисты давно обращали внимание на то, что подчинительные союзы могут устанавливать те или иные смысловые отношения не только между предикативными единицами, но и между отдельными членами предложения²³. Связь между членами простого предложения, осуществляемая подчинительными союзами, А. Ф. Прияткина называет "вторичной связью" и определяет ее роль таким образом: "В конструкции с вторичной связью действует единый принцип формальной организации: союз не меняет сложившегося на основе связи словоформ синтаксического отношения, а создает новое отношение, конкретный смысл которого воплощается в союзе. Оценить оба вида отношений одновременно, в одной синтаксической плоскости, не представляется возможным. Связь словоформ дает отношения первого синтаксического уровня, напр. атрибутивные или объектные, а связь, оформляемая союзом, создает отношения другого уровня — противительные, условно-уступительные, сравнительные и под. В то же время связи обоих уровней взаимодействуют, составляя единство конструкции"²⁴.

В русском простом осложненном предложении функционируют союзы *хотя, пусть, /пускай/* и в исключительно редких случаях *да-ром что*.*

* По интенсивности выражения уступительных отношений союз *пусть* сближается с модальным словом *правда*, которое, хотя и значительно реже, тоже употребляется в предложениях с вторичной союзной связью. Ср.: *Солнце тоже участвует в этой "игре приливов", правда не в главной роли* ("Неделя", 1988, 5); *Я — сибиряк, есть капиталишка, правда, небольшой* (В. Шнишкин); *Чуть позже я сделал выбор, покинув, правда, ненадолго, сцену* ("Литературная газета", 1987, 5).

Союз *хотя* — нейтральный. Союз *пусть* /реже *пускай*/ вносит оттенок допущения, предположительности, гипотетичности и тем самым обнаруживает мотивационные связи с аналогическим показателем формы повелительного наклонения. Союз *даром что* устарелый, употребляется в просторечии, чем и объясняется его отсутствие в нашей выборке.

Основным формальным показателем уступительного значения, которое наслаивается на атрибутивное, является союз *хотя* /разг. *хоть*/. Он более категорически выражает уступительные отношения, чем союз *пусть*. Союз *хотя* вводит согласованное и предикативное определения, относящиеся к именам собственным и нарицательным и к местоимениям — существительным, которые в предложении выполняют роль подлежащего, дополнения, обстоятельства.

Глаза, хотя окруженные коричневою тенью, блистали гордо и неутомимо (М. Горький); */Все вокруг знали/: Лебяжинского мужика, хоть трезвого, хоть пьяного, не обидь, не задень* (С. Залыгин); *В западных уездах Петроградской губернии, хотя и несколько потесненный от города, стоял со своей армией генерал Юденич* (Н. Чуковский); *Но Саша, хотя и очень уставший, сразу же принялся делать мальчику искусственное дыхание* (А. Крон).

В последнем примере уступка усиливается частицей *и*. Наоборот, прибавление к союзу частицы *бы* подчеркивает минимализацию признака. Ср.:

Я хочу получить медаль, хотя бы малую серебряную (В. Катаев). По наблюдениям Н. И. Формановской, в стилистическом плане употребление союза *пусть* ограничено: он не употребляется в официальноделовых контекстах²⁵. Это объясняется его модальной окрашенностью. Как и союз *хотя*, союз *пусть* /пускай/, сочетаясь с частицей *и*, которая усиливает противопоставление, может вводить обособленное определение, которое относится к разным членам предложения. Ср.:

Наличные деньги, пусть небольшие, в хозяйстве помешать не могли (Вл. Солоухин); *Возможно и ей отпущено пусть запоздалое, пусть ушербное счастье* (Ю. Бродкин); */Она понимает/, что одной только болтовней, пусть красивой, нас не расположишь к себе* (В. Шукшин); *Эти люди по роду своей деятельности должны были беречь Эфес от разграбления, пусть совершаемого под предлогом обеспечения сохранности* ("Неделя", 1987, 3); *Плакал навзрыд, расстроенный появлением этого типа, пусть и сына покойного Казантала* (Ч. Айтматов).

В отличие от союза *хотя*, союз *пусть* не сочетается с частицей *бы* для выражения минимализации признака. В такой функции выступает контаминированное сочетание *пусть даже* (при неупотреблении

тельном *хотя даже*). Минимализация признака эксплицируется и семантикой прилагательного, *даже* выступает в своем обычном усилительном значении. Ср.:

Наши личные достоинства, пусть даже самые малые, составляют богатство нашей страны ("Неделя" 1988, 3); *Да и на какого писателя не повлияли пусть даже мимолетные встречи, пусть даже одна единственная, не сказанная тебе фраза* (В. Катаев); *Моральные устои, пусть лежащие где-то глубоко от поверхности, — это алгебра человеческих взаимоотношений* (Вс. Овчинников).

В болгарском простом осложненном предложении функционирует нейтральный уступительный союз *макар* в контаминации с частицей *и*. Очень редко встречаются остальные составные союзы: *ако и, ако ще би /и/, ако ще и*, которые перечислены в статье З. Генадиевой-Мутафчиевой²⁶. Это можно объяснить разговорным характером перечисленных союзов, который отмечен толковыми словарями болгарского языка²⁷.

Союз *макар* и вводит согласованные и предикативные определения, реже приложения и несогласованные определения. Так как значение уступки выражается семантикой союза и актуализируется усилительной частицей *и*, лексическое наполнение оборота и основной части предложения не так релевантно, как в рассмотренных выше обособленных оборотах, вводимых бессоюзно, но и здесь оно может характеризоваться лексической корреляцией. Напр.:

/Тогава му обърна внимание/, че неговата героиня, макар и служиня, отмъщава за унижението и боя (Н. Станева); *Макар и близки другари, те се отличавали по нрав* (Т. Влайков); *Такива изображения, макар и в друг стил, са открити в Южна Африка* (Б. Райнов); *Макар и разпокъсани от съперничества, завист, ревност, раздори и обиди, ние оставаме единни, непокътнати като скала, опълчени срещу стихии* (Бл. Димитрова); *Защото макар и различни, те винаги бяха единни, /винаги знаеха какво искат/* А. Наковски.

Согласованные определения могут распространять разные члены предложения: подлежащее, прямое и косвенное дополнение, именную часть сказуемого. Напр.:

Но макар и срамежлив, подидаскал Мироновски се контеше твърде грижливо (Ив. Вазов); *Княз Борис мечтае за независима църква, макар и оглавявана от архиепископ* (Н. Драгова); *Не ще изприкажеш човека с думи, макар и безбройни като звездите над нас* (Н. Станева); *Тя отдели две тиквички, та макар и посбърчени* (Г. Караславов); *И продължаваш да вирееш на единственото място в света, макар и каменно и пустинно* (Бл. Димитрова); */А той е председател/ и на председателя най-малко отива да се улавя на въдици, макар и сребърни и с най-примамлива стръв* (А. Гуляшки); *Баща ѝ беше дипломат от кариерата, макар и не от висш ранг* (П. Вежинов).

И примеры на обособленное предикативное определение:

Байко и бае Иван макар и свои, седят пред майстора си смирено с някакво благоволение (Т. Влайков); *Макар и отсъствуаш, Деян запази своето място* (А. Гуляшки); *А тя, революцията, макар и позакъсняла по тези места, вече вършеше работата си* (М. Семов).

В структурном отношении обособленные обороты уступительной семантики с союзами *ако ще и, ко и и др.* не выявляют каких бы то ни было особенностей. Ср.:

/Съюзниците му бяха: Мирончо, Иван Бухалът, сръбналият дядо Нистор/, който, ако и безграмотен, занимаваше първо място в редовете на борбата (Ив. Вазов); *Тези частици, ако и от чужд произход, са присъщи на народно-разговорната реч* (Кр. Чолакова).

Анализ русских и болгарских конструкций с вторичной союзной связью, в которых атрибутивные отношения осложняются уступительной семантикой, позволяет сделать следующие выводы:

а) Уступительный оборот входит, как правило, в отношения обратной обусловленности с тем членом предложения, к которому он относится.

б) Есть конструкции, в которых уступительные отношения осложняются ограничительным оттенком: "въдици, макар и сребърни" /раз нет золотых/.

в) И для русских, и для болгарских обособленных членов предложения и обособленных оборотов регулярна контактная препозиция и постпозиция по отношению к распространяемому ими слову.

Ему нравились красоти, их ножки в ажурных чулочках, их кокетство, пусть даже вызванное желанием подольститься (А. Рыбаков. Дети Арбата) — *Той харесваше засуканките, крачетата им с ажурените чорапки, кокетството им, па макар и предизвикано от желанието да му угодят* (прев. З. Петрова); *Петнадцетиминутният сон прекрасно освежава човека, хотя и очень усталого* (В. Панова. Сентиментальный роман) — *Петнайсетминутният сън прекрасно ободрява макар и много уморения човек* (прев. Д. Петринска).

г) И в русских, и в болгарских конструкциях идея уступительности содержится в союзе. Лексическое наполнение обособленного оборота и остальной части предложения не является релевантным признаком структур рассматриваемого типа.

Уступительные отношения возникают и в конструкциях с обстоятельствами. В основном, это обстоятельства образа действия, реже времени. Обстоятельства образа действия не уточняют значения другого обстоятельства. Они распространяют глагол в предложении, указывают на способ совершения действия как на характеристику лица, предмета²⁸. Рассмотрим пример: "Дарья Дмитриевна поправляется, хотя и медленно" (А. Толстой). Если же считать, что подоб-

ная конструкция возникла в результате пропуска одного из лексически тождественных сказуемых, /"Дарья Дмитриевна поправляется, хотя и медленно, но поправляется"/, то можно утверждать, что при трансформации возникла модель осложненного предложения, которое имеет признаки переходной структуры между простым и сложным предложением, поскольку в нем появляется вторичная предикативность — обязательное качество компонентов осложненной структуры.

В русских конструкциях обстоятельства вводятся союзами *хотя* /*хотя*/, *пусть* /*пусть*/, реже вводно-модальным словом *правда*. Уступительность усиливается частицей *И*. Напр.:

/Негромкие переговоры в пубlike, общее напряжение ожидания/, в которое я невольно втягивалась, хотя и на свой собственный лад (И. Гуро); /Я счастлива/, что судьба, хотя и поздно, свела меня с ним (А. Крон); Попытаемся понять, пусть несколько опрошенно, мотивы поведения животных ("Неделя", 1987, 3); Вронский уже несколько раз пытался, хоть и не так решительно, наводить ее на обсуждение своего положения (Л. Толстой); Даже хромым Куров прикостылял, хотя и с большим опозданием (В. Белов).

В предложениях с вводно-модальным словом *правда*, оформляющим вторичную союзную связь, выражается и значение субъективной модальности, ибо оно свойственно не только модальным словам и частицам, но и союзам, которые, по справедливому замечанию М. В. Ляпон, "так же, как модальные слова и выражения, образуют в предложении синтагматически изолированную зону модуса"²⁹. Напр.:

/Я и сам все время тревожил немые пальцы, шевелил их, заламывал/ и уже мог, правда еще с большим трудом, держать сигарку (В. Астафьев); Чуть позже он сделал выбор, покинув, правда ненадолго, сцену ("Литературная газета", 1987, 5).

В болгарских конструкциях обособленные обстоятельства образа действия, времени и реже места, осложненные дополнительной уступительной семантикой, вводятся союзами *макар* и — регулярно, *ако* и, *ако* *ще* *би* — реже. Напр.:

/С братушките тъй и не се бихме/, бунтарите надвиха, макар и мълчешком (С. Северняк); За пръв път от вчерашния ден усети, макар и слабо, пулса на собствената си душа (П. Вежинов); Макар вече през юли, тя снесе няколко яйца (Д. Цончев); И въвежда се в наше село, знаехме, ако и смутно, /че в Европа са обърнали внимание на българските работи (К. Величков); А трябваше да го изпрати далеч оттука, ако ще би накрай света (Г. Караславов).

В обоих языках обособленное обстоятельство образа действия уступительной семантики подчиняется общей тенденции — оно за-

нимает контактную постпозицию по отношению к сказуемому. Обстоятельства времени и места более свободны в своем расположении (примеры см. выше).

Данные переводов с болгарского языка на русский позволяют высказать следующие соображения. В болгарском простом предложении, осложненном обособленным членом или обособленным оборотом, выражающим уступительно-атрибутивное значение, чаще всего употребляется нейтральный союз *макар и*. При переводе на русский язык происходит дифференциация оттенков уступительного значения, которая осуществляется благодаря функционированию русских союзов *хотя/хоть/*, *пусть/пускай/*, модального слова *правда* и частицы *даже* в союзной функции. Ср.:

Макар и печален, тонът му беше някак лек като момчешката му походка (П. Вежинов. *Нощем с белите коне*) — *Тон этих слов, хоть и печальный, показался академику таким же легким и печальным, как мальчишеская походка племянника* (перев. Л. Лихачевой); *А когато едно същество, макар и кебарнетично, излезе от равновесие, /от него могат да се очакват всякакви глупости/* (А. Гуляшки. *Последното приключение на Авакум Захов*) — *А когда существо, пускай кибернетическое, выходит из равновесия...* (перев. Л. Баша); *Да хвърлим поглед, макар и най-бегъл, на нейното поведение* (Б. Райнов. *Тайфуни с нежни имена*) — *Бросим взгляд, пусть даже беглый, на ее поведение* (перев. Л. Собковича); *Макар и мъртъв, изглеждаше необикновено як и силен* (П. Вежинов. *Нощем с белите коне*) — *Даже мертвый, он выглядел необычайно сильным* (перев. Л. Лихачевой); *Чуват се вече, макар и плахи, възгласи* (Н. Хайтов. *Бодливата роза*) — *Уже слышатся, правда еще рабкие голоса* (перев. Л. Баша).

Можно привести больше примеров, но и этих, на наш взгляд, достаточно, чтобы обосновать высказанные выше соображения.

II.2. В роли обособленного обстоятельства уступки в русских конструкциях выступают деепричастные обороты. Как известно, деепричастие, совмещая в себе признаки глагола и признаки наречия, является двойственным как морфологический класс слов. Деепричастные конструкции, которые характеризуют глагол-сказуемое, указывая на время, причину, условие или уступку, по выражаемому отношению приближаются к соответствующим придаточным предложениям и легко заменяются ими. Ср.:

Но, снимая сюжетное напряжение, автор оставляет напряжение психологическое (П. Топер) — *Хотя снимает сюжетное напряжение, автор оставляет напряжение психологическое.*

В предложении с деепричастным оборотом обстоятельственное значение уступки менее отчетливо, чем в сложноподчиненном предложении, где это значение эксплицируется семантикой союза.

Самое полное исследование деепричастных конструкций с уступительным обстоятельством значением проведено Ив. Васевой³⁰. Материал нашей выборки подтвердил ее выводы о незначительной частотности этой конструкции при выражении уступительных отношений. Кроме этого исследования, уступительные конструкции с деепричастными оборотами анализируются в указанных работах А. Н. Суровцева, Т. Г. Печенкиной, Е. С. Ярыгиной. Исследователями подчеркивается, что в предложениях с деепричастными оборотами уступительная семантика, как правило, эксплицируется средствами "скрытой грамматики" — антонимическим лексико-семантическим наполнением деепричастного оборота и предикативной основы предложения. И здесь характерно то, что при формировании уступительности антонимические отношения возникают не только между языковыми антонимами, но и между контекстно противопоставляемыми словами. Ср.:

[Достаточно вспомнить Шерлока Холмса], который, будучи любителем, неизменно оказывался проницательнее профессиональных сыщиков Скотланд-ярда (Вс. Овчинников); И много толкуя о предприимчивости, самостоятельности, руководители агропромышленных комплексов мало что делают [чтобы утвердить их на самом деле] ("Советская Россия", 1988, 53); Утрачивая форму первоначальной потребительной стоимости, средства производства сохраняют свою стоимость (Политическая экономия. Капитализм).

Как видно, основную семантическую нагрузку противопоставления при общем значении уступки в соотносительных синтагмах деепричастного оборота и основы предложения несут соотносительные лексические компоненты. Лексический коррелят может находиться и за рамками простого предложения, как это имеет место в приведенном ниже примере:

[Действительно, Япония — это прежде всего страна гор]. Их всегда видишь на горизонте, даже находясь посреди самой большой равнины (Вс. Овчинников).

Отношения уступительности могут возникать и в том случае, когда в самом предложении или за его рамками нет эксплицитно противопоставленных лексем. Уступительность выражается нарушением обычных ассоциативных связей между явлениями. Ср.:

Этот фильм, не будучи даже дипломным, стал важной частичкой моей жизни ("Неделя", 1988, 1); Принципиально расходясь с Троцким, я считаю его честным революционером (там же).

Характерная структурная особенность деепричастных оборотов это их обязательное обособление. Оно диктуется сложностью синтаксической роли деепричастий в предложении, которая заключается в том, что они совмещают значение обстоятельства и предикатив-

ност. На эту двойственную роль деепричастий в болгарском предложении указывает Е. Георгиева: "Обязательная отнесенность к составу подлежащего и яркая глагольность деепричастной конструкции превращает ее в обособленный оборот, больше всего похожий на предикативные единцы"³¹.

Деепричастная конструкция, как правило, занимает п р е п о з и ц и ю по отношению к основной части предложения, отрывая таким образом сказуемое от подлежащего. Остальные позиции встречаются реже. Но в любой позиции семантическая функция деепричастных конструкций заключается в выражении признака "через действие или свойство субъекта, который (признак — В. Ч.) во временном отношении совпадает или предшествует признаку (свойству) выраженному глагольным сочетанием"³². Простые предложения с деепричастным оборотом в роли обстоятельства уступки выражают значение "несовместимость признаков субъекта с его действиями". Ср.:

/Печорин/ — Я слышал, княжна, что, будучи вам вовсе не знаком, я имел уже несчастье заслужить вашу немилость (М. Лермонтов); Рева с санкции зампрокурора Землянишкина арестовал профессора Кондратенко, не имея к тому никаких оснований ("Литературная газета", 1988, 28); Ругая все немецкое, он облеплен был немецкими друзьями (Д. Гранин).

Связь деепричастия с предикативной основой предложения носит более сложный характер. Оно большей частью связано со всей предикативной /или полупредикативной/ единицей в целом, определяя, поясняя ее. Таким образом, соотносясь с действием, которое выражается в основной части предложения, деепричастный оборот выступает в роли детерминирующего обстоятельства. Ср.:

Справедливо указывая на некоторые реальные факты, левые кейнсианцы тем не менее не могут дать научного анализа этой проблеме (Политическая экономия. Капитализм); Не надеясь на свои умственные способности и прочие достоинства, он все же предлагал жениться на ней (Тургенев).

В качестве конституирующего компонента деепричастного оборота может употребляться десемантизированное слово *будучи*, обязательно требующее распространителя, содержащего характеристику субъекта предложения. Такой деепричастный оборот в предложении выполняет роль атрибута. Характеристика сущности субъекта, эксплицируемая деепричастной конструкцией, противопоставляется действиям субъекта, не соответствует им, не совмещается с ними. Ср.:

*Однако, будучи материальной подготовкой социализма, его пред-
верием, государственный монополистический капитализм не может*

автоматически, без пролетарской революции, без диктатуры пролетариата перерасти в социализм (Политическая экономия. Социализм); *И тогда он, отнюдь не будучи апологетом дворянства, рассказал об Антоне Петровиче Арбузове, декабристе* (Е. Богат).

В приведенных примерах идея противопоставления выражается и грамматически — негацией деепричастия или сказуемого.

Как и в конструкциях с обособленными оборотами, в конструкциях с деепричастными оборотами уступительность усиливается *ч а с т и ц а м и*, которые подчеркивают несоответствие между содержанием деепричастного оборота и предикативной основы предложения. И здесь особенно употребительна частица *все-таки*. Ее семантика связана с выражением возражения, противопоставления предыдущему, поэтому она чаще всего употребляется в уступительных конструкциях. Кроме нее употребляются также частицы *все же*, тем не менее, наречные частицы *еще* и *уже*, подчеркивающие временное несоответствие противопоставляемых явлений, признаков. Ср.:

Удивляясь странным мыслям своим, он все же заставил себя забыть об этом (Ч. Айтматов); *Оттого на сердце нет заботы, / Оттого моя душа светла, / Что, верша ошибки и просчеты, / Все-таки не сотворю я зла* (О. Шестинский); *Впрочем, признавая в этом факте возможность психологического вопроса, мы тем не менее несколько не находим удивительным самого факта* (В. Белинский); *Еще не ступив на кронштдтскую землю, я уже был разочарован* (А. Крон); *Еще не войдя в квартиру, он уже чувствовал лому в затылке* (А. Рыбаков).

В последних двух примерах значение осложненное — уступительно-временное.

В болгарском языке деепричастные обороты употребляются в роли обстоятельства уступки, как уже было отмечено, исключительно редко. В нашем материале, который был выписан методом сплошной выборки, нет таких предложений. К такому выводу приходит и Ив. Васева, анализируя обстоятельственные значения деепричастий в болгарском языке: "Самые распространенные обстоятельственные значения деепричастий значения способа действия и причины, затем времени. Условное и уступительное значение встречаются очень редко"³³.

На наш взгляд, функциональными соответствиями рассмотренных русских конструкций в болгарском языке являются сложноподчиненные предложения с союзом *без да*. Ср.:

Без да е запознат добре с ръкописа, той направи необосновано критично изказване ("Поглед", 1988, 15); *Без да е наясно с диагнозата, участъковият лекар назначава силно лекарство /и това довежда до трагичния край/* (там же).

А аз, без да съм специалист, и Соня Дамскинова стигнахме до свой извод ("Народна младеж", 1988, 10) — А я, не будучи специалистом, ... пришел к своему выводу; Без сам да бъде истински социалист-утопист, А. Н. Радишев защитава идеи, които ще бъдат възприети скоро и от мислителите утописти (Политическа икономика. Социализъм) — не будучи настоящим социалистом-утопистом, А. Н. Радишев защитава идеи...

Исходя из общей функции деепричастия и придаточного предложения, Й. Пенчев рассматривает деепричастие в болгарском языке как трансформацию сложноподчиненного предложения с союзом *като*.³³ Болгарские конструкции с *като* выражают разнообразные значения — способ действия, причину, время. Ср.:

Като изследва голямо количество примери, авторът убедително доказва своето мнение — Исследую большое количество примеров, автор убедительно доказывает свое мнение; Като не желаех да изразя своето отношение, [не желаейки да изразя], аз нарочно не отидох на събрание — не желая выразить свое отношение...

Сложноподчиненные предложения с союзом *като* выражают уступку в случаях, когда она эксплицируется лексически /частичами уступительной семантики/. Ср.:

Като подкрепям предложението ти, аз все пак изразявам известно съмнение относно неговата ефективност — Поддерживая твоё предложение, я все-таки сомневаюсь в его эффективности.

Функциональная соотносительность болгарских сложноподчиненных предложений уступительной семантики и русских конструкций с деепричастным оборотом в роли обстоятельства уступки подтверждается и данными переводов. Ср.:

Сестрите или дъщерите на събраните, без да бъдат професионални танцьорки, показват изкуството си на публиката (Д. Димов. Задушна нощ в Севиля) — ... их сестры и дочери, не будучи профессиональными танцовщицами, показывают свое искусство публике (перев. Т. Рузской); Търсели безсмъртие, когато били смъртни (Е. Станев. Легенда за Сибин, преславския княз) — Будучи смертными, алкают бессмертия (перевд. М. Михелевич).

Здесь следует оговорить следующее. Русские конструкции с деепричастным оборотом в роли обстоятельства уступки переводятся на болгарский язык сложноподчиненным предложением с придаточной частью, вводимой союзом *без да*, только в случаях, когда в составе деепричастного оборота или в составе предикативной основы предложения эксплицировано отрицание (ср. приведенные выше примеры). И это объяснимо. Компонент *без* в союзе *без да* содержит сему "отсутствие определенных условий, обстоятельств".

Если уступка выражена только лексически, что свидетельствует

о нарушении ассоциативных связей между явлениями, признаками, русские конструкции с деепричастным оборотом переводятся на болгарский язык при помощи других уступительных союзов. Напр.:

Прожив много лет в Париже, он усвоил всего 50 фраз, /которыми вполне обходился/ ("Неделя", 1988, 37) — Макар и живял в Париж много години, той беше усвоил само петдесет израза... Считается, что, прожив столько лет в чужой стране, человек должен знать ее язык /здесь нарушена ассоциативная связь между явлением, названным в обороте, и явлением, названным в предикативной основе предложения/.

Но даже став французами, русские продолжали жить в своем кругу: ходили в русские церкви и рестораны, читали русские газеты и журналы /там же/ — Но дори станали французи /след като бяха станали французи/, руснаците продължаваха да живеят в своя кръг ...

В этом примере выражено уступительно-темпоральное значение. Уступка усиливается частицей *даже*. При болгарском переводе обязательно сохранение иерархии действий — плюсквамперфект в придаточной части, имперфект в главной.

III. Результаты проведенного исследования можно обобщить в следующих выводах.

1. Уступительные отношения и в русском, и в болгарском языке могут выражать только квалифицирующие /полупредикативные/ обособленные обороты. Для поясняющих /уточняющих/ обособленных членов предложения такая функция нехарактерна.

2. В конструкциях с обособленными членами уступительные отношения создаются нарушением ассоциативных связей между явлениями, признаками. Морфологическая форма обособленного члена предложения или компонента обособленного оборота не релевантна при экспликации уступительной семантики. В обоих языках релевантна семантика обособленного члена и члена предложения, к которому он относится.

3. Так как позиция обособленного оборота — это результат, а не причина обособления, и в русском, и в болгарском простом осложненном предложении она не влияет существенно на выражение уступительного значения.

4. В русских конструкциях с вторичной связью употребляются союзы *хотя /хоть/ пусть /пускай/*. В аналогичных болгарских конструкциях регулярно функционирует союз *макар* в контаминации с усилительной частицей *и*, остальные союзы уступительной семантики (*ако и, ако ще би* и др.) употребляются редко.

5. В отличие от русских обособленных оборотов, вводимых со-

юзами, болгарские союзные уступительные обороты не эксплицируют сему "гипотетичность, допущение", так как в болгарском языке нет союза, который обнаруживал бы связь с аналогичным показателем формы повелительного наклонения (как союз *путь* в русском языке). Частица *би* в союзе *ако ще би* эксплицирует сему "произвольность" (ср. "да върви *ако ще би* накрая на света")

6. Благодаря сопутствующей предикативности, русские и болгарские обособленные обороты уступительной семантики легко трансформируются в придаточную уступительную часть.

7. Русские обособленные деепричастные обороты уступительной семантики встречаются редко. В нашей выборке они составляют всего лишь 9% всех обстоятельств уступки. В болгарском языке деепричастия не функционируют в роли обстоятельства уступки. Выраженное ими в русских конструкциях значение "совмещение двух несочетающихся, обычно несовместимых признаков одного субъекта" в болгарском языке выражается сложноподчиненными предложениями с союзами *макар че*, *въпреки че*, *без да*, *като* и предложениями с обособленными оборотами.

8. В обоих языках уступительность актуализируется частицами аналогичной семантики. Их роль незначительна в конструкциях с вторичной союзной связью, в которых экспликатором уступительного значения является союз, и заметно возрастает в конструкциях с обособленными членами предложения, которые вводятся бессою-

ЛИТЕРАТУРА

- ¹ Общее языкознание. Внутренняя структура языка. М., "Наука", 1972, с. 298.
- ² Лавров, Б. В. Условные и уступительные предложения в древнерусском языке. М. — Л., 1941; Жданов, Н. А. Придаточные уступительные предложения. — Русский язык в школе, 1952, № 6, с. 27—35; Кухаревич, Н. Е. Сложноподчиненные предложения с уступительной придаточной частью в современном русском литературном языке. М., 1955 (автореферат канд. дисс.); Богомолова, А. В. Уступительные конструкции с союзом хотя /хоть/ в современном русском литературном языке (автореферат канд. дисс.), Л., 1965.
- ³ Хандажинская, А. И. Противительные и присоединительные конструкции с союзом хотя /хоть/ в современном русском литературном языке. Л., 1965 (автореферат канд. дисс.); Чинсуань Тхань. Сложные предложения, выражающие уступительно-противительные отношения в современном русском литературном языке. М., 1971 (автореферат канд. дисс.); Перфильева, Н. П. Уступительно-противительные конструкции с двусторонней связью в современном русском литературном языке. Новосибирск, 1983 (канд. дисс.).
- ⁴ Эстрина, Л. С. Уступительные конструкции, формируемые местоименным словом и частицей ни в современном русском литературном языке. Казань, 1970 (автореферат канд. дисс.); Докучаева, Р. М. Относительно-обобщительные сложноподчиненные предложения в современном русском языке. М., 1973 (автореферат канд. дисс.); Осипова, Л. Е. О значении относительных конструкций с частицей ни. — В сб.: Синтаксис сложного предложения. Калинин, 1978, с. 60—77.
- ⁵ Печенкина, Т. Г. Синтаксическая категория уступительности и формы ее выражения в русском языке 2-ой половины XIX века. Л., 1976 (канд. дисс.)
- ⁶ Суrowцев, А. Н. Синонимичные выражения уступительных и условных придаточных в простом предложении. — Ученые записки ЛГУ, 1962, № 302, вып. 61, с. 50—73; Васева-Каданкова, Ив. Дееспричастные конструкции с уступительным обстоятельственным значением. — Русский язык в школе, 1967, № 6, с. 83—85; Никитин, В. М. Разряды обстоятельств в современном русском языке. Рязань, 1973; Воробьева, Г. Ф. Употребление предлогов при выражении значения уступки в простом предложении. — Русский язык за рубежом, 1975, № 3, с. 73—77; Камынина, А. А. Обстоятельственные обороты в строе простого предложения. — Вестник Московского университета. Филология, 1976, № 5, с. 13—26; Леоненко, М. А. Об условиях функционирования производного предлога "несмотря на". — В сб.: Синтаксические связи в русском языке, вып. 3, Владивосток, 1980, с. 47—58; Ярыгина, Е. С. Выражение уступительных отношений в различных конструкциях того предложения. — В сб.: Соотношение структурно-семантических типов предложений в русском языке. М., 1985, с. 93—100; Германович, И. Е. Простое предложение, осложненное уступительным оборотом, как фрагмент функционально-семантического поля уступительности. М., 1986 (автореферат канд. дисс.).
- ⁷ Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис. С., БАН, 1983, с. 402—405.
- ⁸ Там же, с. 201.

- ⁹ Васева, Ив. Синтактична употреба на деепричастията. — Български език, 1962, № 1 — 2, с. 80—84; Георгиева, Е. Обособени части в българския книжовен език. С., БАН, 1964; Она же. Обособените части на изречението от синтактично и стилистично гледище. С., "Народна просвета", 1983; Генадиева-Мутафчиева, З. Отстъпителните съюзи в съвременния български език, Изв. на Института за български език, кн. XVI, С., 1968, с. 639—649; Пенчев, Й. Строеж на българското изречение "Наука и изкуство", С., 1984.
- ¹⁰ Золотова, Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М., "Наука", 1982.
- ¹¹ Гак, В. Г., Ройзенблит, Е. Б. Очерк по сопоставителному изучению французского и русского языков. М., "Наука", 1965, с. 4.
- ¹² Будагов, Р. А. Сходства и несходства между родственными языками. М., "Наука", 1985, с. 10.
- ¹³ Русская грамматика, том II, М., "Наука", 1982, с. 181.
- ¹⁴ Там же.
- ¹⁵ Георгиева, Е. Обособени части..., с. 96.
- ¹⁶ Резински, Ст. Система на обособените части на изречението в българския книжовен език. — Език и литература, 1969, № 1, с. 22.
- ¹⁷ Прияткина, А. Ф. Союзные конструкции в простом предложении. М., 1977 (автореферат канд. дисс.), с. 102.
- ¹⁸ Станков, В. Поява и развой на обособената употреба на минало свършено действително причастие в българския книжовен език. — Славистичен сборник. С., 1963, с. 172—173.
- ¹⁹ Георгиева, Е. Обособените части на изречението от синтактично и стилистично гледище, с. 54.
- ²⁰ Фурашов, В. И. Определение как синтаксическая категория в современном русском языке. М., 1985 (автореферат докт. дисс.), с. 17.
- ²¹ Георгиева, Е. Словоред на усложнено просто изречение. С., БАН, 1987, с. 98.
- ²² Фурашов, В. И., указ., соч., с. 19—20.
- ²³ См. Суровцев, А. А., указ. соч., с. 73; Печенкина, Т. Г., указ. соч., с. 15; Прияткина, А. Ф., указ., соч., с. 30; Череди́чико, И. Г. Подчинительные союзы в системе простого предложения. — Вопросы славянского языкознания, кн. 2, Львов, 1949.
- ²⁴ Прияткина, А. Ф., указ., соч., с. 30.
- ²⁵ Формановская, Н. И. Стилистика сложного предложения. М., "Русский язык", 1978, с. 35.
- ²⁶ См. Генадиева-Мутафчиева, З., указ. соч., с. 648.
- ²⁷ Речник на българския език, С., БАН, 1977, т. I, с. 205.
- ²⁸ Георгиева, Е. Обособените части на изречението от синтактично и стилистично гледище, с. 63.
- ²⁹ Ляпон, М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутртекстовых отношений. М., "Наука", 1986, с. 89.
- ³⁰ См. Васева-Кадынкова, Ив. указ. соч., с. 85.
- ³¹ Георгиева, Е. Обособените части на изречението от синтактично и стилистично гледище, с. 65.
- ³² Ярыгина, Е. С., указ. соч., с. 97.
- ³³ Пенчев, Й. Строеж на българското изречение. С., 1984, с. 120.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is too light to transcribe accurately.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1989/1990

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 26, livre 2

FACULTÉ DES LETTRES

1989/1990

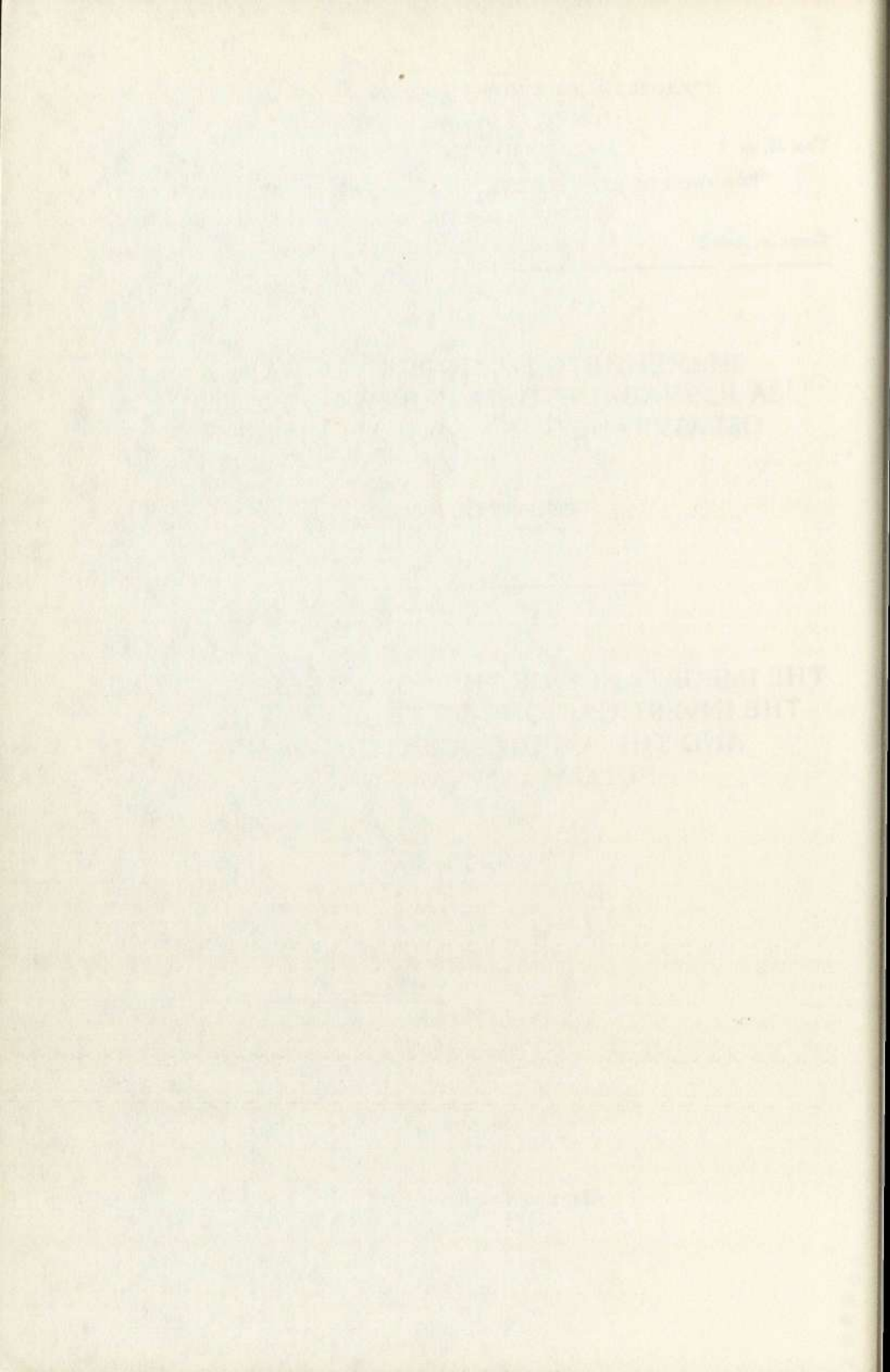
ЗНАЧЕНИЕТО НА ПОЛСКАТА НАУКА
ЗА ИЗУЧАВАНЕТО НА РЕЧНИКА И СЛОВО-
ОБРАЗУВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ЛЮДВИГ СЕЛИМСКИ

THE IMPORTANCE OF THE POLISH SCIENCE FOR
THE INVESTIGATIONS ON THE VOCABULARY
AND THE WORDFORMATION OF THE
BULGARIAN LANGUAGE

LYUDVIG SELIMSKI

Велико Търново, 1992

Публикацията е обзор на полските изследвания от периода след след Втората световна война върху речника и словообразуването на българския език. Изтъкват се заслугите на Ф. Славски, Й. Русек, Т. Шимански и др. за напредъка на етимологическите изследвания; на Й. Русек за изучаването на лексикалните промени през среднобългарския период, на В. Буджишевска, Й. Русек и др. за разкриване на отношенията и връзките на българския език с балканските и с другите славянски езици, на Ф. Славски, М. Хоновска, Х. Ожеховска, Т. Шимански, К. Херей-Шиманска, Я. Шатковски и др. за развитието на историческите, описателните и съпоставителните изследвания в областта на словообразуването на българския език. Установява се необходимост от интензификация на контактите с полската наука.

Настоящая работа является обзором послевоенных польских исследований в области лексики и словообразования болгарского языка. Подчеркиваются заслуги Ф. Славского, Е. Русека, Т. Шиманского и др. в развитии этимологических исследований, вклад Е. Русека в изучение лексических изменений средноболгарского периода, В. Будзишевской, Е. Русека и др. во выявление отношений и связей болгарского языка с остальными балканскими и славянскими языками, Ф. Славского, М. Гоновской, Г. Ожеховской, Т. Шиманского, К. Герей-Шиманской, Я. Сятковского и др. в развитие исторических, описательных и сопоставительных исследований в области словообразования болгарского языка. Констатируется необходимость в интенсификации контактов болгарских языковедов с польскими.

The paper is a survey of the Polish research from the period after the Second World War on the vocabulary and the wordformation of the Bulgarian language. The contribution of F. Stawski, J. Rusek, T. Szymanski etc. for the advance in the field of the study on etymology, of J. Rusek for the inquiring into the lexikal changes during the Middle Bulgarian period, of W. Budziszewska, J. Rusek etc. for the revealing of the relationships of the Bulgarian with the other Balkan and Slavic languages, of F. Slawski, M. Honowska, H. Orzechowska, T. Szymanski, K. Herej-Szymanska, J. Siatkowski etc. for the development of the historical, descriptive and contrastive studies in the area of the Bulgarian wordformation is pointed out. A necessity of an intensification of the contacts of the Bulgarian linguists with their Polish colleagues is established.

0.0 Значението на полската наука за развоя на посочените в заглавието области на знанието може да се търси в две посоки. От една страна, към тази тема се отнася рецепцията на всички онези общи идеи, методични похвати, импулси и пр., които изследователите на българския език могат да черпят или получават от постиженията на полската наука дори и когато те не се отнасят непосредствено до проблемите на българистиката. Такава роля може да изиграе до известна степен всякакъв вид информация, която българските езиковеди получават за постиженията на полското езикознание във вид на публикувани в българския печат съобщения за научни събития, рецензии, обзори, очерци за езиковеди, некролози и др. Ако се има предвид също така, че информация от втора и трета ръка от този вид достига и по обиколен път, напр. чрез посредничеството, на първо място на руския език или на руската и на съветската наука, съвсем очевидно е, че става дума за една обширна и трудна тема, на която може да бъде посветена цяла монография.¹

0.1. В рамките на този обзор* ще се ограничи върху конкретните полски постижения в посочените области, като си давам предварително сметка, че дори и при това ограничение няма да мога да обхващам всички библиографски позиции, нито дори всички автори, които повече или по-малко са допринесли за развоя на българистиката в посочените области и заслужават да бъдат споменати. Ще се постарая все пак да отбележа най-важните постижения на полската славистика от следвоенния период, които са изиграли вече и/или на които все още предстои да изиграят определена роля за развитието на изследванията върху речника и словообразуването на българския език.²

1. Изследвания върху речника на българския език

1.1. В областта на етимологичните изследвания безспорен приоритет се пада на Нестора на полската българистика Францишек Славски. Речникът на българския език е постоянен предмет на етимологическите интереси на полския учен във връзка с работата му над Етимологичния речник на полския език (Краков, 1952 и сл.) и особено над Праславянския речник (Краков, 1974 и сл.).

* Доклад, изнесен на 10 април 1989 в Краков пред Полското езиковедско дружество.

От извънредно важно принципно значение главно в методологично отношение са неговите статии "Принципи за съставяне на етимологичен речник на славянски език"³, "Бележки за етимологичните изследвания на славянския речник"⁴, "Из опита от работата над Етимологичния речник на полския език"⁵, "Из въпросите на полската етимология"⁶ и др. Специално първата от тези статии, публикувана през 1957 г. у нас на български език, трябва да е изиграла важна роля за изграждането на правилна концепция за нов етимологичен речник на българския език, към съставянето на който се пристъпва през 1957 г.⁷ Към важните от методологична гледна точка за етимологичното изследване работи безспорно принадлежи и една още по-ранна (публикувана през 1948 г.) работа на Славски. За нея в този обзор никак не бива да се забравя — най-вече защото в нея вниманието е насочено направо към българския език — става дума за рецензията от Ф. Славски върху "Етимологически и правописен речник на българския книжовен език", който през 1941 г. издава С. Младенов.⁸ Ценни са не само многобройните критични бележки и предложените сполучливи решения на етимологични загадки, съдържащи се в тази рецензия, но също така и редица формулировки от принципен характер и важно методологично значение, на които младият тогава изследовател и по-късно многократно обръща внимание в споменатите и в някои други статии. Важно изискване на съвременното етимологично изследване е да се изтъкнат особеностите на морфологичния строеж: да се определи отношението на суфикса към основата (или корена), да се характеризира функцията на словообразователния формант и да се потърси семантичната мотивировка на формацията. Всичко това позволява непроезводната (словообразователно неделимата) на сегашния етап на езиковия развой дума да се представи в нейния първоначален вид, т. е. като словообразователно мотивирана, а реалносемантичното ѝ значение да се изведе от първоначалното структурно (словообразователно) значение. Като гледа на речниковия състав на езика като на едно завършено системно цяло, Славски подчертава, че извънредно важно е за етимолога да определи мястото на изследваната дума в дадената лексикална система. На първо място, той трябва да държи сметка за това, дали от семантична гледна точка думата е обикновена (нормална) или експресивна, тъй като от това зависи дали тя ще се намира в определени взаимоотношения с другите членове на същата семантична система (от гледна точка на синхронията), както и дали ще се подчинява на характерния за езика закономерен фонологичен развой (от гледна точка на диакронията). Върху щателен анализ на сигурни примери той показва как поради омонимия може да изчезне една дума и обратно — как откъсването на думата от системата, към която тя принадлежи, мо-

же да стане причина за сериозни грешки при етимологическото ѝ изследване.

За разлика от традиционната етимология, при която обикновено се търсят славянски и индоевропейски съответници на етимологизираната речникова единица, Славски подчертава принципно важното положение за старателно разработване на вътрешноезиковата част на етимологичните издирвания, чието отсъствие или непълнота не може да бъде компенсирано от сравнителната или предисторическата част — в голяма степен хипотетична. Речниковата единица трябва да бъде обяснена най-напред на фона на дадената система, като се имат предвид данните за формалните и семантичните промени, на които тя е била подложена в историческия си развой, както и географският ѝ ареал на разпространение. Извън рамките на дадената система може да се излезе едва след като са били изчерпани докрай всички налични вътре в самата система възможности. Когато се разработва българската етимология, вниманието при външеезиковите сравнения трябва да бъде насочено най-напред към сърбохърватския език като най-близък до българския. В противен случай, или, както е при критикуваното от Славски насочване на Младенов най-напред към източнославянските езици, "се губи усещането за южнославянското единство, така особено характерно в областта на речника"⁹. Важни данни от историята и географията на изследваната българска дума могат да се извлекат от съседните балкански езици, ако тя е била заета в тях. И така, най-напред чрез рецензията, а впоследствие и чрез споменатите методологични статии, както и чрез образцовия в много отношения "Етимологичен речник на полски език" Ф. Славски е допринесъл значително за задълбочаването на морфологичния и семантичния анализ в разволя на етимологичните изследвания на славянските езици, в това число и на българския. Много от изтъкваните от него постулати се спазват от българските изследователи. Може би повече внимание българските етимолози трябва да обръщат на принципите за реконструкция на праславянския облик и значение на изследваните думи.

За трайния интерес на Славски към речника на живите народни говори е показателна между другото и статията му "Из проучванията на речника на българските диалекти"¹⁰, в която се оценяват високо постиженията на българската лингвистична география, значението им за коригиране на представата ни за съхраняемостта на старобългарската лексика в живите народни говори и заслугите на Стойко Стойков за развитието на този вид проучвания.

С изследване на етимологията и историята на отделни думи, било ексцерпирани от ръкописното наследство, отбелязани в някои от живите народни говори или пък употребявани и в книжовния език, се занимават също така и някои от учениците на Славски като Й. Ру-

сек, Т. Шимански, К. Херей-Шиманска, В. Буджишевска, а и някои други полски езиковеди.

Към този кръг изследвания принадлежат редица статии на Т. Шимански: "За етимологията на бълг. диал. зона"¹¹, "За етимологията на бълг. диал. дуда"¹², "Лексикални бележки (*цресло, бука*)"¹³, "Из старата българска лексика (1. *старати са*, 2. *скрижаль*)"¹⁴, "Към етимологията на бълг. диал. *отава*"¹⁵, "Из българските диалектни архаизми" (за думите *мари (се)*, *меч*, *смдрч*)¹⁶, "Българското диалектно родопско *стор*"¹⁷. Отнася се все за наследени от праславянската общност думи с архаичен словообразователен строеж, които са били обяснявани по друг начин, включително и като заемки от съседни езици. В някои статии на Т. Шимански се намират опити и за интересни обобщения от методологично естество или се обосновава голямото значение на българските лексикални и словообразователни архаизми за реконструкцията на праславянския речник, които до неотдавна все още оставаха недооценени, срв. "По въпросите за проучването на праславянската лексика"¹⁸, "За праславянските диалектизми в българската лексика"¹⁹, "Из праславянската митологическа терминология"²⁰.

От такива позиции ученият дава висока оценка и на публикуваните у нас периодично диалектни речникови материали, вж. "Поредицата *Българска диалектология. Проучвания и материали* и нейното място сред съвременната славянска диалектна лексикология"²¹. С отделни статии Т. Шимански допринася за изучаването и популяризирането на постиженията в тази изследователска област на видни български учени, срв. "Акад. Стефан Младенов като етимолог"²², "Лексикални въпроси в трудовете на Любомир Милетич"²³.

Из областта на българската етимология и историческа лексикология и семасиология са и някои статии на К. Херей-Шиманска: "Българското *тор*"²⁴, обяснено като старо название на действие (от глагола *трия*, от прасл. **terti*, *tyro*), "Народното *напой*"²⁵, "Бълг. диал. *навод*"²⁶, "Бълг. диал. *напра*"²⁷, "Словното семейство на думата *ечемик*"²⁸, "Семантика на думата *език*"²⁹, "Старобългарското *вощага*"³⁰, "Лексиката на копривщенския дамаскин"^{30а}. И статиите на Херей-Шиманска се характеризират с прецизен формално-словообразователен анализ, проследяване на историческия развой и очертаване на географския ареал на разпространение на разглежданите думи.

Етимологията, историята и ареалът на разпространение на думите, а понякога и свързаните с тях народни поверия или отразяваната в тях народна култура са обект на няколко статии на В. Буджишевска: "Из българските лексикални етюди"³¹, "Из българската диалектна лексика (ареали и етимологии)"³², "Из бъл-

гарския диалектен речник³³, "Из българската зоонимия — кот"³⁴, "Из речника на Охрид и най-близката околност"³⁵, "За няколко български названия на растения и свързаните с тях народни поверия"³⁶, "Южнослав. божур и лечителската магия"³⁷, "Специфично отражение на действителността и народната култура на Балкана в диалектния речник..."³⁸.

1.2. Речникът на най-старите писмени паметници на българския език отдавна привлича вниманието на много полски слависти.

Ф. С л а в с к и разглежда лексикалните особености на Савина книга, Асеманиево евангелие, на езика на Кирил и Методий: "Бележки за речника на Савина книга"³⁹, "За архаизмите и нововъведенията в Асеманиево евангелие"⁴⁰, "Из проучванията над речника на Константин-Кирил и Методий"⁴¹.

Речникът на старобългарския език е често в кръга на интересите на Л. М о ш и н с к и. В "Езикови слоеве в Зографското евангелие"⁴² въз основа между другото и на лексикални особености установява четири слоя, свидетелстващи според него за четири преписа на паметника. Сходствата и различията по отношение на речника между старобългарските паметници се разглеждат в статиите му "Сродството на най-старите староцърковнославянски евангелски текстове в светлината на речниковата статистика"⁴³, в която установява по-тесни връзки между Зографското и Мариинското евангелие, от една страна, и между Савина книга и Асеманиево евангелие, от друга, и "Лексикална диференциация между най-старите староцърковнославянски евангелски текстове"⁴⁴. Отделно се занимава с "Названията на християнските празници в най-старите евангелски ръкописи"⁴⁵ и разглежда "Отношението на речника на църковнославянския език към речниците на отделните славянски езици"⁴⁶. В монографията му "Езикът на Зографското евангелие"⁴⁷ речникът на този паметник се изследва многостранно — откъм честота на употреба, семантика, произход и т. н.⁴⁸

Историческата лексикология на българския език все още принадлежи към най-слабо разработените дялове на българското езикознание. В тази област изследвания провежда главно Й. Р у с е к. За българската етимология от значение са редица негови статии като "Бълг. диал. *вързобъл*"⁴⁹, "Среднобълг. *выгни* 'ковачница'"⁵⁰, "*Отм жтъ* 'вир в река'"⁵¹, "Прасл. **дъchoгъ* 'Mustella putorius'..."⁵², "Съдбата на стб. *ръвеникъ* 'извор, изкопан кладенец'"⁵³, "Старобългарското *лѣжакъ*"⁵⁴ и мн. др.⁵⁵ Проблемите на лексикалния и семантичния развой в старобългарските и особено в среднобългарските паметници са в центъра на вниманието на Й. Русек от години. Той е проучил речниковите особености на среднобългарските триоди⁵⁶, патерици⁵⁷, пролози⁵⁸, сборници⁵⁹, приписки⁶⁰, на езика на отделни писа-

тели (Йоан Екзарх, Патриарх Евтимий, Григорий Цамблак)⁶¹, отделни думи⁶² и цели семантични групи⁶³. Три негови статии са препечатани с известни съкращения в помагалото по историческа лексикология⁶⁴. Част от целия този принос е включен в монографията му "Изследвания из историята на българския речник"⁶⁵. Неколкостотин думи и варианти, образуващи четири смислови групи (названия на части от тялото, дом и покъщнина, роднинска терминология, названия на животни и *Varia* (из историята на думите със значение 'намеря', *patiti* 'страдам', *боледувам*, *пролет*, *голъмъ*, *оньсица* 'един') са разгледани откъм произход, етимология, словообразователен строеж, смислов развой и участие в изграждането и еволюцията на съответната лексикалносемантична подсистема. Заслужава да се отбележи фактът, че повече от изследваните от Русек думи са ексцерпирани от него направо от ръкописното наследство, разпръснато в различни книгохранилища извън нашите граници. Опит за по-цялостна синтеза са статиите му "Лексиката на българския език като отражение на хиляда и триста годишното развитие на българския народ"⁶⁶ и "Формиране на лексиката на съвременния български език"⁶⁷.

1.3. Друга част от изследванията е насочена към проблемата за лексикалните сходства между полския език и българския или между полския език и южнославянските езици или пък речникът на българския език е обект на анализ на по-широк сравнителен фон. На първо място тук трябва да се имат предвид статиите на Я. Зенюков а "Кашубско-български лексикални успоредици"⁶⁸, В. Косеска "Попрах, попраха в българския език"⁶⁹ (название на първия лек сняг, съответстващо точно на кашубското *porgoch*), Е. Вроцлавска "Кашубско-южнославянски лексикални връзки"⁷⁰ и на Х. Поповска-Таборска "Из проблематиката на лексикалните връзки (върху кашубско-южнославянски материал)"⁷¹ и някои други статии на тази авторка, в които се търсят различни изследователски възможности за изясняването на старите езиково-родствени връзки. Тук спада и статията на Й. Махровски (в съавторство със С. Радева) "Полско-български фразеологизми с компоненти соматизми"⁷².

Речниковото богатство на българския език е обект на проучване и върху по-широк сравнителен фон в изследвания на много автори. На първо място заслужават отбелязване статията на В. Косеска "Персонификация и законът за табу в българските названия за движение на въздуха"⁷³ и особено монографията ѝ "Българската метеорологична лексика на общославянски фон"⁷⁴, в която авторката анализира около 1800 названия с указания за местоговор, бележки за произхода и словообразователния строеж⁷⁵. Колкото до явлението персонификация, можем да се съмняваме. Според мене установяваната омонимия от типа *софиянец* със значение, вятър, който духа по

посока откъм София' и 'жител на София' трябва да се обяснява не с помощта на предполагаемо олицетворяване, а чрез многозначността или по-скоро чрез структурната или субстантивизиращата функция на суфикса *-ец*, с чиято помощ словосъчетанията 'ватър, който духа откъм София' и 'жител на София' са били — всяко на свой ред и благодарение на отделен словообразователен акт — универбизирани във формацията *софиянец*.

Тук спадат също така статиите на В. Б у д ж и ш е в с к а "Из южнославянско-източнославянските лексикални връзки"⁷⁶, А. З а р е м б а "Из географията на българските думи (на общославянски фон)"⁷⁷, Й. Р у с е к "Из украинско-южнославянските лексикални връзки"⁷⁸, "Из лексикалните поделби на славянските езици"⁷⁹, "Лексикални нововъведения в южнославянските езици"⁸⁰, В. Б о р и ш "Проблематиката на праславянските лексикални диалектизми. Южнославянски и западнославянски изолекси"⁸¹, Б. Ф а л и н с к а, А. К о в а л с к а "Западно-южнославянски лексикални паралели..."⁸².

1.4. Полските езиковеди разработват и проблемите за влиянието, което старобългарският език е упражнил върху лексиката на полския и на други славянски езици. За разлика от заключенията на по-стари автори, според които в полската християнска терминология не могат да се установят със сигурност старобългарски елементи⁸³, по-новите изследвания се увенчават с положителни резултати. Показателни в това отношение са работите на Я. Ш а т к о в с к и "По въпроса за непосредственото влияние на старобългарския език върху старополския"⁸⁴, "Староцърковнославянски заемки в полския език"⁸⁵, "За църковнославянизмите в най-старата полска християнска терминология"⁸⁶ и на М. К а р п л у к "Старобългарски и църковнославянски елементи в полския език от XVI в."⁸⁷, "Църковната лексика в полския език от XVI век..."⁸⁸. А други полски автори разработват традиционната проблематика за старобългарското влияние върху руския език⁸⁹ или установяват църковнославянски заемки и в украинския език, срв. статията на Е. З а з о в с к а "Църковнославянизмите в "Речника на украинския език" на Б. Гринченко"⁹⁰, където между другото се изнасят сведения за продуктивността на някои суфикси и префикси в старобългарския и украинския език от XIX век, въз основа на които авторката разграничава църковнославянските заемки в украинския език.

1.5. Много изследвания са посветени на взаимодействието в областта на речника между българския език и другите балкански езици. Тук се открояват преди всичко публикациите на В. Б у д ж и ш е в с к а.

Вниманието на изследователката е привлечено най-напред от гръцкия речников слой в българския език, срв. "Няколко мними или

действителни гърцизми в българския език"⁹¹ и особено монографията "Гръцките заемки в историята на българския език (на балкански фон)"⁹², както и от семантичните калки: "Елементи с гръцка структура в българския език (върху сравнителен фон)"⁹³. Същевременно тя се интересува и от влиянието, което българският език е оказал върху гръцкия, срв. "За някои славизми в новогръцките диалекти"⁹⁴.

Буджишевска изследва детайлно и някои българо-румънски лексикални и семантични сходства, които са резултат предимно от взаимодействие при по-голяма активност от българска страна, като изтъква и ролята на българския език като посредник при гръцко-румънското взаимодействие: "За някои славизми в мегленорумънския речник"⁹⁵, "Названия за ограда на кладенец в българските и румънските диалекти"⁹⁶, "Румънската сакрална терминология"⁹⁷, "Българско-румънски връзки при заемките от гръцки език"⁹⁸. За отбелязване е изданието в отделна книга "Речник на балканизмите в диалектите на Егейска Македония"⁹⁹, в който на места се съдържат между другото и етнографски и фолклорни материали.

С балканския слой от нововъведенията в речника на българския език — прабългарски, балканолатински и гръцки — се занимава често Й. Русек. В някои статии, посветени на езика на среднобългарски паметници, той изнася между другото нови данни за тяхната хронология на проникване. А в редица специално посветени на тази проблематика приноси авторът разглежда такива заемки поотделно или на групи според произхода им или според смисловата сфера, която обслужват, но винаги на фона на промените, с които е съпроводено включването им в съответната подсистема (отпадане от употреба или преосмисляне на наследените речникови единици). Към тях спадат статиите му "Към проблемата за гръцките заемки в българския език"¹⁰⁰ (за *лакан* — *леген*, *македонис* — *кудимента* — *магданос*, *камар* — *каламар* 'мастилница', *самар*, *калца* — *калци*), проучванията му за някои названия на части на човешкото тяло (*бъбрек*, *корем*, *стомах*)¹⁰¹ за отделни гръцки заемки като *шивада* 'мида'¹⁰², *камила*¹⁰³, *друм*¹⁰⁴, отделни стари тюркски (прабългарски) заемки и/или производни от тях като *сокальница* 'кухня'¹⁰⁵, *бычмогъ* 'част от броня, закриваща пищяла', *сурьница* 'пищялка'¹⁰⁶, *тльыгъ* 'чувалче от кожа'¹⁰⁷, *шега*, *шегарливъ*, *шегливъ* 'шеговит'¹⁰⁸, *клобукъ* 'калпак' (засвидетелствувано още у Й. Екзарх¹⁰⁹), *комър(о)гъ* 'глинена кана'¹¹⁰, срв. и проспективната статия "Прабългарите и тяхната роля в историята на българския език"¹¹¹. Покрай бележките в много други публикации, засягащи старите романски заемки, специално заслужава отбелязване статията на Русек "Романски заемки в старите български паметници"¹¹². Голям брой домашни и заети думи разглежда в статията "За българския превод на "Повест за Акир Премъдри"^{112а}.

По-късните ориенталски заемки главно откъм тяхната хронология на проникване по данни от паметниците са предмет на отделно монографично изследване на С. Стаховски¹¹³.

2. Изследвания върху словообразуването в българския език

2.1. В следвоенната полска славистика интересът към старобългарското словообразуване изпреварва с няколко години появата на изследванията, насочени непосредствено към съвременния български език. Така инициатор на разработването на българското словообразуване става М. Б р о д о в с к а-Х о н о в с к а като автор на първите публикации, в които се разглежда старобългарското словообразуване: "Опит за словообразователна характеристика на производните прилагателни в най-старите староцърковнославянски паметници"¹¹⁴, "Староцърковнославянските прилагателни със суфикс *-овъ* върху сравнителен фон"¹¹⁵, "Жителските названия в староцърковнославянския език"¹¹⁶. Сред тези публикации се откроява със значителния си и траен принос в науката монографичната разработка "Словообразуване на прилагателното в старо-църковно-славянския език"¹¹⁷, изградена върху лексикален материал от каноничните текстове. Прецизният формален и семантичен анализ на производните прилагателни, класификацията според принадлежността на основата към определена част на речта и/или семантична група позволяват на авторката да стигне до извода за жизненост на деривационните процеси в старобългарския език, регулирани от формални и формалносмислови стимули, за смисловата зависимост на образуванията от техния формален строеж. Трудът е служил и ще продължава да служи като образец и отправна точка при разработването на словообразуването на новобългарския език, както и на други славянски езици.¹¹⁸

След това се появява студията на Р. Г ж е г о р ч и к о в а "Отименните глаголи в старо-църковно-славянския език"¹¹⁹, в която авторката извършва точен формален и словообразователносемантичен анализ на глаголите в старобългарския език, образувани от основи на прилагателни и на съществителни, включително и незначителен брой образувания от числителни, наречия и местоимения, като прилага логикосинтактична класификация на образуванията.

Словообразователният строеж и етимологията на старобългарската дума са често предмет на анализ в трудовете на Л. М о ш и н с к и. В статията "Староцърковнославянското *орало* — неологизъм в Асеманиевото евангелие"¹²⁰ авторът правилно обяснява формата *орало* (срещу по-старото *рало*) като нововъведение, в което се възстановява загубената при по-старата формация връзка с основния глагол *орати*, обаче да се търси подтик за този процес от страна на гръцкия език, в който е жива връзката между *ῥαλοῦν* 'рало' и *ῥάω* 'ора', няма достатъчно основания, тъй като обновена формация *ора-*

ло / oġalo (покрай *ralo / galo / gadlo*) се среща и в български, и в руски, украински, сърбохърватски и лужишки (wogadło).

Заслужават отбелязване също така статиите "Добры — незабелязано досега староцърковнославянско наречие"¹²¹, "Въпросът за лексикализацията на словообразователните формации *пѣтьсь и *glužьсь"¹²², "Българското *глушец* (*Mus rattus*) старобалканизъм, гръцка заемка или славянска дума"¹²³, както и статията "Дали лексиката на стцсл. преводи е била по-бедна от лексиката на гръцките оригинали"¹²⁴, където се установява между другото по-голям брой (с 5,8%) корени в лексиката на гръцкия оригинал на Зографското евангелие в сравнение със старобългарския му превод, но по-голям (с 2,8%) брой думи в старобългарския превод, свидетелстващ за по-големите словообразователни възможности на старобългарския език.

Словообразуването на съществителните е изследвано най-пълно, макар и върху лексикален материал само от един паметник, в монографията на Л. Мошински "Езикът на Зографското евангелие. Част I. Съществително"¹²⁵. Авторът обръща внимание върху начините на морфологичното и словообразователното приспособяване на заемките към строежа на старобългарския език, а сред наследените съществителни разглежда, от една страна, старите речникови единици, образувани с помощта на непродуктивни словообразователни форманти и/или редувания на гласната в корена, както и, от друга страна, по-младите формации, при които се спира подробно на словообразователносемантичните функции на съответните форманти.

Върху умалителните и експресивните думи в старобългарския (и съвременния български) език се спира в няколко статии С. В а р х о л: "Из проблематиката на словообразуването на експресивните формации в староцърковнославянския език"¹²⁶, "За умалително-експресивната функция на стария формант *-ѣ в съвременния български и македонски език (на фона на староцърковнославянската традиция)"¹²⁷, по която българският език се отличава както от най-близкия сърбохърватски, така и от източнославянските езици. Тази словообразователно-семантична категория в старобългарския и съвременния български език е обект на анализ и в някои монографични работи на автора: "Славянски експресиви с основно -к-, -т-, -ц-, -л- в суфиксалната част (на базата на староцърковнославянския език)"¹²⁸ и "Произход и развой на славянските експресивни образувания със суфиксно -к- и -ц-"¹²⁹.

През последните години с проблеми на българското словообразуване се занимава и Я. Шатковски. Старобългарски материал се разглежда в статията му "Nomina loci в старобългарския език"¹³⁰.

Тук трябва да бъде споменат и осъщественият на съвременно на-

учно равнище преглед на старобългарското словообразуване, представен от Ч. Б а р т у л а в учебника по старобългарски език — едно от немалкото инструктивни четива, въвеждащи младите изследователи в историческите и сравнителни изследвания в тази област¹³¹.

2.2. Родствените връзки на българския език със славянските и с другите индоевропейски езици, както и някои особености на българския език, характеризиращи го като архаичен от определени гледища, са предмет на интерес за Ф. Славски в статии като "Българското словообразуване на праславянски фон"¹³², "Праславянски основи на българското словообразуване"¹³³, "Следи от прасл. представки *у-* в българския език"¹³⁴, "Из проблематиката на българските *nomina agentis*"¹³⁵ и др. Заслужават сериозно внимание и редица по-общии статии на Славски, поставящи методологически проблеми на словообразуването от по-старите периоди от разволя на славянските езици, като "Състояние и задачи на праславянското словообразуване"¹³⁶, "Из проблемите на праславянското словообразуване"¹³⁷ и др. Важно значение за по-нататъшния напредък в изследванията в българския, както и в кой да е славянски език, има неговият "Очерк по праславянско словообразуване"¹³⁸. Наблюденията над разволя на славянските езици позволяват на изследователя да установи два типа промени в областта на словообразуването. Единият се отнася до някои подробности и затова може да се окачестви като по-маловажен. Другият обаче засяга цялата система, поради което заслужава по-голямо внимание. От промените от другия тип той изтъква постепенната дезактуализация и отстъпление на апофонията и акцентуацията като допълнителни средства на деривацията, от една страна, и систематично разширяване на образуванията, основани на готови думи, за сметка на реликтно запазените производни, основани на корени, особено глаголни, от друга.

Със словообразуването на съвременния български език започва да се занимава най-напред Й. Р у с е к, публикувал в 1958 г. обширна статия "Из проучванията над названията на действия..."¹³⁹, в която, спирайки се както на книжовния език, така и на народните говори, авторът разглежда на широк сравнителен фон образуванията с наставките *-ба*, *-еж*, *-ица*, *-ло* и *-ня*. В статията "Из славянското словообразуване. Наставката *-аъ- ка*"¹⁴⁰ анализира образуванията с тази наставка названия на деятели, средства и действия. И в по-късните си работи, както напр. в статията "За префиксните образувания за градация в българския език"¹⁴¹, където обект на анализ са представките *на-*, *я-*, *у-*, *ъ-*, *при-*, *въз-*, *по-*, *су-* и *пре-*, служещи за образуване на прилагателни за изразяване на по-малка или по-голяма степен на интензивност на признака, или в статията "Някои наблюдения върху умалителните имена в родопските говори"¹⁴², авторът последова-

телно се придържа към принципа да извлеча изводите си само на базата на проучен богат речников материал. Трябва да се добави още и това, че словообразователният строеж на думите е обект на специален интерес на автора и в останалите изследвания на Русек над речниковото богатство на българския език.

С названия на действия се занимава и Х. О ж е х о в с к а. В статията "Статистична картина на стилистичната специализация на суфиксите в книжовния български език"¹⁴³, като анализира тази словообразователносемантична група в текстовете на различни стилове от гледището на честотата на поява на отделните суфикси (преди всичко на суфиксите -џ, -не, -ние, -а, -ка), установява между другото, че повишаването на честотата си на употреба в текста суфиксът може да дължи не толкова на своята продуктивност, колкото на нормата на дадения стил. Подробен, основан на богат лексикален материал анализ на названията за действия върху сравнителен фон е представен в монографията на Х. Ожеховска "Предикативни отглаголни образувания в южнославянските езици"¹⁴⁴, където са разгледани названията на действия, образувани с наставките *-п-џе, *-т-џе, -tva, *-џа, -tba, -ај.

Траен интерес към българското словообразуване показва Т. Ш и м а н с к и, автор на няколко статии и две монографии из тази област. Най-напред публикува статия за "Прилагателните с наставка -ен (ж. р. -на) в Свищовския дамаски"¹⁴⁵, а след това насочва интереса си към строежа на съществителните от периода XVII—XVIII в. Предварително публикува "Избрани въпроси из словообразуването на българските съществителни в XVII—XVIII век"¹⁴⁶ и наблюденията си върху "Nomina feminativa в български текстове от XVII и XVIII век"¹⁴⁷, а в монографията си "Словообразуване на съществителните в български текстове от XVII—XVIII век"¹⁴⁸ разглежда подробно няколко семантични категории: деятелни имена; названия на оръдия; названия на места; названия на действия; отвлечени названия на признаци (nomina qualitatis); деадйективни съществителни (nomina attributiva); умалителни, гальовни и названия на млади същества, събирателни; названия на женски лица и същества (nomina feminativa). Лексиката, ексцерпирана от писмени паметници, се изследва в сравнение със състоянието в народния език (на основата на речника на Н. Геров, както и на другите публикувани диалектни речници), като се взема под внимание същевременно появата на съответните наставки в съвременния книжовен език. Авторът успява да разграничи домашните наставки, известни и от народните говори, от онези, които в изследваните текстове са попаднали по книжовен път от църковнославянските или от старата домашнотрадиционна книжнина. С образуването на отглаголните съществителни с т. нар. нулева или парадигматична наставка се занимава отделно в

статията "Безсуфиксните" названия за действия в българския език като словообразователна проблема"¹⁴⁹. Впоследствие Шимански се заема със словообразуването на глаголите, като се насочва към семантична група, на която рядко е било обръщано внимание, тъй като е характерна предимно за разговорния език и народните говори, а поради това е по-слабо или почти не е засвидетелствувана в по-старите писмени паметници. В монографията "Образуване на звукоподражателните и на експресивните глаголи в българския език"¹⁵⁰ авторът разграничава звукоподражателните глаголи от експресивните, макар че във всеки звукоподражателен глагол се намират експресивни елементи, които се дължат на съдържашото се в основата му междуметие. Разглежда звуковия строеж на ономатопеичните и на експресивните глаголи особено от гледна точка на срещашите се в тях алтернации. Извършва анализ на словообразователната структура на ономатопеичните глаголи, като ги класифицира според суфиксите им и отделяйки образуваните с редупликация на корена. Отделно изучава словообразователния строеж на експресивните глаголи, които се извеждат от основи на глаголи. Този труд е сериозен принос в теорията и практиката на словообразователните и на етимологичните изследвания в рамките не само на българския, но и на другите славянски езици, а сигурно ще бъде стимул за изучаване на този тип образувания и сред другите части на речта. Той беше своевременно и високо оценен от нашата критика¹⁵¹, а на автора му беше присъдена наградата "Паисий Хилендарски". Към тази проблематика се отнасят и няколко по-кратки публикации — статии, доклади, резюмета и др. — на автора. Срв. напр.: "Главни словообразователни образци звукоподражателни глаголи в българския език"¹⁵², "Образуване на звукоподражателните и на експресивните глаголи в българския език. Теоретични основания"¹⁵³, "Образуване на ономатопеичните и на експресивните глаголи в българския език. Тези на реабилитационен труд"¹⁵⁴. Съпоставителното изучаване ("Из проблематиката на експресивните глаголи в полския и в българския език"¹⁵⁵) показва сходство между двата езика в употребата на суфикса -к- и особеност на българския в употребата на суфиксите -оля и -тя. Експресивните глаголи със суфикс -к- и неговите варианти изследва съпоставително В. П я и к а в статията "Строеж и значение на експресивните глаголи в съвременния български и полски език"¹⁵⁶, а на експресивността в мутационни и модификационни образувания (глаголи, съществителни и прилагателни) същият автор в по-широк съпоставителен план се спира в статията "Формални референти на експресивността в плана на изразяването в южнославянските езици"¹⁵⁷. "Звукоподражателните глаголи, означаващи говорене в българския език" е тема, разработена от Б. К у ц¹⁵⁸.

Словообразователния, строеж на отименните глаголи, на който не беше обръщано особено внимание не само в българистиката, но и изобщо в славистиката, става предмет на няколко работи на К. Херей-Шиманска. В съпоставителен план авторката изследва "Словообразователните категории на отименните глаголи в съвременния полски и български език"¹⁵⁹ и "Начини на образуване на отименните глаголи в съвременния български книжовен език в сравнение с полския"¹⁶⁰. Цялостно проблемата е разработена в монографията "Образуване на отименните глаголи в съвременния български книжовен език"¹⁶¹. Ръководейки се от принципа, че за обособяване на словообразователна категория е необходима и достатъчна принадлежността към една и съща лексикограматична група на основите и еднаквост на означаваното от производните глаголи действие, авторката разделя отименните глаголи на седем словообразователни категории (четири от съществителни и три от прилагателни), които се образуват по четири начина: парадигматичен, префиксално-парадигматичен, префиксално-суфиксален и суфиксален — най-характерен за българския език. Този труд, своевременно оценен в нашия печат,¹⁶² може да служи за изходно начало при по-нататъшната разработка на тази сравнително нова проблематика. Освен това К. Херей-Шиманска е авторка на няколко по-малки статии, предмет на които е архаичният словообразователен строеж (и етимология) на отделни думи, за които стана дума по-горе (1.1.).

"Глаголната представка *lo-* в полски и български език" от гледището на граматичната и семантичната ѝ функция и в съпоставителен план е изследвана от И. Новаковска-Кемпни.¹⁶³ "Nomina loci в съвременния български език" — семантична група, която е твърде неединна от словообразователна гледна точка и се характеризира с голямо разнообразие на типове образуване, изследва Е. Яковицка-Вуйчкова.¹⁶⁴ Със словообразуването на нарицателните названия за места в старобългарския език се занимава също Я. Шатковски (вж. бележка 130), който една част от тази категория изследва съпоставително: "Българското *-ище* и полското *-isko* в названията за места"¹⁶⁵. Я. Шатковски е автор или съавтор на приноси из областта на словообразуването на българския и на полския език, т. е. съпоставителни, и което е по-важно за отбелязване, насочени към теоретично-методологична проблематика: "За българско-полското словообразуване"¹⁶⁶ и "Конфронтативно описание на словообразуването на близко сродни езици"¹⁶⁷, в които се обосновава предпочитание към ономаσιологическия подход — от съдържанието към формата — при съпоставителното изследване на словообразуването. "Nomina feminativa в българския език" изследва А. Кернер¹⁶⁸, който в друг принос част от тази категория изследва и съ-

поставително: "Nomina feminativa, образувани от заемки, в български, полски и руски език"¹⁶⁹.

Речникът и словообразуването на българските диалекти в сравнение с полските народни говори или на фона на другите славянски езици са били в кръга на научните интереси на А. З а р е м б а в няколко статии като "Из географията на славянските названия на плевелите"¹⁷⁰, "Названия (на съпруги), образувани от имена на съпрузи в южнославянските диалекти"¹⁷¹ и др. Българското диалектно словообразуване е привличало вниманието и на други полски изследователи. Освен на споменатата по-горе (1.3.) монография "Българската метеорологична лексика... (вж. бел. 74) В. К о с е с к а е авторка на статиите "Опит за словообразователен преглед на българските названия на ветровете"¹⁷² (смислов и структурен анализ на названия с наставките *-ец*, *-ак*, *-анин* и др. в сравнение с другите южнославянски езици) и "Някои лексикални и словообразователни особености на българските диалекти в сравнение с другите славянски езици"¹⁷³. Относно "Някои проблеми на диалектното словообразуване (Основни словообразователни различия между диалектите и книжовния език)" известни сходства на полските отношения с българските съобщава А. К о в а л с к а¹⁷⁴. Многократно факти от българското диалектно словообразуване са били привличани за анализ в съпоставка с данните от диалектите на другите южнославянски езици в трудове на В. П о м я н о в с к а, срв. напр. "Диференциация на южнославянските говори в светлината на словообразователни факти"¹⁷⁵, "Класификация на южнославянските говори в светлината на лексикални и словообразователни факти"¹⁷⁶ и др., или са били разглеждани на общославянски фон в трудове на Б. Ф а л и н с к а като "Nomina agentis в славянската текстилна лексика"¹⁷⁷ и др. под.

* * *

В обхванатите в този обзор трудове на полски учени из областта на лексикологията и словообразуването на българския език намираща непосредствено отражение високото, общо взето, равнище на полската наука в областта на езикознанието. Като цяло те заслужават висока оценка и подобаващо внимание от страна както на българските изследователи, така и на българистите от целия свят. В отделни случаи те имат за предмет изобщо незасегнати преди появата им или недостатъчно проучени цели категории (деноминативни глаголи, звукоподражателни и експресивни глаголи и др.), както и отделни периоди от развоя на българския език (среднобългарска лексика, старобългарско и новобългарско — от периода преди възраждане-

то — словообразуване). В такива случаи полските изследвания имат безспорно основополагащо значение и сериозният изследовател не би могъл да ги заобиколи. Българските езиковеди, разполагащи с информация за постиженията на полските си колеги, действително ги уважават и ценят като достойни сътрудници на полето на науката за българския език. А в отделни случаи, каквито за съжаление се откриват, на отсъствие на информация от такъв характер, това съвсем не е без сериозен ущърб за научното равнище на домашните изследвания. Би могло да се съжالياва за това, че се публикуват изследвания например за образуването на названията за действия, без да се познават съответните приноси на Й. Русек, Т. Шимански и Х. Ожеховска, или пък за образуването на глаголите, без да се взема отношение към работите на Р. Гжегорчикова и К. Херей-Шиманска.

Като завършвам този обзор с оценка, според която полското езикознание е от голямо значение за развитието на изследванията над речника и словообразуването на българския език, трябва същевременно да констатирам, че са нужни може би по-ефективни начини за информиране на нашата научна общественост относно постиженията на полската българистика и на полското езикознание въобще, че е необходимо поддържане на по-тесни българско-полски и полско-български научни контакти, а също така и по-ефективно разпространение на знания по полски език във филологическите факултети у нас.

БИБЛИОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ

- ¹ За рецепцията на някои идеи на полски езиковеди у отделни български изследователи вж. напр.: Р. П у с и н о в, Ян Бодуен де Куртене и българското езикознание. *Studia polsko-bułgaskie*. (ZNUJ CCCCLIII. Prace Językoznawcze, 53), Warszawa-Kraków 1977, с. 37–51; С ъ щ и я т, Проф. Иван Леков и полското езикознание. *Od Wisły do Maricy 681–1981*. От Висла до Марица. Kraków 1981, с. 189–195 (= *Език и литература*, XXXVI, 1981, 2, с. 90–94); Л. С е л и м с к и, Стефан Младенов и полското езикознание. *Od Wisły do Maricy 681–1981*. От Висла до Марица. Kraków 1981, с. 196–208.
- ² Настоящият обзор е принос към изследването на богатата история на полската българистика – първата задгранична българистика, – която вече е била обект на редица очерци и обзори: F. S ł a w s k i. *Polskie badania nad językami południowosłowiańskimi w dobre powojennej. Bałkanistyka Polska. Materiały z posiedzeń naukowych Komisji Bałkanistycznej przy Komitecie Słowianoznawstwa PAN w latach 1972–1973*. Wrocław 1974, с. 93–96; С ъ щ и я т, *Z dziejów bułgarystyki polskiej. Studia polsko-bułgarskie* (ZNUJ CCCCLIII, Prace Językoznawcze, z. 53), Warszawa-Kraków 1977, с. 63–65; Й. П у с е к. Из историята на българистиката в Краков. Съпоставително езикознание, IV, 1979, 5, с. 56–62; С ъ щ и я т, 80 години българистика в Краков. *Език и литература*, XXXV, 1980, 4, с. 118–120; С ъ щ и я т, Из историята на българистиката в Краков. Полша страна на приятели. Полски информационен и културен център в София. София, 1981, с. 60–62; С ъ щ и я т, *Bułgarystyka na Uniwersytecie Jagiellońskim. Od Wisły do Maricy 681–1981*. От Висла до Марица. Kraków 1981, с. 115–123; С ъ щ и я т, *Język bułgarski na warszacie polskich językoznawców. Bułgaria i Polska. Rozwój społeczny i stosunki kulturalne w latach 1944–1984*. Ossolineum, 1986, с. 101–112. Същият. *Българистиката в Полша: състояние и перспективи*. Втори международен конгрес по българистика. Доклади. 22. Българистиката. Състояние и перспективи. Кръгла маса София 1988, с. 191–200; Я. Ш а т к о в с к и. Постиганията на института за славянознание при ПАН в областта на българистиката. *Бълг. език*, XXIХ, 1979, 2, с. 159–165; Р. П у с и н о в, С. Т. Б у р о в. Етапи в историята на българо-полските научни връзки и отношения в областта на езикознанието. – *Списание на БАН*, XXXIII, 1988, 1, с. 52–53.
- ³ Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов, София, 1957, с. 267–271.
- ⁴ *Uwagi o badaniach etymologicznych nad słownictwem słowiańskim. Z polskich studiów slawistycznych. Prace językoznawcze i etnogenetyczne ...* Warszawa 1958, с. 99–107.
- ⁵ *Z doświadczeń przy pracy nad Słownikiem etymologicznym języka polskiego. Język Polski*, XXXVI, 1956, 4, с. 274–285; Из опыта работы над этимологическим словарем польского языка. *Вопросы языкознания*, 1967, 4, с. 55–59.
- ⁶ *Z zagadnień polskiej etymologii. Język Polski*, XLII, 1962, 2, с. 83–92.
- ⁷ В. Г е о р г и е в. Днешното състояние на етимологичните и ономастични проучвания у нас. *Български език*, IX, 1959, 6, с. 482 (= *Българска етимология и ономастика*. София, 1960, с.9; Проблемы на българския език. София, 1958, с. 191).
- ⁸ F. S ł a w s k i. Стефан Младенов: Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. *Rocznik Slawistyczny*, XVI, 1948, с. 68–98.

- ⁹ Rocznik Slawistyczny, XVI, 1948, с. 72.
- ¹⁰ Z badań nad słownictwem dialektów bułgarskich. Езиковедски изследвания в памет на проф. д-р Стойко Стойков. София, 1974, с. 267–269.
- ¹¹ Българ. език, XXX, 1980, 3, с. 211–214.
- ¹² Българ. език, XXXI, 1981, 2, с. 133–134.
- ¹³ Българ. език, XXXII, 1982, 4, с. 349–352.
- ¹⁴ Старобългаристика, VII, 1983, 2, с. 55–58.
- ¹⁵ Българ. език, XXXIII, 1983, 3, с. 213–214.
- ¹⁶ Българ. език, XXXIV, 1984, 4, с. 349–352.
- ¹⁷ Slawistyczne studia językoznawcze, Kraków 1987, с. 387–389.
- ¹⁸ Българ. език, XXXVI, 1, с. 8–15.
- ¹⁹ Втори международен конгрес на българистика. Доклади. Т. 2, София, с. 151–161.
- ²⁰ Българ. език, XXXIII, 5, с. 408–410.
- ²¹ Българ. език, XXXIII, 1978, 3, с. 248–251.
- ²² Българ. език, XXXI, 1981, 4, с. 326–331.
- ²³ Българ. език, XXXIV, 1984, 1, с. 14–21.
- ²⁴ Bułgarskie tor. Rocznik Slawistyczny, XXXVII, 1976, cz. I, с. 65–68.
- ²⁵ Българ. език, XXX, 1980, 2, с. 153–155.
- ²⁶ Българ. език, XXXI, 1981, 1, с. 48–50.
- ²⁷ Българ. език, XXXII, 1982, 2, с. 139–141. Срв. неотбелязаната у авторката статия на Й. Е л е н с к и. Из лексиката на българските народни говори (*напра* – значение, разпространение, етимология). Филологически изследвания. София, 1971, с. 5–12, в която авторът извежда тъкаческия термин също от глагола *трия*, но без привлеченото у Херей-Шиманска етнографско обосноваване.
- ²⁸ Българ. език, XXXII, 1982, 5, с. 427–435.
- ²⁹ Език и литература, 1983, 4, с. 113–120.
- ³⁰ Старобългаристика, V, 1980, 2, с. 75–78.
- ^{30a} Leksyka Damaskinu kopriwzienskigo. Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału Krakowskiego PAN, Kraków. 11, 1968, с. 140–142.
- ³¹ Z bułgarskich studiów wyrazowych. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 6, 1967, с. 143–145.
- ³² Z gwarowej leksyki bułgarskiej /zasiegi i etymologie/. Rocznik Slawistyczny, XXXVIII, 1977, с. 97–104.
- ³³ Z bułgarskiego słownictwa gwarowego. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 18, 1979, с. 145–152.
- ³⁴ Z bułgarskiej zoonimii -kot-. Acta Baltico-Slavica. Wrocław etc., t. 16, 1984, с. 65–72.
- ³⁵ Ze słownictwa Ochrydu i najbliższej okolicy. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 10, 1971, с. 163–182.
- ³⁶ O kilku bułgarskich nazwach roślin i związanych z nimi wierzeń ludowych. Lud, LXIII, 1979, с. 215–218.
- ³⁷ Południowosłowiańskie *bożur* 'piwonia' a magia lecznicza. Prace Filologiczne, XXXIV, 1988, с. 187–190.
- ³⁸ Specyfika odzwierciedlenia rzeczywistości i kultury ludowej Bałkanu w słownictwie gwarowym bułgarskim... Bałkanistyka Polska. Wrocław, 1974, с. 141–156.
- ³⁹ Uwagi o słownictwie Księgi Sawy. Studia linguistica in honorem T. Lenr-Splawieński, Warszawa. 1963, с. 203–208.
- ⁴⁰ O archaizmach i innowacjach Kodeksu Assemaaniego. Miscelanea linguistica, Olomouc, 1971, с. 23–25.
- ⁴¹ Z badań nad słownictwem języka Konstantyna-Cyryla i Metodego. Studia paleoslovenica. Praha, 1974, с. 328–334.

- ⁴² Warstwy językowe w Kodksie Zografskim. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 2. Językoznawstwo. Warszawa 1963, c. 237–265.
- ⁴³ Pokrewieństwo najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich tekstów ewangelijnych w świetle statystyki słownikowej. *Slavia Occidentalis*, 27, 1968, c. 153–158.
- ⁴⁴ Zróżnicowanie leksykalne najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich tekstów ewangelijnych. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3. Językoznawstwo. Warszawa 1968, c. 195–204.
- ⁴⁵ Nazwy święt chrześcijańskich w najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich rękopisach ewangelijnych. *Acta Universitatis N. Copernici. Filologia Polska* 10. Językoznawstwo (Nauki humanistyczno-społeczne 57). Toruń, 1973, c. 105–116.
- ⁴⁶ Отношение словаря церковнославянского языка к словарям отдельных славянских языков. *Вопросы языкознания*, 1966, 5, c. 81–85.
- ⁴⁷ Język Kodeksu Zografskiego. Cz. 1. Imię nazywające (rzeczownik). (Monografie Slawistyczne PAN 31). Wrocław 1975.
- ⁴⁸ Срв. рецензия: М. Вучыриќи, *Рочник Славистични*, XXXVIII (1977), cz. 1, c. 115–118.
- ⁴⁹ Езиковедски изследвания в памет на професор Стойко Стойков. София, 1974, c. 293–298.
- ⁵⁰ Średnbg.: *vugnij* 'kuźnia'. Македонски јазик, XXX, 1979, c. 225–228.
- ⁵¹ *Otmęts* 'odmęt, wirwrzece, topiel', Македонски јазик, XXX, 1979, c. 225–228.
- ⁵² Ps. *dъchoŕъ 'Mustella putorius' w bułgarskim i macedonskim. *Rocznik Sławistyczny*, XLIV, 1983, cz. 1, c. 31–38.
- ⁵³ Losy scs. *ravenikъ* 'źródło, wykopana studnia'. *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, IV, Ossolineum 1986, c. 37–43.
- ⁵⁴ Staro-cerkiewno-słowiańskie лажаня. *Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Spławiński*. Kraków 1963, c. 199–203.
- ⁵⁵ Ze studiów nad słownictwem bułgarskim. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału Krakowskiego PAN. Kraków, 14, 1971, c. 550–552.
- ⁵⁶ O języku Triodu Szafaryka. Sprawozdania z posiedzeń Komisji. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Kraków 1967, c. 489–492; Słownictwo średniobułgarskich triodów. Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału Krakowskiego PAN. 11. Kraków, 1968, c. 227–230; Из лексиката на среднобългарските триоди. Известия на Института за българския език, XVII, 1969, c. 149–180 (препечатано със съкращения в: Помагало по българска историческа лексикология. София, 1986, c. 114–120).
- ⁵⁷ O tzw. Pateryku kompilacyjnym. *Slovo*, 24, Zagreb, 1974, c. 103 i сл.; Uwagi o Pateryku ryłskim z XIV w. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału Krakowskiego PAN: Warszawa – Kraków (PWN). 20: 1976 (1977), c. 79–80; Pateryk ryłski Nr 2/25. *Slovo*, 28, Zagreb, 1978, c. 107–120 (за речника: c. 110 i сл.).
- ⁵⁸ Ze studiów nad słownictwem najstarszych słowiańskich prologów
- ⁵⁹ Ze studiów nad słownictwem Zbornika Iwana Aleksandra. *Prace Filologiczne*, XXXII, c. 283–289.
- ⁶⁰ Język bułgarski XII–XIV wieku (Na podstawie przypisków do zabytków). Trzynastcie wieków Bułgarii. Тринадесет века България. Ossolineum, 1983 (Prace Slawistyczne 32), c. 35–46.
- ⁶¹ Ze studiów nad słownictwem Eutymiusza. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału Krakowskiego PAN. Warszawa – Kraków, PWN. 16, 1973, c. 100–101; Промени в лексиката на българския език и отношението на Патриарх Евтимий към тях. Търновска книжовна школа. София, 1974, c. 179–196; Из лексикалните особености на езика на Евтимиевите ученици и последователи. Търновска книжовна школа, т. 2, София, 1980, c. 293–300; История на глаголите със значение трещъ в българския език с оглед на езика на Григорий Цамблак. Търновска книжовна школа, т. 3, София, 1984, c. 234–242.

- 62 Średniobułgarskie: *bukarb, bukwarb* 'grammateus'. Rocznik Slawistyczny, XLI, 1981, cz. 1, s. 43–46; Bułgarskie *griza* 'troška, cura, μέρισμα'. Slawistyczne studia językoznawcze. Wrocław etc., 1978, s. 309–316; Bułgarskie *čuja* 'słyszę, słucham, audio'. Rocznik slawistyczny, XLV, 1984, s. 55–59.
- 63 Из историята на предложителните конструкции със значение 'praeter' в българския и полския език. Съпоставително езикознание, VIII, 1983, 2, с. 45–50; Z historii kilku terminów chrześcijańskich. Na materiale języka bułgarskiego. Die Slawischen Sprachen. Band 9, 1985, s. 79–92.
- 64 Помагало по българска историческа лексикология. София 1986, с. 114–142 (Из лексиката на среднобългарските триоди, с. 114–120; Из историята на няколко български думи, с. 121–130; Из старобългарската лексика, с. 131–142).
- 65 Studia z historii słownictwa bułgarskiego. Ossolineum, 1984 / Monografie Slawistyczne 46/ Подбаваша оценка книгата намери съевременно в съветския печат: Л. В. В я л к и н а, Исследование по истории словарного состава болгарского языка. Общественные науки за рубежом. Реферативный журнал. Серия 6. Языкознание 4, Москва, 1985, с. 52–56.
- 66 Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Исторически развой на българския език. 1, София, 1983, с. 247–271. (Същото и на полски: Studia z historii... с. 11–23).
- 67 Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2, София, 1987, с. 141–150.
- 68 Език и литература, XVI, 1961, 1, с. 78–79.
- 69 *Poprax, popraca* w języku bułgarskim. Studia z Filologii Polskiej i Stoiańskiej, 7, 1967, с. 219.
- 70 Związki leksykalne kaszubsko-południowo-stoiańskie. Studia z Filologii Polskiej i Stoiańskiej, 7, 1967, с. 175–178.
- 71 Z problematyki badawczej nawiązań leksykalnych (na materiale kaszubsko-południowo-stoiańskim). Rocznik Slawistyczny, XXXVI, 1875, с. 3–16.
- 72 Съпоставително изучаване на частните лексикални системи на славянските езици в синхрония и диахрония. София, 1979, с. 178–184.
- 73 Personifikacja i prawo tabu w bułgarskich nazwach powietrza. Studia z Filologii Polskiej i stoiańskiej, 8, 1969, с. 201–207.
- 74 Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim. Wrocław etc., 1972 (Prace Językoznawcze 63).
- 75 Вж. рецензии от Л. Селъмски (Бълг. език, XXIII, 1973, 1–2, с. 141–146) и М. С. Младенов (Zeitschrift fuer Slawistik, 19, 1974, с. 804–808) и Т. Бояджиев (Език и литература, XXVIII, 1973, № 3, с. 94–97).
- 76 Ze związków leksykalnych południowostoiańsko-ruskich. Slavia Orientalis, XXV, 1976, с. 225–228.
- 77 Z geografii wyrazów bułgarskich (na tle ogólnostoiańskim). ZNUJ CCCCLIII, Prace Językoznawcze, z. 53 (Studia polsko-bułgarskie), Warszawa–Kraków, 1977, с. 53–57.
- 78 Z nawiązań leksykalnych ukraińsko-południowostoiańskich. ZNUJ CCCCLIII, Prace Językoznawcze, z. 53 (Studia polsko-bułgarskie), Warszawa–Kraków, 1977, с. 59–62. Пълн текст и библиография вж. в Zbornik Filoz. fakulty Univerzity Komenského, r. XXVI, Philologica, Bratislava, 1974, с. 69–79.
- 79 Z leksykalnych podziałów Stoiańszczyzny. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 6, Warszawa, 1983, с. 323–332.
- 80 Leksykalne innowacje języków południowostoiańskich. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 7. Językoznawstwo. Warszawa 1988, с. 351–362.
- 81 Problematyka prastoiańskich dialektyzmów. Izoleksy południowostoiańskie i zachodniostoiańskie. Etnogeneza i topogeneza Słowian. Warszawa–Poznań, 1980, с. 75–87.
- 82 Paralele leksykalne zachodni-południowostoiańskie obserwowane w gwarach i w językach literackich. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 7. Językoznawstwo. Warszawa, 1988, с. 117–128.

- ⁸³ Срв. напр. T. Milewski, *Język staro-cerkiewno-słowiański w średniowiecznej Polsce*. ZNUJ, CXIV, *Prace Językoznawcze* 15, Kraków, 1965. Препечатано в неговия сборник *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego i historycznego*. Warszawa, 1969, s. 361.
- ⁸⁴ Бълг. език, XXXI, 1981, 5, с. 407–412. Същото и в: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Исторически развой на българския език. 3, София, 1983, с. 59–71.
- ⁸⁵ *Wpływy staro-cerkiewno-słowiańskie w języku polskim. Trzynaste wieków Bułgarii. Trina-deset wieka Bułgaria* /*Prace Slawistyczne* 32/, Wrocław etc., 1983, s. 13–18.
- ⁸⁶ *O cerkiewizmach w najstarszej polskiej terminologii chrześcijańskiej. Polskie kontakty z piśmiennictwem cerkiewnosłowiańskim do końca wieku XV. Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego*. *Slawistyka* 3/1982/, Gdańsk, 1985, s. 97–105.
- ⁸⁷ *Elementy starobułgarskie i cerkiewnosłowiańskie w Polsce XVI w. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 7. Językoznawstwo*, Warszawa, 1988, s. 179–187.
- ⁸⁸ *Słownictwo cerkiewne w polszczyźnie XVI wieku /wybór przykładów/*
- ⁸⁹ T. Rot-Żebrowski, *Rola języka staro-cerkiewno-słowiańskiego w kształtowaniu się literackiego języka rosyjskiego. Dziedzictwo misji słowiańskiej Cyryla i Metodego*, Kielce, 1988, s. 89–95.
- ⁹⁰ *Cerkiewnosłowianizmy w "Słowniku języka ukraińskiego"* B. Hryncenki. ZNUJ CCCLXVIII, *Prace Językoznawcze* 42, Kraków, 1974, s. 51–62.
- ⁹¹ *Kilka mniemanych czy prawdziwych greczyznów w języku bułgarskim*. *Rocznik Slawistyczny*, XXVIII, 1967, cz. 1, s. 37–39
- ⁹² *Zapożyczenia greckie w historii języka bułgarskiego /na tle bałkańskim/*. *Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego* 30, Warszawa, 1969.
- ⁹³ *Elementy struktury greckiej w języku bułgarskim /na tle porównawczym/*. *Prace Filologiczne*, XXIII, 1972, s. 207–219.
- ⁹⁴ *O niektórych sławizmach w dialektach nowogreckich*. – *Rocznik Slawistyczny*, XXXIV, 1973, cz. 1, s. 65–68.
- ⁹⁵ *O niektórych sławizmach w słownictwie megalenorumuńskim*. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 16, 1977, s. 149–161.
- ⁹⁶ *Език и литература*, XXXIII, 1978, 6, s. 112–115.
- ⁹⁷ *Rumuńska terminologia sakralna. Dziedzictwo misji słowiańskiej Cyryla i Metodego*, Kielce, 1988, s. 123–133.
- ⁹⁸ *Związki bułgarsko-rumuńskie przy zapożyczeniach z języka greckiego. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3. Językoznawstwo*, Warszawa, 1968, s. 295–302.
- ⁹⁹ *Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej*. Warszawa, 1983.
- ¹⁰⁰ *Славистични проучвания. Сборник в чест на VII Международен славистичен конгрес*. София, 1973, с. 271–279.
- ¹⁰¹ *Старые балканские заимствования в болгарском языке. Названия частей тела*. *Балканско езикознание*, 1982, 1, с. 7–18.
- ¹⁰² M. Račeva, J. Rusek, *Ein bisher unerforschtes griechisches Lehnwort in bulgarischen Denkmälern aus dem XIV. Jahrhundert: fivada 'concha'*. *Балканско езикознание*, XXVI, 1983, 1, с. 51–53.
- ¹⁰³ *Karnila 'wielbłąd, kamilos'. Litterae slavicae medii aevi* /*Festschrift für F. V. Mareš*/, München, 1985, s. 315–320.
- ¹⁰⁴ *Bulg. drums 'droga'*
- ¹⁰⁵ *O tzw. Pateryku kompilacyjnym*. *Slovo*, 24, Zagreb, 1974, s. 104.
- ¹⁰⁶ *Из лексиката на среднобългарските триоди*. *Известия на института за български език*, XVII, 1969, с. 176–177.
- ¹⁰⁷ Й. Русек, М. Рачева, *К ранним заимствованиям в болгарском языке: тльвьзь 'мешок из кожи'*. *Балканско езикознание*, XXIII, 1980, 1, с. 39–41.

- ¹⁰⁸ Pateryk rylski nr 2/25. Slovo, XXVIII, Zagreb, 1978, c. 116–117.
- ¹⁰⁹ Studia z historii słownictwa bułgarskiego. Oss., 1984, c. 17.
- ¹¹⁰ Й. Русек, М. Рачева, К ранним заимствованиям в болгарском языке: *комъръгъ* 'хѣраѣцовъ, ѱѣрѣа'. Балканско езикознание, XXV, 1982, 2, c. 27–34.
- ¹¹¹ Protobułgarzy i ich rola w dziejach języka bułgarskiego. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 198, c. 231–244.
- ¹¹² Zapożyczenia romańskie w starych zabytkach bułgarskich. Die Slawischen Sprachen, Band 12, Salzburg, 1987, c. 123–137.
- ^{112a} Славистични проучвания (ВТУ "Кирил и Методий"), София, 1978, c. 113–134.
- ¹¹³ Studia nad chronologią turcyzmy w języku bułgarskim. ZNUJ CCCLIII, Prace Językoznawcze 33, Kraków, 1971. Вж. рецензии от Л. Селимски (Бълг. език, XXII, 1972, 3, c. 276), В. Кювлиева (Бълг. език, XXII, 1972, 4, c. 380–382), К. Костов (Zeitschrift für Slawistik, 18, Berlin, 1973, c. 923–926), М. Д. Рачева (Бълг. език, XXIV, 1974, 1, c. 80–84).
- ¹¹⁴ Próba słowotwórczej charakterystyki formacji przymiotnikowych w najstarszych zabytkach staro-cerkiewno-słowiańskich. Sprawozdania z posiedzeń naukowych Instytutu Językoznawstwa U. J., Kraków, 1952/53, c. 12–13.
- ¹¹⁵ Staro-cerkiewno-słowiańskie przymiotniki o sufiksie *-owъ* na tle porównawczym. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Filologia, z. 2, Kraków, 1956, c. 205–222.
- ¹¹⁶ Nazwy mieszkańców w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Onomastica, 6, Kraków, 1960, 1–2, c. 249–266.
- ¹¹⁷ Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim /Monografie Slawistyczne 2/, Kraków etc., 1960.
- ¹¹⁸ Срв. рец. от Е. Линца /Romanoslavica, 8, Bucuresti, 1963, c. 529–530/ и особено отзива на П. Пенкова, Синонимия или контрастна дистрибуция на някои адективни суфикси в старобългарски. Език и литература, XXIV, 1969, 3, c. 64–69.
- ¹¹⁹ R. Grzegorzycowa, Czasowniki denominalne w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Rocznik Slawistyczny, XXVI, 1966, c. 59–71.
- ¹²⁰ Staro-cerkiewno-słowiańskie *oralo* – neologizm kodeksu Assemaniego. Symbolae philologicae in honorem V. Tazzycki. Wrocław, etc. 223–228.
- ¹²¹ Добры – dotychczas nie zauważony przysłówek staro-cerkiewno-słowiański. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 16, 1981, c. 165–176.
- ¹²² Zagadnienie leksykalizacji formacji słowotwórczych **němьsь* i **gluьsь*. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 20, 1981, c. 165–176.
- ¹²³ Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Исторически развой на българския език, 1, София, 1983, c. 99–104.
- ¹²⁴ Czy słownictwo przekładów scs. było uboższe od słownictwa oryginałów greckich. Z polskich studiów slawistycznych, seria 7. Językoznawstwo, Warszawa, 1988, c. 269–280.
- ¹²⁵ Język Kodeksu Zografskiego. Część I. Imię nazywające (rzeczownik). Wrocław etc. (Monografie Slawistyczne 31), 1975, c. 69–145. Вж. рецензия от М. Buczyński (Rocznik Slawistyczny, XXXVIII, 1977, Wrocław etc., cz. I, c. 115–118), E. Dickenmann (Beitrage zur Namenforschung. Heidelberg, Neue Folge, 12, 1977, c. 91–92).
- ¹²⁶ Z problematyki słowotwórstwa formacji ekspresywnych w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, t. XXI, 1972, c. 155–173.
- ¹²⁷ O deminutywno-ekspresywnych formacji dawnego formantu **-ę* we współczesnym języku bułgarskim i macedońskim (na tle tradycji staro-cerkiewno-słowiańskiej). Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, 27 (1972), Sektion F, Nauki filozoficzne i humanistyczne, Lubin, 1973, c. 197–207.
- ¹²⁸ Słowiańskie ekspresywa z podstawowym *-k-*, *-t-*, *-c-*, *-i-* w części sufiksальной (na bazie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego), Lublin, 1974.
- ¹²⁹ Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksальnym *-k-* i *-c-*. Lubelskie towarzystwo naukowe. Prace Wydziału humanistycznego. Monografie, tom 19.

- Warszawa—Łódź, 1984. Вж. рецензия от Ф. Чижевски (Съпоставително езиковедство, XI, 1986, с. 86—87).
- ¹³⁰ Кирило-Методиеви студии. Хляда и сто години от смъртта на Методий, кн. 4, София, 1987, с. 232—239.
- ¹³¹ T. L e h r-S p r a w i ń s k i, Cz. B a r t u l a, Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Ossolineum (в изд. 5, 1965, имасловообразуване на имената, а в изд. 6, 1973 и сл., е прибавено и словообразуване на глаголите). Срв. също Cz. B a r t u l a, Gramatyka języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Kielce 1976, 1978².
- ¹³² Słowotwórstwo bułgarskie na tle prasłowiańskim. Z polskich studiów slawistycznych, Seria 2, Językoznawstwo, Warszawa, 1963, с. 79—90.
- ¹³³ Славистични проучвания (ВТУ "Кирил и Методий"), София, 1978, с. 163—167.
- ¹³⁴ Ślady ps. prefiksu vy- w języku bułgarskim. Studia linguistica Slavico-Baltica. Canuto-Olavo Falk saxagenario... oblat, Lundae, 1966 /1968/, с. 238—241.
- ¹³⁵ Z problematyki bułgarskich nominów agentis. Изследвания върху историята и диалектите на българския език (Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев), София, 1979, с. 329—332.
- ¹³⁶ Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, XXI, Wrocław etc., 1962, с. 161—169.
- ¹³⁷ Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3, Językoznawstwo, Warszawa, 1968, с. 35—41.
- ¹³⁸ Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Słownik prasłowiański, t. 1: A—B, Wrocław, 1974, с. 43—141; t. 2, C—Dawnośta, Wrocław, 1976, с. 13—60; t. 3, Dawno-dobrośta, Wrocław, 1979, с. 11/19.
- ¹³⁹ J. R u s e k, Ze studiów nad nazwami czynności w języku bułgarskim i macedońskim. ZNUJ 17, Filologia 4, Kraków, 1958, с. 203—234. Под македонски трябва да се разбира писмено-регионалната форма на българския език, която се употребява в СР Македония в СФРЮ (вж. Бълг. език, XXVIII, 1978, 1, с. 3—43).
- ¹⁴⁰ Ze słowotwórstwa słowiańskiego. Przyrostek -ačьka. ZNUJ 24, Prace Językoznawcze, z. 3 /Filologia, z. VI/, Kraków, 1960, с. 65—93.
- ¹⁴¹ O przedrostkowych formacjach gradacyjnych w języku bułgarskim. Opuscula Polonico-Slavica. Ossolineum, 1979, с. 313—320.
- ¹⁴² Под печат.
- ¹⁴³ Бълг. език, XV, 1965, 6, с. 504—511.
- ¹⁴⁴ Orzeczeniowe formacje odsłowne w językach południowosłowiańskich (Monografie Slawistyczne 8), Wrocław etc., 1966. Вж. рецензия от Т. Шимански (Rocznik Slawistyczny, t. XXX, 1969, с. 61—70).
- ¹⁴⁵ Przymiotniki z sufiksem -en (form. -nz) w Damaskinie swisztowskim. Rocznik Slawistyczny, t. XXIV, cz. 1, 1965, с. 67—78.
- ¹⁴⁶ Wybrane zagadnienia ze słowotwórstwa rzeczownika bułgarskiego w XVII—XVIII wieku. Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału Krakowskiego PAN, 11, 1967, Kraków, 1968, с. 165—168.
- ¹⁴⁷ Nomina feminativa w tekstach bułgarskich XVII i XVIII w. Rocznik Slawistyczny, XXVI, 1966, cz. 1, с. 101—110.
- ¹⁴⁸ Słowotwórstwo rzeczownika w bułgarskich tekstach XVII—XVIII wieku. (Prace Komisji Słowiańszczyznictwa), Wrocław etc., 1968. Вж. рецензия от П. Ковачева (Бълг. език, XIX, 1969, 2, с. 201—203) и от Е. И. Дьомина и Г. П. Нещименко (Zeitschrift für Slavistik, XVI, Berlin, 1971, с. 469—472).
- ¹⁴⁹ Бълг. език, XXV, 1973, 6, с. 547—551.
- ¹⁵⁰ Derywacja czasowników onomatopiecznych i ekspresywnych w języku bułgarskim (Prace Językoznawcze 86), Wrocław etc., 1977.
- ¹⁵¹ Вж. рецензия от С. Илчичев (Бълг. език, XXVII, 1977, 6, с. 519—522) и В. Радева (Съпост. езиковедство, III, 1978, 5, с. 65—67).
- ¹⁵² Główne modele derywacyjne czasowników onomatopiecznych w języku bułgarskim. Бюле-

- тин за съпоставително изследване на българския език с други езици, I, София, 1976, 2, с. 181–195.
- ¹⁵³ Derywacja czasowników onomatopiecznych i ekspresywnych w języku bułgarskim (Podstawy teoretyczne). Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału Krakowskiego PAN, 20/1, 1976, Warszawa–Kraków, 1977, с. 32–33.
- ¹⁵⁴ Derywacja czasowników onomatopiecznych i ekspresywnych języka bułgarskiego. Tezy rozprawy habilitacyjnej. Biuletyn Sławistyczny, 2, z 2, Warszawa, 1977, с. 68–69.
- ¹⁵⁵ Z problematyki czasowników ekspresywnych w języku polskim i bułgarskim. Slavia Meridionalis. I, Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim. Warszawa, 1977, с. 125–128.
- ¹⁵⁶ Budowa i znaczenie czasowników ekspresywnych we współczesnym języku bułgarskim i polskim. Slavia Meridionalis. I, Kategorie werbalne w języku polskimi bułgarskim. Warszawa, 1977, с. 107–112.
- ¹⁵⁷ W. P i a n k a, Formalne wykładniki ekspresywności na planie wyrazowym w językach południowosłowiańskich. Z polskich studiów sławistycznych, Seria 5, Językoznawstwo, Warszawa, 1978, с. 157–165.
- ¹⁵⁸ B. K u c, Czasowniki dźwiękonaśladowcze oznaczające mówienie w języku bułgarskim. Od Wisły do Maricy. 681–1981. От Висла до Марица, Kraków, 1981, с. 259–267.
- ¹⁵⁹ K. H e r e j-S z y m a n s k a, Kategorie słotwórcze czasowników denominalnych we współczesnym języku polskim i bułgarskim. Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици, I, София, 1976, 2, с. 34–45.
- ¹⁶⁰ K. H e r e j-S z y m a n s k a, Sposoby derywacji czasowników denominalnych we współczesnym bułgarskim języku literackim w porównaniu z polskim. Slavia Meridionalis, I, Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim. Warszawa, 1977, с. 31–36.
- ¹⁶¹ K. H e r e j-S z y m a n s k a, Derywacja czasowników denominalnych we współczesnym bułgarskim języku literackim /Prace Sławistyczne 5/, Ossolineum, 1978.
- ¹⁶² Вж. рецензия от В. Радева (Съпоставително езикознание, IV, София, 1979, 3, с. 92–93).
- ¹⁶³ I. N o w a k o w s k a-K e m p n y, Werbalny prefiks *po-* w językach polskim i bułgarskim. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Językoznawcze, t. 3, Katowice, 1976, с. 104–116.
- ¹⁶⁴ E. J a k o w i c k a-W ó j c i k o w s k a, Nomina loci we współczesnym języku bułgarskim. Prace Filologiczne, XXIV, Warszawa, 1974, с. 29–51
- ¹⁶⁵ J. S i a t k o w s k i, Bułgarskie *-irte* i polskie *-irko* w nominach loci. Sławistyczne studia językoznawcze. Ossolineum, 1987, с. 343–348.
- ¹⁶⁶ Втори колоквиум по български език, 20–24 август 1984 г. Научни материали, ч. II, София, 1984, с. 88–113. Срв. също съкратения вариант: O polsko-bułgarskim słotwórstwie konfrontatywnym (streszczenie). Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. Tom I. Temporalność (Prace Sławistyczne 48), Wrocław etc., 1986, с. 143–145.
- ¹⁶⁷ J. B a ł t o w a, J. S i a t k o w s k i, Konfrontatywny opis słotwórstwa języków blisko spokrewnionych. Z polskich studiów sławistycznych, Seria 7, Językoznawstwo, Warszawa, 1988, с. 5–12.
- ¹⁶⁸ A. K e r n e r, Nomina feminativa w języku bułgarskim. Od Wisły do Maricy. От Висла до Марица, Kraków, 1985, с. 264–277.
- ¹⁶⁹ A. K e r n e r, Nomina feminativa utworzone od zapożyczeń w języku bułgarskim, polskim i rosyjskim. Formacje hybrydalne w językach słowiańskich. Lublin, 1986, с. 173–184.
- ¹⁷⁰ A. Z a r e b a, Z geografii słowiańskich nazw chwastów. ZNUJ 24, Prace Językoznawcze z 3 /Filologia z 6/, Kraków 1960, с. 15–52.
- ¹⁷¹ A. Z a r e b a, Formacje odmgęzowskie w dialektach południowosłowiańskich. Z polskich studiów sławistycznych, Seria 2, Językoznawstwo, Warszawa, 1963, с. 109–119.
- ¹⁷² V. K o s e s k a, Próba przeglądu słotwórczego na podstawie bułgarskich nazw wiatrów. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 10, Warszawa, 1971, с. 205–212.

- ¹⁷³ Език и литература, XXVIII, 2, с. 36–44.
- ¹⁷⁴ Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Исторически развој на българския език, 3, София, 1983, с. 236–248.
- ¹⁷⁵ W. P o m i a n o w s k a, Zróżnicowanie gwar południowosłowiańskich w świetle faktów słowotwórczych (Prace Językoznawcze 58), Wrocław etc., 1970.
- ¹⁷⁶ W. P o m i a n o w s k a, Ugrupowanie gwar południowosłowiańskich w świetle faktów leksykalnych i słowotwórczych. Z polskich studiów slawistycznych, Seria 5, Językoznawstwo, Warszawa, 1978, с. 95–100.
- ¹⁷⁷ B. F a l i Ń s k a, Nomina agentis w słowiańskim słownictwie włókienniczym. Z polskich studiów slawistycznych, Seria 5, Językoznawstwo, Warszawa, 1978, с. 17–27.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1989/1990

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 26, livre 2

FACULTÉ DES LETTRES

1989/1990

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРОИЗВОДНИТЕ СЪС СУФИКС -TOR/-OR В ЛАТИНСКИ ЕЗИК

ЦЕНКА ДАВИДКОВА

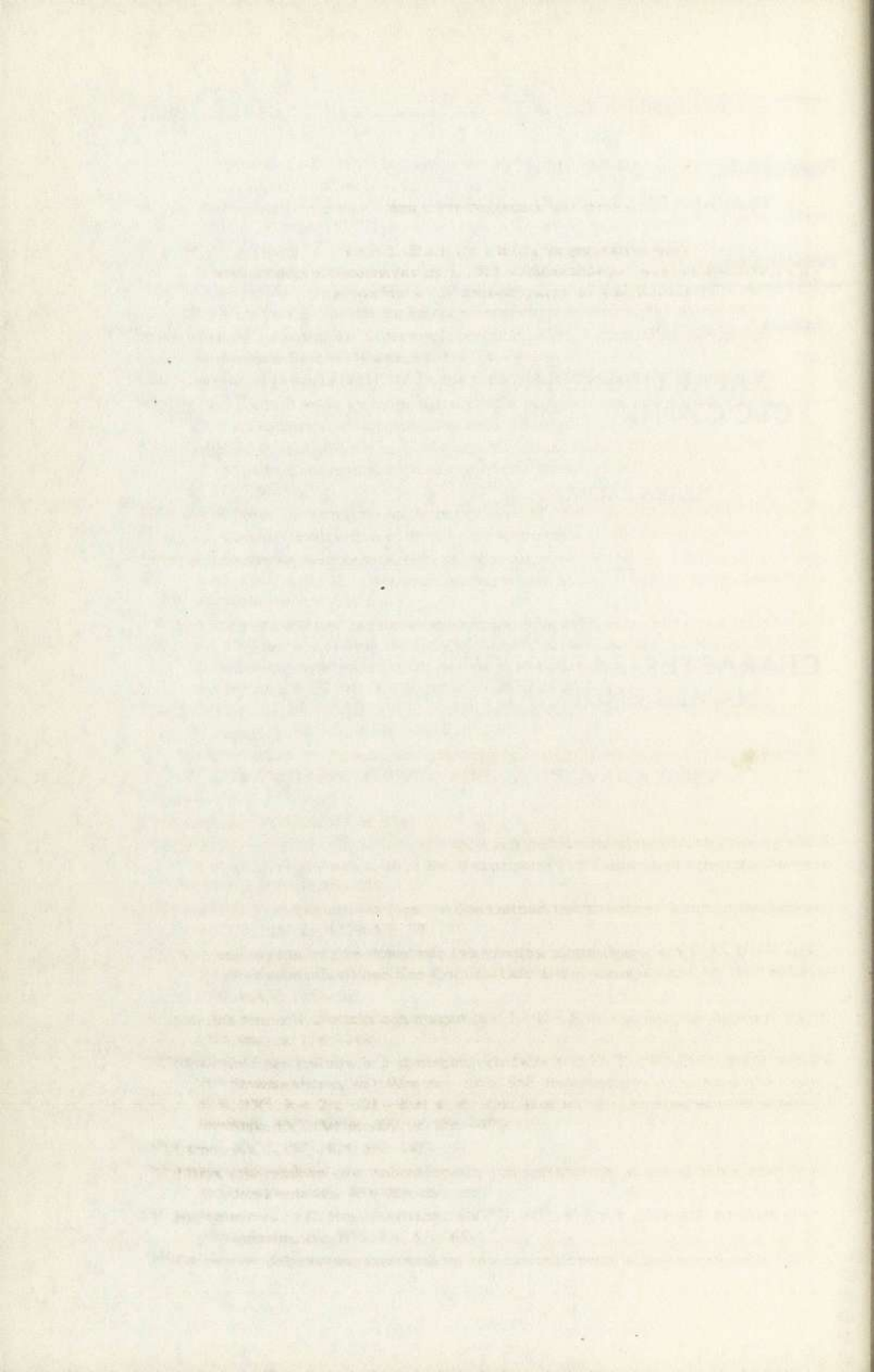
ПЕПА ЛУНГАРОВА

CHARACTERIZATION OF THE SUFFIX-DERIVED NAMES ENDING IN -TOR/-OR IN LATIN

TSENKA DAVIDKOVA

PEPA LUNGAROVA

Велико Търново, 1992

Традиционното разглеждане на суфиксалните производни имена -tor/-sor в латински език не позволява да се изследва тяхното съдържание в семантичен план и не отговаря на съвременните теоретични разработки в областта на словообразователната семантика.

Като се базира на най-новите теории за смисловата структура на производните, настоящата студия е опит за практическото им приложение. Анализът на използвания корпус от производни (765) позволява да се установят: голямата продуктивност на суфикса -tor/-sor при присъединяването му към глаголна мотивирища основа, взаимозависимостта между суфикса, мотивиращата основа и контекста при реализацията на значението им и причините за създаване на фразеологични производни имена.

Традиционное рассмотрение суффиксальных производных имен на *-tor, -sor* в латинском языке не позволяет исследовать их содержание в семантическом плане и не отвечает современным теоретическим разработкам в области словообразовательной семантики.

Опираясь на новейшие теории смысловой структуры производных, настоящая работа является опытом их практического приложения. Анализ использованного корпуса производных (765), позволил установить следующее: 1) большая продуктивность суффикса *-tor, -sor* проявляется при его присоединении к глагольной мотивирующей основе, 2) взаимозависимость между суффиксом, мотивирующей основой и контекстом и 3) причины создания и фразеологических производных.

Traditional approach on suffix-derived names ending in -tor/-sor in Latin does not allowed the investigation of their contents on semantic level and at the same time it does not correspond to contemporary theoretical works in the field of derivational semantics.

Taking into account the latest theories of the sense structure of derived names, the present study is an attempt for their practical application. The analysis of the corpus used enables to set: the large productivity of the suffix -tor/ -sor when joined to the verbal-motivational-base, the relation between the suffix, motivational base and the reasons that form phraseological derived names.

Голямото количество теоретични изследвания в областта на словообразуването през последните десетилетия определи задачите и насоките за развитие на тази дисциплина, като съществена част в нея зае словообразователната семантика (вж. Е. С. Кубрякова, И. С. Улуханов, В. Н. Хохлачова, И. Г. Милославски, О. П. Ермакова, Я. Хорецки, Долник, Я. Докулил). Това наложи разглеждането на производността в два аспекта: формален (структурен) и семантичен (смилов). "Формалният аспект реализуется в совокупности морфологических и морфологических средств выражения производности, семантический — в значении производных единиц."¹ Тези два аспекта, определени като "план выражения" и "план содержания"², характеризират словообразователния модел на производната дума в "постоянном соотношении наблюдаемых формальных особенностей производных с той смысловой структурой, для передачи которой они собственно и создаются."³ Смесовата структура на суфиксалните производни е "результат определенной комбинации словообразовательного значения суффикса и лексико-граматического значения, сочетающейся с ним основы."⁴

Традиционният метод на изследване на суфиксалната система в латински език се заключава във формалното разглеждане на словообразователния модел. Това се изчерпва със схематично представяне на връзката между мотивиращата основа (под мотивираща основа разбираме изходната мотивираща единица) и суфикса, като не се разглежда процесът на взаимодействие и взаимообусловеност между тях. Представянето на словообразователния модел се свежда до описание на морфонологичните му особености, което включва промяната на фонемите, промяната на основите и резултата от тях, без да се има предвид характеристиката на суфикса и на основите, както и взаимодействието на произвеждащата основа и суфикса на високо езиково ниво — лексико-семантичното.

Като се базира на съвременните теории и практически разработки в областта на словообразуването, настоящото изследване си поставя задачата да охарактеризира производните съществителни имена със суфикс-(t)or в латински език. Събраният материал е ексцерпиран от Латинско-русский словарь на И. Х. Дворецкий, като при описанието му за постигане на по-голяма точност е използван и A Latin Dictionary — Lewis and Short, Oxford, 1945.

Суфиксът -(t)or според съчетаемостта си с мотивиращата основа може да се определи като привербален и присубстантивен, което се изразява схематично така:

$$V(\text{verbum}) + \text{tor} = N(\text{nomen})$$

$$N(\text{nomen}) + \text{tor} = N(\text{nomen})$$

Първата схема е транспонираща, т. е. производната дума като част на речта е различна от произвождащата. Втората — нетранспонираща, тъй като производната и произвождащата дума се отнасят към един клас части на речта. Тези схеми характеризират производните във формален план, като указват общограматическото (съществителни имена) и частнограматическото значение (съществителни имена по трето консонантно склонение от мъжки род) на производните, а в семантичен аспект — общообразователното значение (агентивност). Изброените значения на суфикса определят тези производни като лица от мъжки род, които са в състояние да реализират действие.

Известно е, че "каждый аффикс обладает во первых некоторым инвариантным значением, а во-вторых может обладать ещё некоторым значением (или комплексом значений), актуализируемым благодаря употреблению данного аффикса."⁵

Актуализацията на значението на суфикса се осъществява чрез съчетаването му с мотивиращата основа и се обуславя от вътрешния контекст, а лексическото значение намира съоята реализация във вербалния контекст.⁶ Затова и нашето внимание ще бъде насочено към семантиката на производните, които формират значението си при съчетаване на мотивиращата основа и суфикса в двата вида контекст.

Суфиксът -(t)or се използва за образуване на *Nomina agentis* (понататък NA) при присъединяване към вербална основа и за образуване на *Nomina personalia* (по-нататък NP) — към субстантивна основа (вж. Dokulil, 1967, s. 14⁷ и Palmer, 1977, с. 289–290⁸).

Така в латински език могат да бъдат разграничени два словообразователни типа, които ще разгледаме последователно.

За изчерпателната характеристика на производните трябва да се проследи каква е относителната активност на мотивиращата основа и формантната част в значението на мотивираната дума, какви значения на мотивиращата основа са застъпени, каква е степента на изразеност на мотивиращата основа, в кои случаи контекстът реализира потенциално заложените значения и кои са източниците за създаване на фразеологични производни. Проблемата за фразеологичността (идиоматичността) на семантиката на производните се разглежда от съветски, полски и чешки лингвисти. Като производни с фразеологична семантика се определят производните, чиито лексикални значения "съдържат добавъчни смислови компоненти, които липсват в значенията на произвеждащите ги основи и афикси"⁹ (вж. Ермако-

ва, с. 7). "В настоящее время явление фразеологичности семантики производных слов понимается как невозможность (или неполная невозможность) синтезировать значение целого из известных значений составных частей".¹⁰

Подробният анализ на първия тип ще даде възможност да се обхване пълно неговият механизъм на словообразуване и да се очертаят подтиповете му. При диференцирането им намираме за правилно да разгледаме броя на значенията на мотивираните думи по отношение на броя от значения на мотивиращата основа. Този на пръв поглед схематичен подход позволява да се включи целият корпус и да се регистрират подробно промените, настъпили при формиране на словообразователното значение на производните.

Образуване на еднозначни мотивирани производни

1. От еднозначна мотивираща основа (по-нататък ЕМО);
 - а) МО — преходен глагол;

Получените производни изцяло включват значението на МО.

cremo 1 — изгарям
creamător — който изгаря

dito 1 — обогатявам
ditător — който обогатява

fugo 1 — прогонвам
fugător — който прогонва

demuto 1 — променям
demutător — който променя

praeparo 1 — приготвям
praeparător — който приготвя

Реализацията на значението на тези производни е независима от контекста и може да се определи като "сума" от значението на МО и значението на форманта, който се явява в своето инвариантно словообразователно значение (според Ермакова това са производни с нефразеологична семантика¹¹). "В процессе создания нового слова основа играет исключительно важную роль, ибо она обладает тем лексическим значением, с помощью которого она соотносится с реальностью. Основа всегда выступает в смысловом плане в качестве основного компонента, аффикс придает ей добавочный смысл, а при соединении значений основы и аффикса образуется значение производного слова."¹²

altercor 1 — споря, препирам се
altercător — който спори — значението на производното се образува от значението на МО (altercor 1 — споря, препирам се) и зна-

чението на суфикса -tor — този, който извършва действие. Докато основата изразява действието, суфиксът означава лицето, изпълняващо това действие. Словообразователният модел на този тип е много продуктивен, тъй като суфиксът -tor проявява голяма активност при свързването си с МО преходен глагол. "Основы слов, аффиксы, обладавая определенным значением, при образовании нового слова вступают между собой в определенные семантические отношения, регулируемые их смысловой сочетаемостью."¹³

б) МО — непреходен глагол или непреходно значение на глагола

glorior 1 — хваля се, гордея се

gloriātor — самохвалко

habito 1 — живея, постоянно пребивавам

habitātor — жител

domino 1 — господствувам, властвувам, царувам

dominātor — владетел, господар

fugio, fugi, fugitūrus 3 — бягам

fugītor — беглец

Малкият брой (15) на производните от тази група доказва, че е относително непродуктивен суфикс при свързването си с МО от непреходни глаголи, които в сравнение с преходните имат по-слаба валентност. Процесът на словообразуване за а) и б) може да се представи със следната схема:

ЕМО + -or (инвар. знач.) → NA — нефразелогично производно
cremātor = qui cremat — който изгаря

Тъй като еднозначните производни включват изцяло значението на производящата основа и семантически се съотнасят с нея, можем да определим отношенията между производящо и производно като семантично тъждествени.¹⁴

2) От многозначна мотивираща основа (по-нататък ММО) се образуват еднозначни производни, включващи едно от основните значения на МО:

vinco, vici, victus 3 — 1) победител съм

2) побеждавам

3) надминавам

victor — победител

texo, texui, textus 3 — 1) тъка

2) построявам

3) съставям

textor — тъкач

rigo 1 — 1) прокарвам вода
2) оросявам, напоявам

rigātor — поливач

plaudo, plausi, plausus 3 — 1) пляскам, удрям
2) ръкопляскам
3) одобрявам

plausor — който ръкопляска

meto, messui, messus 3 — 1) жъна, кося
2) съсичам, изкопавам

messor — жътвар

Вариантното значение на -(t)ог и намаляването на обема на МО усложняват схемата за представяне на тези производни:

ММО + -ог (вар. знач.) → NA — този, комуто е присъщо действието, изразено с едно от осн. значения на МО

messor — комуто е присъщо жъненето

Това са NA с изразени характерни качества, т. е. това са производни с фразеологична семантика.

3) От ММО се образуват еднозначни производни, включващи едно от основните значения на глагола (класификацията на неосновните значения на глаголите е според A Latin Dictionary). Неосновните лексически значения на МО разделяме на номинативно-производни и преносни. Като номинативно-производни Виноградов определя тези, които "не откъсват се от основното и понимат се относително с ним.... Често они бывають уже, теснее, специализованнее, чем основное номинативное значение слова."¹⁵ Към номинативно-производните отнасяме особеното значение на МО и значението в частност, а към преносните — метонимичното и фигуративното.

а) от метонимичното значение:

pingo, pinxi, pictus 3 — 1) изпъстрям, изписвам
2) метон. рисувам
3) бродирам

pictor — живописец

palpo 1 — 1) глася с ръка, галя, милвам
2) метон. лаская, умилквам се

palpātor — ласкател

celebro 1 — 1) често посещавам
2) разпространявам
3) метон. прославям

celebrātor — хвалител, възторжен поклонник

conflo 1 — 1) раздухвам
2) метон. лея, разтопявам

conflātor — леяр

sacro 1 — 1) посвещавам на бога
2) обричам
3) метон. осветявам, обявявам за неприкосновен

sacrātor — осветител

в) от особеното значение

assideo, sedi, sessum 2 — 1) седя близо до
2) стоя на лагер
3) обсаждам, пазя
4) особ. заседавам

assessor — помощник съм на съдията
заседател, помощник

appello 1 — 1) разговарям, обръщам се с реч към някого
2) призовавам
3) особ. обръщам се за помощ към някого,
апелирам

appellātor — апелираш, молещ за помощ

adopto 1 — 1) избирам, приемам
2) особ. осиновявам
3) присаждам

adoptātor — осиновител

г) от значението на глагола в частност

prodo, didi, ditus 3 — 1) изкарвам навън
2) обявявам, публикувам
3) откривам, издавам
4) в част. изменнически предавам

proditor — предател, изменник

refero, rettuli, relatus, reffere — 1) нося назад
2) обръщам
3) връщам
4) отговарям
5) в част. докладвам

relator — докладчик

reprehendo, prehendi, hensus 3 — 1) задържам, спирам
2) в част. мъмря, порицавам

reprehensor — порицател

б) от фигуративното значение

opprimo, oppremi, oppressus 3— 1) притискам
2) задушавам, заравям
3) фиг. подтискам

oppressor — угнетител

promitto, misi, missus 3— 1) оставям да расте, пускам
2) фиг. обещавам

promissor — който обещава

describo, scripsi, scriptus 3— 1) рисувам, чертая
2) написвам
3) фиг. описвам, изобразявам

descriptor — описвач

С тези производни се означават NA, притежаващи трайни или професионални качества, които се реализират независимо от вербалния контекст. Особеното тук е използването на едно от неосновните значения на глагола, реализирано в контекст, суфиксът се явява с едно от вариантните си значения, а характеристиката на мотивираните фразеологични е някакво умение. Схемата е следната:

ММО + -ог (вар. знач.) → NA с характеристика
(неосн. знач., формирано в контекст) "който умее нещо"

pictor = qui peritus pingendi — който е описан в рисуването

4) От ММО — еднозначни производни с имплицитен обект.

suo, sui, sutus 3— 1) шия, съшивам
2) съставям

sutor — обушар — който шие <обувки>

vico — etum — 1) плета
2) сплитам
3) вия

vitor — кошничар — който плете <кошници>

tego, texi, tectus 3— 1) покривам, скривам
2) укривам, запазвам

tector — който боядисва стени, мазач
който покрива <с боя>

Невъзможността да се изведе значението на производните чрез МО, суфикса и контекста при последната група може да бъде обяснена единствено с предпологане на екстралингвистични мотиви.

ММО + -ог (вар. знач.) → NA — фразеологични
(осн. знач.) производни, означаващи
└─ прагматичен план ─┘ професия

vitor = qui viet <vimen> — кошничар

При еднозначните производни фразеологичността е резултат от вариантите значения на суфикса. Отношенията между производните (т. 2, 3, 4) и производящите ги са семантично нетъждествени, тъй като количеството лексико-семантични варианти на производните е по-малко от лексико-семантичните варианти на мотивиращите ги основи.¹⁶

Образуване на многозначни производни

1) От ММО се образуват многозначни производни, които включват две или повече основни значения на МО.

а) NA, които най-общо извършват действие:

- latro 1 — 1) лая
 2) викам, ругая
 latrator — 1) който лае
 2) който крещи
 demonstro 1 — 1) показвам
 2) обяснявам
 3) доказвам
 demonstrator — 1) който показва
 2) който обяснява

б) NA, които умеят да извършват действие:

- simulo 1 — 1) правя подобен
 2) подражавам
 3) преструвам се, лицемеря
 simulator — 1) подражател
 2) лицемер, хитрец
 aedifico 1 — 1) построявам, основавам
 2) създавам
 aedificator — 1) създател
 2) творец
 loquor, locutus sum, loqui 3 — 1) говоря
 2) постоянно говоря
 locutor — 1) говорител
 2) бърбивец

в) NA, които професионално извършват действие:

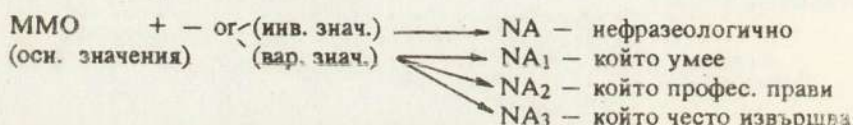
- scalpo, scalpsi, scalptus 3 — 1) дращя, стържа
 2) изрязвам в дърво или камък
 3) издълбавам, гравирам
 scalptor — 1) резбар
 2) гравьор

- negotior 1 — 1) занимавам се с търговия на едро, с банкерство
2) търгувам
negotiātor — 1) търговец на едро, банкер
2) търговец

г) NA, които често извършват действие:

- vasto 1 — 1) опустошавам
2) разорявам
3) разстройвам
vastātor — 1) опустошител
2) разорител
temero 1 — 1) осквернявам
2) оскърбявам
3) нарушавам
temerātor — 1) осквернител
2) оскърбител

Реализацията на значенията на производните (т. 1) е зависима само от вътрешния контекст.

NA₁, NA₂, NA₃ — фразеологични

Ако отделяме в група следващите NA, целта ни е не да посочим никаква особеност в словообразователния процес. Тук се касае по-скоро за създаване на ново понятие с участието на вече образувани NA от ММО и съществително име в генитив в отношение — лице, което извършва действието, и обект на действието, или най-общо: действие — обект. Подобни отношения съществуват и при останалите NA, които много често са придружени от име в генитив (Gen. obiecti), но лицето и обектът имат по-голяма самостоятелност и не образуват смислово единство.

defensor necis — отклоняващ убийство

defensor rei publicae — защитник на държавата, но в словосъчетанието moderātor equōrum (Ov. M. 4,245) двата компонента не се схващат като две самостоятелни номинативни единици, а като една — кочияш. Същото се отнася и за следните словосъчетания:

- moderātor exercitus — пълководец
moderātor arundinis — въдичар (Ov. M. 8,856)
moderātor iuventae — учител (Mart. 2, 90, 1)

с MO moderor 1 — 1) укротявам
2) управлявам,

от която се образуват още moderātor — 1) укротител
2) ръководител (mindi, rei publicae)

tritor compedum — окован роб (Plaut. Pers. 3, 3, 15)

tritor stimulbrum — който понася постоянно удари (Plaut. Pers. 5, 2, 17) с MO tero, trivi, tritus 3—

- 1) трия
- 2) изтъквам
- 3) употребявам

и нефразеологичните NA tritor — 1) който изтрива
2) който изтъква

Тази тенденция към фразеологизация се открива предимно в поетични и философски произведения, което показва, че те са създадени за постигане на по-голяма изразителност, още повече че в латински език има непроеводни, еквивалентни на тези словосъчетания.

-or (инв. знач) \longrightarrow NA нефразеологично

ММО + -or (инв. знач) $\xrightarrow{\text{верб. контекст}}$ NA + N = N₁ — фразеологично

(осн. знач) -or (инв. знач) $\xrightarrow{\text{верб. контекст}}$ NA + N
NA₂ — фразеологично

2) От ММО производните NA включват основното и метонимичното ѝ значение:

transfero, tuli, latus, ferre — 1) пренасям
2) преминавам на страната на
3) метон. превеждам

translātor — 1) който пренася от другата страна
2) преводач

semino 1— 1) сея
2) метон. произвеждам

seminātor — 1) сеяч
2) виновник, създател omnium scelerum malbrum

3) От ММО производните NA включват основното и особеното ѝ значение:

consulo, consului, sultus 3— 1) давам съвет
2) особ. искам съвет, допитвам се

consultor — 1) съветник
2) който търси съвет

caveo, cavi, cautus 2— 1) предпазлив съм, внимавам
2) особ. давам защита, помагам

cautor — 1) предпазлив човек
2) поръчител, пазител

audio 4— 1) слушам, чувам
2) особ. изслушвам учител

audītor — 1) слушател
2) ученик, студент

Te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum — (Cic. De off. 1, 1, 1) — Ти, сине Марк, си този, който вече година изслушваш като учител Кратип.

Demetrius Phalerius Theorhrasti auditor — (Cic. Fin. 5, 19, 54) — Деметрий Фалерски, ученик на Теофраст.

4) От ММО производните включват основното значение и значението в частност:

farcio, farsis, fartus 4— 1) натъпквам, напълвам
2) в частн. угоявам gallinas, anseres

fartor — 1) който натъпква
2) който угоява /кокошки, гъски/

specto 1 — 1) гледам, наблюдавам, зрител съм
2) в частн. съдя, преценявам

spectator — 1) наблюдател, зрител ludibrium
2) оценител, познавач

acrior Virtutis spectator ac iudex — (Liv. 42, 37, 7) — по-строг ценител и съдия на Добродетелта.

oro 1 — 1) говоря
2) в частн. говоря като пратеник, адвокат
3) в частн. моля

orator — 1) оратор
2) говорител като посредник

aequom'st eram oratores mittere ad me, donaque — (Plaut. Stichus, 2, 1, 18) — справедливо е господарката да ми изпрати посредници и дарове.

3) молител

5) От ММО в значенията на НА се включват основно и фигуративно значение:

extinguo, tinxi, tinctus 3— 1) изгасявам, гася
2) фиг. подтиквам, унищожавам

extinctor — 1) който потушава incendii /на пожар/
2) угнетител patriae /на отечеството/
3) изтребител regiae domus /на царското семейство/

sepelio — 1) изгарям, погребвам

sepelivi, sepultus 4 2) фиг. разстройвам, унищожавам bellum /война/

sepultor — 1) гробар
2) усмирител civilium turbinum /на граждански вълнения/

tracto — 1) влача, мъкна
2) пипам, докосвам с ръка
3) фиг. обмислям, изследвам, тълкувам

tractator — 1) роб, който масажира господаря си

2) изследовател, който разсъждава по научни въпроси

6) От ММО производните включват фигуративните значения:

molitor 4 — 1) приваждам в движение

2) обработвам

3) предприемам, създавам

molitor — 1) организатор, устроител

2) създател

effector mundi molitorque deus (Cic. De universo, 5) — бог, творец и създател на света.

molitor caedis (Tac. Ann. 11, 29) — организатор на убийство

molitor novarum rerum (Suet. Domit. 10) — организатор на заговор

exerceo, exercui, exercitus 2 — 1) упражнявам в

2) занимавам се с

exercitor — 1) който упражнява някого в нещо, треньор

2) който упражнява някаква професия, бизнес

huic Gurgulio'st exercitor, is hunc hominem cursuram docet — (Plaut. Trinum. 4, 3, 9) — Гургулио му е треньор, той обучава този човек в бягане.

exercitor cauponae aut stabuli — (Digesta 44, 7, 4) — съдържател на кръчма или хан

peto, petivi, petitus 3 — 1) домогвам се

2) съдебно предявявам претенции,
предявявам иск за нещо

petitor — 1) домогващ се до служба /кандидат/

epetitoribus non alios adiuvare aut ad honorem patri pervenire — (Suet. Caes. 23) — от кандидатите не подпомагал други или не позволявал да достигнат почетна длъжност.

quis erat petitor? Fannius: quis reus? Flavius — (Cic. Oratio pro Sesto Roscio Comoedo 14, 42) — Кой беше ищец? Фаний: кой обвиняем? Флавий.

↑
2) ищец

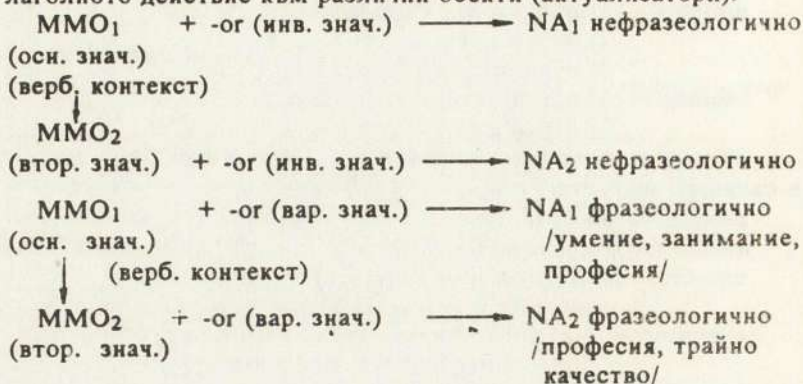
Внимателният анализ на производните от 1—6 група ги характеризира със следните особености:

— Това са многозначни производни и тази многозначност зависи от многозначността на МО.

— Производните от основните значения на МО реализират глаголно действие в зависимост от вътрешния контекст, а суфиксът при някои от тях се явява и с допълнително значение (умение, занимание, професия), т. е. има по-голяма активност при формиране на словообразователното значение, отколкото МО.

— Производните от неосновното значение на МО притежават ясно изразена качествена характеристика. Това са имена на лица, про-

фесионално ангажирани с действието, или лица, които имат постоянни, трайни качества. Тяхното значение е определено и от вторичното значение на МО на базата на пренасяне на основното значение на глаголното действие към различни обекти (актуализатори).

Макар и семантично съотносими, лексико-семантичните варианти на производните са количествено по-малко по отношение на лексико-семантичните варианти на производящите основи, т. е. отношенията между тях са семантично нетъждествени.

Образуване на термини от обществено-политическия живот

1) От ЕМО и ММО се образуват еднозначни NA — значението им се формира от основното значение на МО и вариантното значение на ТОГ (в този случай комплекс от значения, характеризиращи лицето).

calo 1 — свиквам

calător — слуга за повикване

ligo 1 — връзвам, привързвам

lictor — ликтор, служител, телохранител (на консулите и на другите висши чиновници), който имал като атрибут сноп завързани пръчки

carpo, carpsi, carptus 3 — 1) късам, откъсам

2) отхапвам, паса

3) дразня, ядосвам

carptor — слуга, който нарязва месото

2) От ЕМО и ММО се образуват многозначни NA.

moror 1 — бавя се, забавям се

morător — 1) който забавя

2) адвокат, който говори, за да печели време, който протака делото

- iuro 1 — кълна се, заклевам се
 iurātor — 1) който се кълне
 2) помощник на цензора
- adiuvo, adiuvi, adiutus 1 — подкрепям, подпомагам, поддържам
 adiutor — 1) помощник
 2) адютант, секретар
 3) помощник-актьор
- ventilo 1 — размахвам във въздуха, вея, развявам
 ventilātor — 1) веяч при вършитба
 2) фокусник
- calculo 1 — пресмятам
 calculātor — 1) учител по смятане
 2) счетоводител
- impero 1 — 1) заповядвам, предписвам
 2) властвувам, заповядвам
 imperātor — 1) повелител, господар
 2) император (почетна титла, давана на пълководците)
 3) император, цар
- venor 1 — ходя на лов, ловя
 1) ловец — като приложение към *canis* и *equus*
 2) човек, който се бие на арената с животни
 3) подслушвач — *venātor adest nostris consiliis* (Plaut. Mil. 3, 1, 14) има подслушвач на нашите съвещания
 4) изследовател — *physicus id est speculātor venatorque naturae* (Cic. N. D. 1, 30, 83) натуралист — това е наблюдател и изследовател на природата
- ЕМО или ММО + -or (вар.-компл.) → NA фразеологично
 (осн. знач.) /професия, постоянно
 занимание, общество-
 на титла/
- ЕМО или ММО + or (инв. знач.) → NA нефразеологично
 (осн. знач.) (прагмат. план)
- + or (вар.знач.) → NA₁ фразеологично
 (прагмат. план)
 NA₂ фразеологично

Наблюдаваме близост при формиране на словообразователното значение на многозначните NA и термините в отношение нефразеологичност → фразеологичност, обаче лексико-семантичните варианти на производните-термини са повече в сравнение с лексико-семантичните варианти на производящата основа, а фразеологичност-

та е в зависимост от прагматичния план, който оказва влияние само на производното при реализация на значението му, без да засяга предварително МО. Това обяснява по-продължителния живот на термина както в римската реалност, така и в по-късно време. Част от латинската терминология е навлязла по естествен път в романските езици, където под въздействие на екстралингвистични фактори е запазила или променила обема от значенията си. Към тази група освен термини има и имена на лица с професионална ангажираност. Особен случай се явява едно от значенията на *venator* "човек, който се бие на арената с животни". То може да бъде обяснено единствено със значението на *venatio* — "публично представление с животни", принадлежашо към групата на *nomina actionis* (имена, които изразяват действие). Свързването на *venator* с *venatio* може да се обясни с абстрактния характер на суфикса *-tio*, дотолкова, че замества липсващото значение на глагола *venor* 1 — "участвам в публично представление с животни". Налице е семантична, а не формална производност.

Вторият словообразователен тип със суфикса *-tor* обхваща имена на лица, образувани от именна мотивираща основа (30 на брой). За разлика от първия словообразователен тип, при който експлицитно е изразено действието, тук експлицитно е представен обектът, с който лицето се намира в определено отношение. Имплицитно изразеното действие може да се определи с предикатите: "правя нещо", "служи си с нещо", "правя нещо в, до". Според това се разграничават следните три словообразователни подтипа:

1) NP, чиято МО изразява предмета, който лицето обработва, създава или придобива.

olus, eris n — зеле, зеленчук
olitor — зарзаватчия, градинар

arbor, oris f — дърво
arborator — овощар

vinum, i n — вино, грозде
vinitor — лозар, винар

frons, frondis f — листа, шума
frondator — който кастри, подрязва дървета

lectisternium, ii n — жертвоприношение, при което статуите на боговете поставяли на възглавници и пред тях нареждали ястия

lectisterniator — който нарежда масата за ядене

praedium, ii n — чифлик, имение

praediator — купувач на продадени от държавата заложенни имения

- 2) NP, чиято МО изразява предмета, с който лицето си служи:
 fistula, ae f — тръба, овчарска свирка
 fistulātor — свирач на овчарска свирка
 gladium, ii n — меч
 gladiātor — гладиатор

bucina, ae f — овчарски или ловджийски рог, сигнална тръба
 bucinātor — тръбач

alea, ae f — зар, жребий
 aleātor — играч със зарове

funda, ae f — прашка
 funditor — войник, въоръжен с прашка

- 3) NP, чиято МО изразява мястото, в което лицето извършва действието:

via, ae f — път, улица
 viātor — пътник, пътешественик

balneum, i n — баня
 balneātor — баняджия, теляк

portus, us m — пристанище
 portitor — митничар

Процесът на словообразуване на NP може да се представи по следния начин:

$N + \text{tor} \left[\begin{array}{l} \text{вариантно значение} \\ \text{facio, utor, sum in, ad;} \\ \text{facio in, ad;} \end{array} \right] \longrightarrow \text{NP фразеологично —} \\ \text{постоянно занимание,} \\ \text{професия}$

- 4) МО не е съществително име :

senātor — член на съвета на старейшините. МО е прилагателно-то senex, is — стар.

potentātor — повелител, властник с МО сегашно деятелно причастие potens, entis, образувано от глагола possum, potui, posse.

5) Към имената на деятели се отнасят малка група сложни съществителни, които са образувани по словообразователната схема:

$N_1 + N_2 \longrightarrow N \text{ compositum}$

При тях единият от компонентите е NA, образуван от глагол и суфикс -tor, а другият е съществително, което уточнява значението му.

agricultor — земеделец от ager /ива/ и cultor /colo, colui, cultus 3 — обработвам/.

vitisātor — лозар от vitis /лоза/ и sator /sero, sevi, satus 3 — сея, посаждам/

В сложното съществително *advorsitor* — роб, който отива срещу господаря си да го посрещне — компонентът, който уточнява значението, е наречието *adversum*. Или производното е образувано от *adversum* + *itor* (незасвидетелствувана форма от *eo*, *ii*, *itum*, *ire* — вървя).

Производни нелица

Изследваният материал предлага няколко случая, при които производните със суфикс *-tor* са добили значение на съществителни нелица, а дори и на прилагателни имена:

- bellātor* — войник, войнствен (*deus, equus, ensis, campus*), с *MO* — bello 1 — вода война, воювам
venātor — ловец; като приложение към *canis, equus*;
amātor — приятел, любовник; като *adi.* — *amatōres oculi* (любовни очи) — *App. M, 5*
arātor — орач, земеделец; като *adi.* — *taurus arātor* (работен бик) *Ov. F. 1. 698*
bos arātor — работен вол — *Suet. Vesp. 5*
 — съзвездие Орач — *V. G. 1, 19.*
sector — който реже; — *colōrum* — убиец;
 — който купува и продава конфискувани имоти или плячка, препродавач *bonōrum* /на имоти/
 — геом. термин — сектор от кръг *Boeth. Art. Geom.*
 с *MO seco, secui, sectus* 1 — сека, отрязвам, отсичам
vindemiātor — гроздоберач, лозар
 — звезда от съзвездие Дева — *Colum. 11, 2, 24;*
Ov. F. 3, 407; Plin. 18, 31, 74 — от
vindemio 4 — бера грозде
gustātor — показалец, с който се опитва яденето — от
gusto 1 — вкусвам, опитвам
acceptātor — лице, което приема
 — улица, пасаж за посрещане на хора. — от
accipio, cepi, ceptus 3 — приемам

Първите четири, първоначално приложения към друго съществително, постепенно са започнали да се схващат и употребяват като прилагателни имена. От тях *arātor* заедно със *sector* и *vindemiātor* са употребявани и като термини на базата на метонимията.

От изследвания корпус имена със суфикс *-tor* 728 са образувани от глаголна мотивираща основа и само 37 — от именна, което доказва изключителната продуктивност на суфикса при присъединяването му към глаголна *MO*.

Реализацията на инвариантното значение на суфикса с глаголна мотивираща основа създава нефразеологични производни, чийто се-

мантичен аналог се явява релативно изречение с двучленна структура: *cremātor = qui cremat*.

Практически от всеки глагол се образува нефразеологично производно.

Източници за фразеологичността на производните от глаголна основа са:

- 1) Вътрешният контекст. Тези производни означават имена на:
 - а) лице, на което е присъща дадена дейност;
 - б) лице, което умее да извършва дадена дейност;
 - в) лице, което често извършва дадена дейност;
 - г) лице, което професионално извършва дадена дейност;
- 2) Вторичните значения на МО:
- 3) Вербалният контекст.
- 4) Прагматичният план.
- 5) Имплицитният обект.

Така изброените източници за фразеологичност не се наблюдават при всички производни в чист вид, което личи ясно от схемите към отделните групи.

Фактът, че суфиксът образува производни имена на лица, които извършват действие и от именна основа, посочваща експлицитно само обекта на действието, показва, че суфиксът тук е носител и на самото глаголно действие. Присубстантивният суфикс има по-голяма семантична натовареност и е единственият източник за фразеологичността на производните от именна МО.

Откриваме голям брой производни на -tor в класическия латински език, макар че според Тертулиан те правят речта много тежка: "*simulque illōrum usu creberrimo ponderosa*". Те са много повече в духа на класическия латински, отколкото кореспондиращите формации на -arius. У Цезар и Цицерон те са 340. Авторите от сребърния век показват изключително предпочитание към тези думи, но най-голямо място те заемат в произведенията на християнските писатели: Тертулиан, Хиероним, Августин, у който дори срещаме голямо число еднократно употребени производни на -tor.

Важно е да се отбележи промяната в значението на тези съществителни в късния латински език. В класическия период те служат да означат постоянни характеристики на лицето, докато в късния латински се наблюдава процес на използването им за означаване на единични действия или временни условия.

Тенденцията към овеществяване на глаголното действие в производните с -(t)or в латински език е изключително слаба и се обяснява със статуса на средствата на производство в римското общество, в което човекът е бил изпълнител и основна производителна сила.

Предложеното изследване не изчерпва проблематиката, свързана с характеристиката на производните със суфикс-(t)or. То е опит да се систематизират типичните случаи на дистрибуция на тази наставка с глаголни и именни основи и да се посочат източниците за фразеологичността на производните.

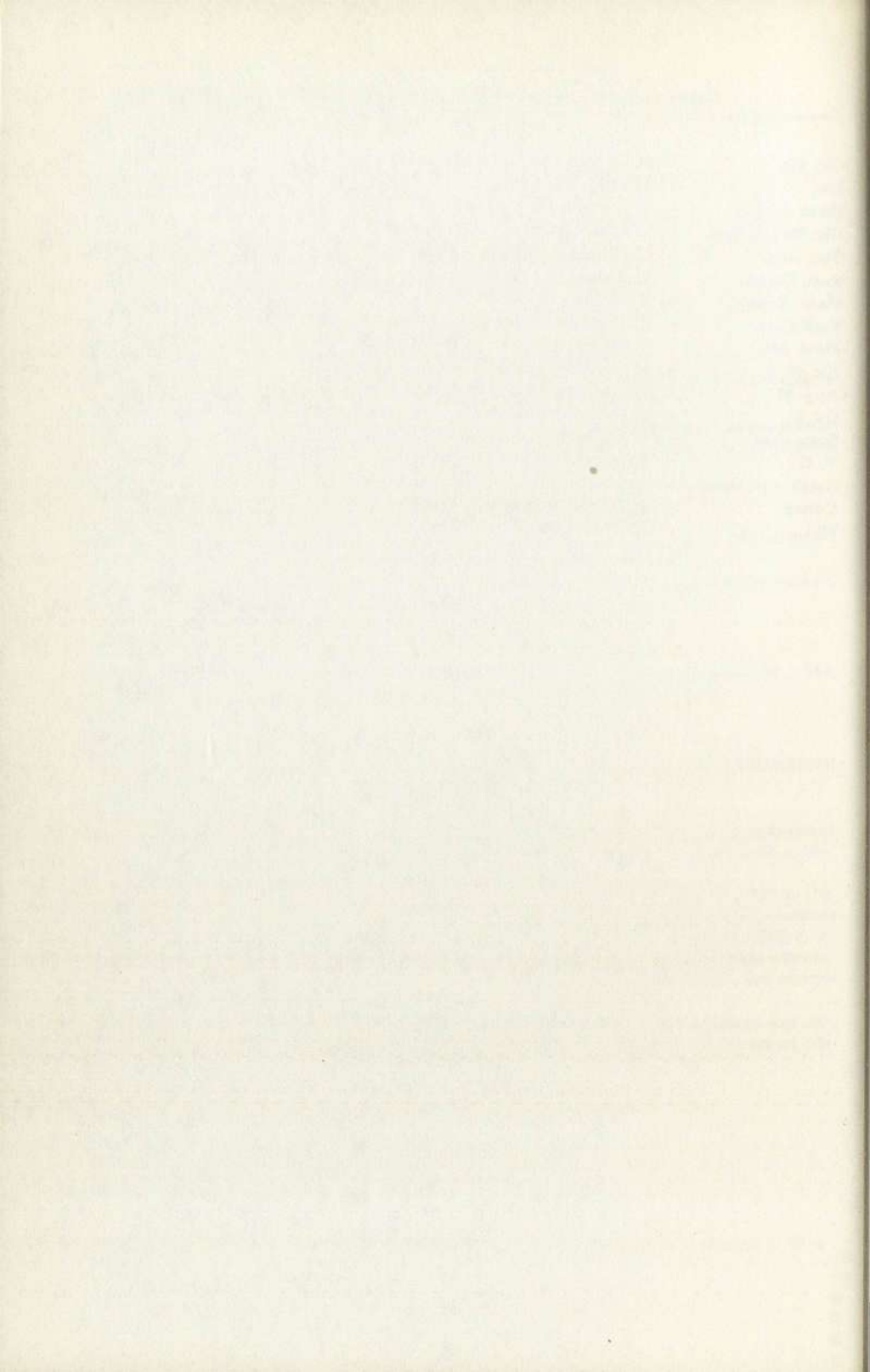
Б Е Л Е Ж К И

- ¹ Хохлачева, В. Н. Проблема словообразовательного значения (К понятию нормы в словообразовании). – В: Грамматика и норма, М., 1977, с. 11.
- ² Кубрякова, Е. С., З. А. Харитончик. О словообразовательном значении и описании смысловой структуры производных суффиксального типа. – В: Принципы и методы семантических исследований, М., 1976, с. 205.
- ³ Ibidem, s. 205.
- ⁴ Ibidem, s. 230.
- ⁵ Милославский, И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. М. университет, 1980, с. 69.
- ⁶ Ким, С. Л. Семантика относительных прилагательных русского и узбекского языков, Ташкент, 1986, с. 53–54.
- ⁷ Dokulil, M. Twofení slov v češtině. II Praha, 1967, с. 14.
- ⁸ Palmer, L. R. La lingua latina, Torino, 1977, с. 289–290.
- ⁹ Ермакова, О. П. Лексические значения производных слов в русском языке. М., 1984, с. 6.
- ¹⁰ Ibidem, s. 7.
- ¹¹ Ibidem, s. 6.
- ¹² Царев, П. В. Продуктивное именное словообразование в современном английском языке, М., 1984, с. 24–25.
- ¹³ Ibidem, s. 103.
- ¹⁴ Стоичкова, Л. Д. Семантика на относителните прилагателни имена в съвременния български книжовен език (Автореферат на дисертация). В. Търново, 1989, с. 16–17.
- ¹⁵ Виноградов, В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М., 1977, с. 172.
- ¹⁶ Стоичкова, Л. Д. Семантика на относителните прилагателни имена в съвременния български книжовен език (Автореферат на дисертация). В. Търново, 1989, с. 17: "В случаите, когато лексико-семантичните варианти на производните относителни прилагателни са повече или по-малко от тези на мотивиращите ги единици, наличие са нетъждествени семантични отношения."
- ¹⁷ Латинските граматикати представят производните NA неоснователно със суфикс -log -eog, тъй като присъединяват към суфикса и завършка на супинната основа на глаголите -t-, -s-.

ИЗПОЛЗУВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

Ov. M	– P. Ovidius Naso, Metamorphoses
Mart.	– M. Valerius Martialis
Plaut. Pers.	– T. Maccius Plautus, Persa
Cic. De Off.	– M. Tullius Cicero, De Officiis

Cic. Fin.	- M. Tullius Cicero, De Finibus
Liv.	- Titus Livius
Plaut. Stichus	- T. Maccius Plautus, Stichus
Cic. De Universo	- M. Tullius Cicero, De Universo
Tac. Ann.	- C. Cornelius Tacitus, Annales
Suet. Domit.	- C. Suetonius Tranquillus
Plaut. Trinum.	- T. Maccius Plautus, Trinummus
Suet. Caes.	- C. Suetonius Tranquillus, Caesar
Plaut. Mil.	- T. Maccius Plautus, Miles Gloriosus
Cic. N. D.	- M. Tullius Cicero, De Deorum natura
App. M.	- Lucius Appuleius, Metamorphoses
Ov. F.	- P. Ovidius Naso, Fasti
Suet. Vesp.	- C. Suetonius Tranquillus, Vespasianus
V. G.	- P. Vergilius Maro, Georgica
Boeth. Art. Geom.	- Boëthius, Artes Geometricae
Colum.	- L. Iunius Moderatus Columella
Plin.	- C. Plinius Secundus (maior)

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1989/1990

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 26, livre 2

FACULTÉ DES LETTRES

1989/1990

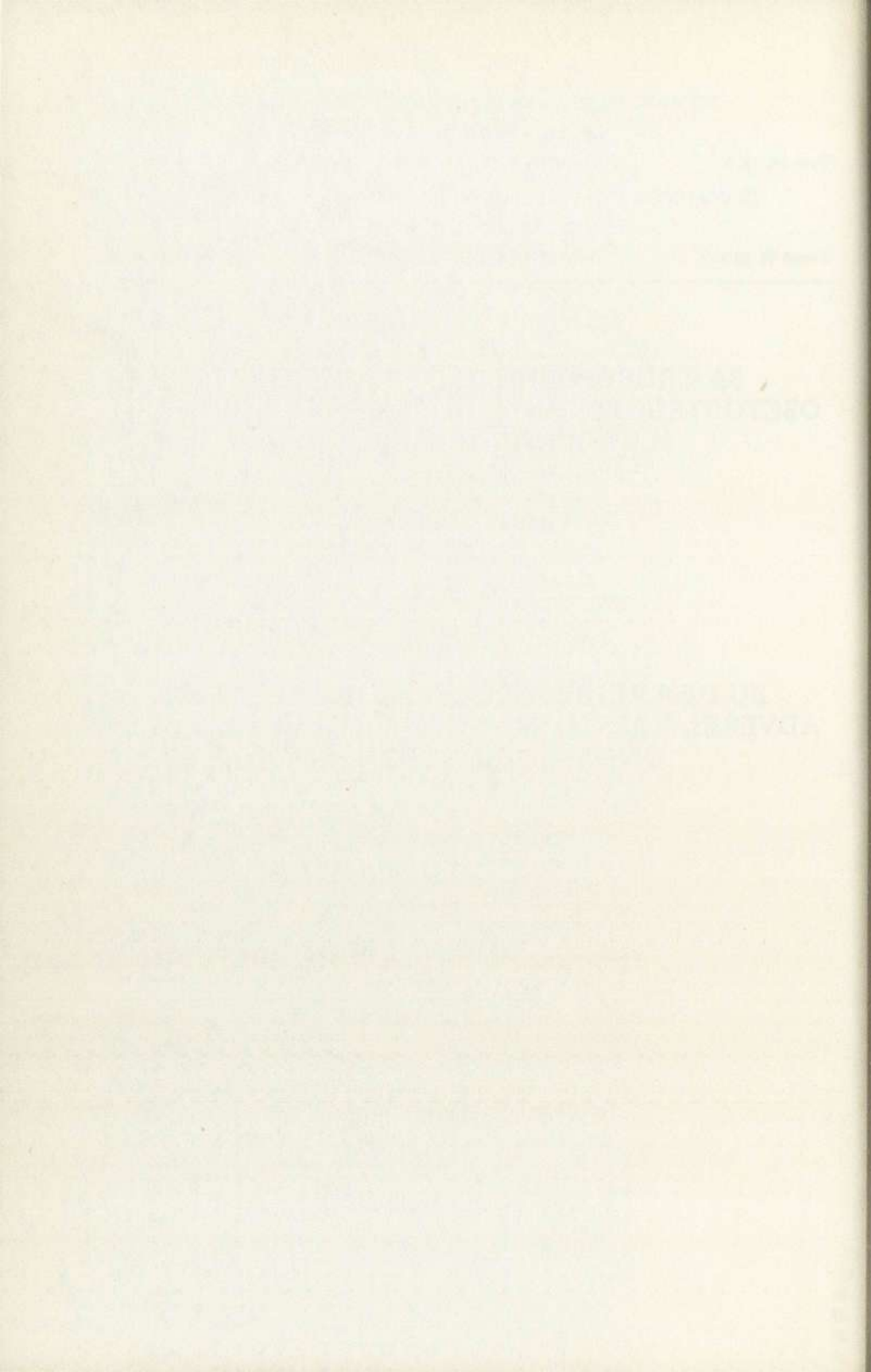
ЗА СЛОВОРЕДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА
ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИТЕ ПОЯСНЕНИЯ В НЕМСКИ
И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК /I част/

СИЛВИЯ ПАПАЗОВА

ZU DEN REIHEFOLGEBEZIEHUNGEN DER
ADVERBIALBESTIMMUNGEN IM BULGARISCHEN
UND IM DEUTSCHEN /I teli/

SILVIA PAPASOVA

Велико Търново, 1992

Изследването обхваща сравнение на граматичния и комуникативния словоред на обстоятелствените пояснения в немски и български в езиковата система с метода на комуникативните парадигми, съставени от възможните топологични варианти, съчетаан с описанията на изреченската структура в рамките на релевантни полета (т. нар. "Feldgliederung") и схеми на еквивалентните отношения. В първа част се разглеждат темпорални, локални, по-голямата част от модалните обстоятелствени пояснения и техните комбинации. Правят се някои частни изводи.

В исследовании проводится сравнение грамматического и коммуникативного порядков обстоятельств в немецком и болгарском языковой системы методом коммуникативных парадигм предложения, составленных из данных топоологических вариантов, в сочетании с описанием изреченской структуры в рамках релевантных полей (т. наз. "Feldgliederung") и с схемами отношений эквивалентности. В первой части рассматриваются темпоральные, локальные и большая часть модальных обстоятельств, а также их комбинирование. Делаются некоторые частные выводы.

The study includes a comparison of the grammatical and communicative word order of adverbial modifiers in German and Bulgarian in the language system using the method of communicative paradigms formed from the possible topological variants combined with a description of the sentence structure in the frame of relevant fields (the so called "Feldgliederung") and diagrams of equivalent relationships. The first part of the study considers temporal, local, most adverbial modifiers and their combinations. Some specific conclusions are made too.

A. Theoretischer Untersuchungsrahmen und Zielstellung

Diese Untersuchung knüpft an eine bereits vorliegende Untersuchung zur Stellung der Objekte im Deutschen und Bulgarischen an.¹ Die erwähnte Arbeit war stratifikativ angelegt und hat auf einer ersten Etappe die sog. syntaktische Grundreihenfolge enthalten, auf der erst eine Beschreibung der kommunikativ bedingten Verschiebungen aufbauen soll. Unter diesem Blickpunkt stellt die typologische Untersuchung der Adverbialedestimmungen (weiterhin AB) in beiden Sprachen eine Fortsetzung der syntaktischen Untersuchung und ihre Erweiterung auf die AB als eine weitere wichtige Satzgliedfunktion dar. Das war unser ursprüngliches Anliegen.

Diese Methode, die auf die syntaktische Ebene beschränkt blieb und erst zusätzlich um eine kommunikative Untersuchung erweitert und ergänzt werden sollte, mußte jedoch bei den AB eine wesentliche Modifizierung erfahren, die sich aus der Spezifik dieses Satzglieds ergibt: die syntaktische Beschreibung mußte stark reduziert werden und durch eine parallel verlaufende syntaktisch-semantische Beschreibung ersetzt werden, so daß sich hier ganz anders als erwartet eine synchrone Untersuchung syntaktischer und kommunikativ bedingter topologischer Merkmale notwendig ergeden mußte. Dazu sind folgende Gründe anzugeben:

— Viele AB-Klassen erweisen sich als unmittelbare Konstituenten der Satzbasis (weiterhin UK der SB), als valenzunabhängig und als freie Angaben außerhalb des Bereichs der verbabhängigen Elemente. Eine weitere syntaktische Differenzierung dieser Klassen von AB ist dadurch nicht möglich.

— Es ist bereits erwiesen, daß die AB in erster Linie als eine semantische Klasse und nicht als eine Satzgliedfunktion zu bestimmen sind.²

Dadurch erschrint ein Heranziehen der Semantik und damit auch kommunikativer Zusammenhänge als unumgänglich. Die Schwierigkeit ergibt sich daraus, daß in beiden Sprachen die Semantik der AB noch nicht ausreichend untersucht ist. Auch Differenzen in der semantischen Beschreibung der "Grundzüge"³ zeigen das. Wir suchen deshalb einen indirekten Zugang zur Semantik im Laufe der Beschreibung, der im Bereich z. T. intuitiver, z. T. formaler Verfahren liegt.

Es handelt sich also in diesem Falle anders als bei den Objekten um eine syntaktisch-semantische Untersuchung, auf der unmittelbar eine kommunikative Beschreibung aufbaut. Ich bin der Meinung, daß die Ver-

bindung der beiden Ebenen einen besseren Überblick über das Gesamtverhalten der AB schafft und dadurch die Mängel der semantischen Interpretation kompensiert.

In unserer konfrontativen Untersuchung steht die Struktur des einfachen Satzes im Mittelpunkt. Wir wollen unsere Aufmerksamkeit auf strukturelle Unterschiede zwischen den beiden Sprachen richten, die im Bereich der Satzgliedstellung besonders hervortreten und dadurch unsere Aufmerksamkeit verdienen. Wenn wir es weiter präzisieren wollen, müssen wir unser Untersuchungsfeld auf Schnittpunkte zwischen dem semantischen und strukturellen Bereich festlegen. Dieses Ziel erreichen wir durch die Aufstellung folgender Prinzipien und Verfahren:

(1) Die Darstellung der syntaktischen Struktur als Expansionsstruktur im Sinne Fourquets (dynamisches Prinzip). Dieses Prinzip, das auch von Fourquet für die Erklärung von Stellungsregularitäten angewendet wurde, verbindet sich widersyntaktischen Verbenge.

(2) Eine topologisch orientierte Gliederung der so aufgestellten syntaktischen Struktur in Felder (statisches Prinzip):

Wir verbinden beide Prinzipien miteinander und die Reihenfolge der Elemente im Satz als syntaktisch und kommunikativ deregelt Expansionsstufen von einem verbalen Kern erklären, die zugleich auf die verschiedenen topologischen Felder verteilt sind. Das soll die Zusammenfassung unserer Resultate ergeben.

B. Die Satzstruktur, dargestellt als Expansionsstruktur

Die Darstellung der Expansionsstruktur, die bei Fourquet⁴ m. W. intuitiv und ohne vollständige Erfassung der Satzglieder im einzelnen erfolgt, wie es unser Untersuchungsrahmen verlangt, soll hier durch folgende Prinzipien präzisiert werden:

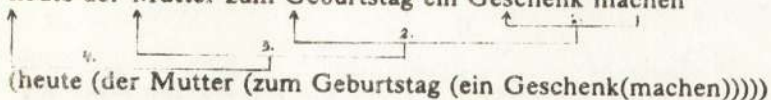
(1) Die Annahme der Endstellung des finiten Verbs im Deutschen und der Zweitposition im Bulgarischen als Grundstellung und Ausgangspunkt der Expansionsstruktur.

(2) Die Präzisierung der Expansionsstufen erfolgt durch Ermittlung der syntaktischen Enge zum Verb auf Grund der Valenz. Bei valenzunabhängigen Satzgliedern werden semantische Besonderheiten herangezogen.

Die Annahme der Endstellung des finiten Verbs als Grundstellung der Expansionsstruktur im Deutschen stimmt mit derselben Annahme der Konstituentenstrukturanalyse (weiterhin UK-Analyse) überein⁵, wir haben jedoch besondere Argumente dafür:

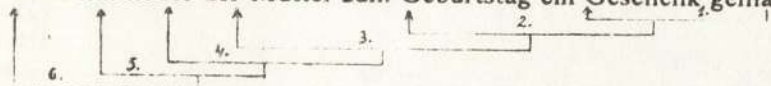
— Ich bin der Meinung, daß die parallele Behandlung von Infinitivgruppe, selbständigem Satz und Gliedsatz für eine allgemeine Untersuchung der Topologie des Satzes ein unentbehrliches Prinzip ist. Als Grundprinzip und Basis ist es auch hier beibehalten, da die Untersuchung sonst

heute der Mutter zum Geburtstag ein Geschenk machen

Daraus läßt sich der Satz ableiten:

Peter hat heute der Mutter zum Geburtstag ein Geschenk gemacht

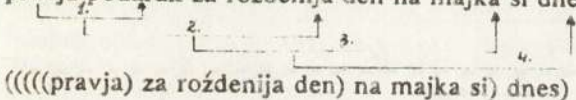
Auf diese Weise ergibt sich für das Deutsche eine konsistente Satzstruktur.¹¹ Die finite Verbform erscheint dadurch als satzgründend und hat grammatischen Wert: alle syntaktischen und semantischen Gesetzmäßigkeiten werden durch Orientierung am Satzende geklärt.¹² Das V_f erfüllt jedoch eine wichtige Scheidungsfunktion in der Feldgliederung des Deutschen, auf die wir weiterhin eingehen. Das Subjekt (z. T. auch das V_f) hat als letzte Expansionsstufe bereits satzgründenden Charakter: die Infinitivkonstruktion wandelt sich qualitativ in eine Satzstruktur um.

Im Bulgarischen bleibt wegen der verlorengegangenen Infinitivform die Satzstruktur mit Zweitstellung des Prädikats als Basis: die Funktion des Infinitivs in der "unechten" Infinitivgruppe wird von der 1. Person Singular des V_f übernommen:

1. pravja podarák
2. pravja podarák za roždenija den
3. pravja podarák za roždenija den na majka si
4. pravja podarák za roždenija den na majka si dnes¹³

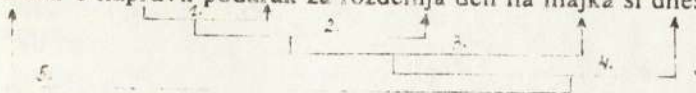
Die Expansionsstruktur lautet:

pravja podarák za roždenija den na majka si dnes

Im entsprechenden Satz ist das Verb entweder einteilig, oder die Verbformen haben Kontaktstellung:

Petar e napravil podarák za roždenija den na majka si dnes.

Es ergibt sich eine inkonsistente Satzstruktur.

Der bulgarische Satz entwickelt sich von der zweiten Position aus, der deutsche Satz von der Endposition aus. Dieser Unterschied hat für das hier angewendete Konfrontationsverfahren keine weiteren Konsequenzen. Die Position der AB innerhalb der Expansionsstrukturen wieder ausgeglichen, da die Zahlen der entsprechenden Expansionsstufen vollständig übereinstimmen. Auf diese Weise können die Expansionsstrukturen als tertium comparationis dienen.

C. Zur Feldgliederung im Deutschen und Bulgarischen

Wir übernehmen für das Deutsche ein Gliederungsschema auf Grund der Darstellung der "Grundzüge" und U. Engels¹⁴. Davon leiten wir für das Bulgarische ein spezifiziertes Gliederungsschema ab.

Wir wollen einige Grundparallelen der Feldstruktur und der syntaktischen Grundstruktur anführen, da unsere Untersuchung auf ein hierarchisches stratifikatives Verfahren orientiert ist¹⁵.

Feldstruktur	Vorfeld	Grundfeld		Nachfeld
		Zwischenfeld	Hauptfeld	
syntaktische Grundstruktur	Subjekt	V _f TB, LB	V _{inf}	Ausräumung Nachtrag

Das Zwischenfeld ist auf die Konfrontation mit dem Bulgarischen orientiert und wird in der Grundstruktur von Temporal- und Lokalbestimmungen (= TB, LB) ausgefüllt, die die Stellen unmittelbar nach dem V_f einnehmen.

Im Bulgarischen ergibt sich¹⁶:

Feldstruktur	Vorfeld	Grundfeld		Nachfeld
		Zwischenfeld	Hauptfeld	
syntaktische Grundstruktur	Subjekt	∅	Präd.	Nachtrag

Von Nachtrag sprechen wir in Einzelfällen, wenn das Problem nicht zu umgehen ist: als Nachtrag erscheinen unbetonte Satzglieder mit geringem kommunikativem Gewicht¹⁷. Das Zwischenfeld im Bulgarischen ist in der Grundstruktur leer (Subjekt und Prädikat haben Kontaktstellung), aber wir müssen die Stelle(n) für Satzglieder frei halten, die in den topologischen Varianten zwischen Subjekt und Prädikat treten können. Die Subjekt-Prädikat-Beziehung im Bulgarischen¹⁸ ist die strukturelle Basis für den Aufbau der bulgarischen Satzstruktur und ist in Bezug auf die Funktionen mit dem Verbalrahmen im Deutschen vergleichbar. Wir werden deshalb die Kontaktstellung zwischen Subjekt und Prädikat und die Abweichungen davon systematisch beschreiben. Bei der Distanzierung ergibt sich ein entsprechender Subjekt-Prädikat-Rahmen im Bulgarischen, allerdings mit anderer funktionaler Belastung als im Deutschen.

Das zweite grundlegende Prinzip im Bulgarischen ist die Expansionsrichtung, die inkonsistent verläuft: einer Rechtsentfaltung der Prädikatsgruppe schließt sich die Linksentfaltung durch das Subjekt an.

Im Deutschen ist die Absonderung der TB und LB in einem selbständigen Feld m. E. aus folgenden Gründen notwendig:

- Die genannten Satzglieder erscheinen oft im Vorfeld als themati-

sche Elemente. Sie werden vom Subjekt verdrängt, falls es im Vorfeld erscheint. Das Subjekt und die TB, LB können deshalb als konkurrierende Satzglieder betrachtet werden und nicht zusammen mit den übrigen Satzgliedern des Hauptfelds behandelt werden.

— Die Stelle nach dem V_f ist die kommunikativ schwächste Stelle. Dort erscheinen nur Glieder mit geringem kommunikativem Gewicht¹⁹. Im Hinblick auf die Heraussonderung dieser Glieder ist die Annahme eines besonderen Felds auch notwendig. In der weiteren Beschreibung wird sich zeigen, daß diese Stelle(n) auch bei der Untersuchung des kommunikativen Dynamismus eine besondere Rolle spielen.

Wir behandeln die so dargestellte syntaktische Grundstruktur und die Feldstruktur als Teilsstrukturen der Satzstruktur. Die gesamte folgende Untersuchung ist darauf aufgebaut und beschreibt — dies muß ausdrücklich hervorgehoben werden — syntaktische und kommunikative Zusammenhänge im Sprachsystem. Es handelt sich also im folgenden um eine kontextfreie syntaktische und kommunikative Grundreihenfolge idealen Charakters, die in der Rede vereinzelt in Anfangssätzen oder in kontextfreien Sätzen vorkommen kann. Ich bin der Meinung, daß die Systemebene für eine typologische konfrontative Untersuchung der beiden Sprachen besonders geeignet ist, speziell für die Ermittlung struktureller und semantischer Zusammenhänge als Teilaspekte der syntaktischen und semantischen Ebene²⁰.

Dabei soll unsere Aufmerksamkeit bei der Konfrontation der beiden Sprachen auf den Schnittpunkt beider Ebenen gelenkt werden: es handelt sich vor allem darum, zu ermitteln, wie die sonst universal geltenden kommunikativen Funktionen in die syntaktischen Satzstrukturen beider Sprachen eingeordnet werden, welche strukturellen Ordnungsprinzipien beide Satzstrukturen bestimmen, wie diese letzteren freien Raum für kommunikative Flexibilität schaffen.

Da in sonstigen Untersuchungen die kommunikative Struktur vor allem auf Redeebene beschrieben wurde und im Hinblick auf neuere Tendenzen der Sprachentwicklung im Mittelpunkt der heutigen Untersuchungen bleibt²¹, müssen wir unseren Standpunkt und die Thema-Rhema-Interpretation im folgenden genauer darstellen und argumentieren.

D. Zur Thema-Rhema-Gliederung im Deutschen und Bulgarischen

Bei der Darstellung der kommunikativen Ebene gehen wir von einem referentiell orientierten Begriff von Thema und Rhema im Sinne Sgalls²² aus: als Thema wird der Teil der Äußerung aufgefaßt, über den etwas ausgesagt wird, als Rhema gilt die neue Information darüber, das darüber Ausgesagte. Wenn wir jedoch im Rahmen der Systemebene bleiben, wollen wir eine Isomorphie zwischen Äußerungsstruktur und Satzstruktur einerseits, zwischen Satzstruktur und logischer Aussagestruktur anderer-

seits annehmen: kurz gesagt, wir behandeln der Spezialfall einer Deckung von Äußerungs-, Satz- und Denkstrukturen (und weiterhin deren Deckung mit Sachverhalten der objektiven Realität) als Idealfall, der unserer Systemuntersuchung zugrunde liegt, sonst können wir nicht von einer Fülle von zusätzlichen Problemen abstrahieren, die sich im Falle einer Nichtübereinstimmung der erwähnten Strukturen ergeben, und wären damit von unserem Untersuchungsgegenstand abgebracht oder hätten ihn zumindest zu stark ausweiten müssen. In diesem Sinne können wir auch sagen, daß syntaktische Gliederung und kommunikative Gliederung, daß kommunikative Grundstruktur und syntaktische Grundstruktur zusammenfallen, und folgendes Idealschema aufbauen:

syntaktische Grundstruktur	Subjektgruppe	Prädikatsgruppe
kommunikative Grundstruktur	ThemaRhema	

Die kommunikative Grundstruktur muß weiterhin detailliert und präzisiert werden, wenn wir die Struktur des selbständigen Satzes genauer untersuchen wollen. So führen wir ein :

im Themabereich: Themakern, Kulisse, Anschluß, Themaersatz
 im Rhemabereich: Rhemakern, rhematische Transition

Wir wollen gleich zur Verdentlichung der Entsprechungen auf der syntaktischen und kommunikativen Ebene ein Schema anführen:

kommunik. Grundstruktur	Themabereich			Rhemabereich			
	Themakern	Anschluß	Kulisse	Themaersatz	rhematische Transition	Rhemakern	
syntakt. Grundstruktur	Subjekt	TB, LB					

Der Themakern und die Kulisse sind in der syntaktischen Grundstruktur durch feste Elemente vertreten. Alle übrigen kommunikativen Funktionen werden von variablen Satzgliedern repräsentiert²³. Der Anschluß²⁴ ist eine kommunikative Funktion, die nur für die Rede- bzw. Textebene von Belang ist. Wir erwähnen ihn nur wegen der Vollständigkeit und abstrahieren sonst davon. Dafür führen wir den sog. Themaersatz ein: das sind Elemente mit rhematischer Funktion, die im Vorfeld erscheinen. Solche Sätze, deren Themabereich nur aus Themaersatz besteht, sind praktisch auf Systemebene als nur rhematisch aufzufassen. Die rhematischen Elemente im Vorfeld haben jedoch besondere Funktionen zu erfüllen, z. B. der rhythmischen Verselbständigung, Expressivierung, der Entlastung eines umfangreichen Rhemabereichs und ähnliche Funktionen, die nur in der Redesituation/im Text weiter verfolgt werden können. Wir

führen hier einige Beispiele an, da diese Art der Interpretation in der kommunikativen Beschreibung unüblich ist:

1. Er sprach ihn an. An Maria hatte er nicht gedacht. 2. In dieser Höhle lagen kostbare Edelsteine. Wie Silber leuchtete in der Mitte ein kleiner See auf. 3. Sie wollten einen Begleiter aufsuchen. Trotz der Mühen hatte sich niemand eingefunden, den sie gebrauchen könnten.

Es handelt sich um Vorfeldelemente, die einen Nebenakzent tragen und als sekundärer Rhemakern angesehen werden können²⁵. Ich bin der Meinung, daß diese Elemente rhematische Funktion haben und in einer hierarchischen TRG-Struktur im Sinne von Koenitz als sekundäre Rhemakern der 2. Hierarchiestufe auftreten (die häufige expressivierende Funktion dieser Glieder ist nicht zu übersehen). Da sie jedoch spezifische themaähnliche Funktionen erfüllen (z. B. die Funktion eines Ausgangspunkts der Aussage, eine rhythmische und syntaktische Verselbständigung wie beim Thema), behandeln wir sie unter dem Begriff Themaersatz.

Wir wollen am Ende ein für die folgende Analyse sehr wichtiges Schema über die Parallelen zwischen kommunikativer, syntaktischer Grundstruktur und der Feldstruktur in beiden Sprachen anführen:

Thema bereich		Rhemabereich				
Dt.Feldstr.	Vorfeld	Vf	Zwischen- feld	Hauptfeld		Nachfeld
kommun. Str.	Anschluß Themaersatz (Themakern, Kulisse)		(Themakern, Kulisse)	rhematische Transition	Rhema- kern	Nach- trag
Synt- Str.	Subjekt, TB, LB		(Subjekt TB, LB)			

Bg.	Thema bereich	Rhemabereich			
Dt.Feldstr.	Vorfeld	Zwischenfeld	Hauptfeld		Nachfeld
kommun. Str.	Anschluß, Themaersatz, Themakern, Kulisse	(Kulisse, rhematische Transition)	Rhematische Transition	Rhema- kern	Nach- trag
synt. Str.	TB, LB, Subjekt		Präd.		

Die Grenzen innerhalb der Ebenen verlaufen so: Die Grenze zwischen Themabereich und Rhemabereich wird vom ersten die prädikative Beziehung tragenden Satzelement bestimmt. Im Deutschen wird das V_f (unter anderem) auch als grammatisches Signal für die folgende prädikative Beziehung aufgefaßt, in der bulgarischen Grundstruktur erfüllt diese Funktion das sonst topologisch bewegliche Subjekt.

Das Zwischenfeld im Deutschen enthält ein konkurrierendes Glied des Vorfelds (Kulisse, Themakern). Themaersatz und Anschluß sind nach unserer Definition typische Vorfeldfunktionen, die nach dem V_f bereits als spezifische Funktionen neutralisiert werden und in die rhematische Transition einfließen.

Das Zwischenfeld im Bulgarischen ist syntaktisch abgesteckt und füllt der Raum zwischen Subjekt und Prädikat aus (Es kann sonst auch potentiell bleiben). Im Zwischenfeld kann u. U. vom Vorfeld nur die Kulisse erscheinen. Das bulgarische Vorfeld ist in der Regel mehrteilig und umfaßt alle anderen Komponenten des Themabereichs. Das Subjekt besetzt die erste Position des Hauptfelds. Das Nachfeld reduzieren wir hier nur auf den Nachtrag und behandeln es nicht weiter.

Es bleibt noch ein wesentliches Problem des kommunikativen Dynamismus (weiterhin KD) zu klären, d.h. der Hypothese von einer stufenweisen Anordnung der kommunikativen Gewichte der Satzelemente. Ich schließe mich der Auffassung Sgalls an, daß der KD auf semantischen Unterschieden zwischen den Satzelementen beruht (sog. Grundsicht des KD)²⁶. Da wir uns jedoch aus bereits erwähnten Gründen nicht direkt in die semantische Ebene einlassen können und Voruntersuchungen dafür im Bereich der AB kaum existieren, wollen wir hier an das Problem anders herangehen und folgenden Fragen nachgehen:

- (1) Bestimmung des KD innerhalb gleicher Subklassen von AB
- (2) Bestimmung des KD in den verschiedenen topologischen Varianten des kommunikativen Paradigmas und Festlegung der Abhängigkeit seiner Stärke von der Position der AB in diesen Varianten
- (3) Bestimmung des KD im Rhemabereich. Da der KD-Grad im Themabereich in der neutralen Wortfolge allgemein niedrig ist, kann seine Entwicklung im Rhemabereich besonders an ausgewählten Subklassen von AB untersucht werden.

Wir wollen anschließend KD-Skalen aufstellen, wo der KD-Grad analog zu den Expansionsstufen in KD-Stufen dargestellt wird, die nur vom Satzanfang statt vom Satzende aus entwickelt werden. Ein gewisser Grad an Intuition ist wegen des gegenwärtigen Forschungsstands der KD-Hypothese nicht auszuschalten. Wir glauben jedoch, durch die beiden oben genannten Aspekte einen objektiveren Rahmen für die Untersuchung geschaffen zu haben. Beschreibungen des KD unter gleichen semantischen Klassen von Satzgliedern scheinen besser erfassbar zu sein,

während allgemeine Beobachtungen an der Satzstruktur eine m.E. sonst unberechtigte Ablehnung der Hypothese bewirken. Der KD-Grad soll parallel zum Expansionsgrad bestimmt werden und ist variabel im Vergleich zum Expansionsgrad, der die syntaktische Invariante darstellt. Der KD-Grad kann als des kommunikative Pendant zum Expansionsgrad betrachtet werden. Beide stellen Gesetzmäßigkeiten der syntaktischen und kommunikativen Struktur dar in einem Zusammenhang, den wir aufzudecken versuchen.

E. Struktureller Rahmen der Untersuchung

Als struktureller Rahmen der Untersuchung gelten die sog. kommunikativen Paradigmen der topologischen Variationsbreite einer bestimmten TRG-Struktur. Genauer genommen handelt es sich um zwei verschiedene Klassen von TRG-Strukturen, da wir sowohl die thematischen, als auch die rhematischen Funktionen der AB untersuchen wollen, von den letzteren besonders die Rhemakernfunktion als selbständigen Schwerpunkt der Beschreibung. So behandeln wir zwei Grundklassen kommunikativer Bedeutungen: die Rhemakernfunktion und alle übrigen thematischen und rhematischen Funktionen. Während im Kontext eine bedingte Austauschbarkeit zwischen den anderen kommunikativen Funktionen besteht (die oft auch tatsächlich gegeben sein kann), ist eine Veränderung des Rhemakerns in der konkreten Äußerung grundsätzlich nicht möglich.

Aus diesem Grunde sondern wir diese Strukturen mit Rhemakernfunktion der AB ab und behandeln alle übrigen als FSP-Varianten derselben kommunikativen Grundstruktur²⁷. Die Untersuchungen haben gezeigt, daß die so aufgestellten kommunikativen Paradigmen den empirischen Rahmen für unsere Untersuchung genau festlegen und diesen für die Beschreibung systemhafter Unterschiede zwischen den beiden Sprachen und der topologischen Variationsbreite der AB besonders fruchtbar machen. In diesem Falle müssen wir von konstruierten Beispielen ausgehen, die in weiteren Untersuchungen an Texten durch Belege ergänzt werden können. Da die konkrete Beschreibung im Anschluß folgt, weisen wir gleich auf die dort angeführten kommunikativen Paradigmen hin.

F. Zum syntaktischen Status der Adverbialbestimmungen

Wir haben nicht die Möglichkeit und wollen uns auch nicht zum Ziel setzen, dabei zu komplizierten und offen Fragen Stellung zu nehmen. Unser Ziel ist, die bisher erreichten Resultate für unsere Zwecke praktisch anwendbar zu machen. Deshalb wollen wir uns an die syntaktische Beschreibung der "Grundzüge" anlehnen, die einerseits recht wider-

spruchlichen und offenen Charakter hat²⁸, andererseits auch aktuellere Tendenzen in der Adverbialforschung wiedergibt. Wir werden jedoch gleich einige Veränderungen in der vorliegenden Klassifikation und syntaktischen Beschreibung einführen. Was Anzahl und Art der AB angeht, folgen wir eher der traditionellen Beschreibung, was auch im Hinblick auf die Anpassung an die bulgarische, mehr traditionell bleibende Forschung geschehen soll, damit wir unser Untersuchungsobjekt nicht ganz aus den Augen verlieren, wozu die Gefahr besteht, wenn wir uns in diese komplizierten offenen Felder begeben.

Wir führen gleich eine Klassifikation der AB an, an der wir uns im weiteren orientieren:

Temporalbestimmung (TB)

Lokalbestimmung (LB): Richtungsbestimmung, Lokalangabe

Modalbestimmung (MB): – eigentliche (eig. MB)
 – MB des begleitenden/fehlenden Umstandes,
 weite als Soziativ-, Komitativbestimmung differenziert (MB des begl./f.U.)
 – Komparativbestimmung (KompB)
 – Instrumentalbestimmung (InstB)
 Modalglied (MGlied)

Kausalbestimmung (KB): – eigentliche (eig. KB)
 – Konditionalbestimmung (KondB)
 – Konzessivbestimmung (KonzB)
 – Konsekutivbestimmung (KonsB)
 – Finalbestimmung (FinB)

Den Valenzstatus der AB und ihre Position in der Satzstruktur besprechen wir im Laufe der Analyse im einzelnen.

G. Zur Topologie der Temporal- und Lokalbestimmung

Wir gehen bei der Beschreibung von kommunikativen Paradigmen der Satzstruktur mit möglichst vollständiger Erfassung der kommunikativen Funktionen der jeweiligem Satzglieder bei neutraler Wortfolge aus und untersuchen parallel dazu die Äquivalenzbeziehungen zwischen beiden Sprachen. Es ist zu erwarten, daß dabei in erster Linie die Unterschiede in strukturell-syntaktischen Besonderheiten zu suchen sind. Wir behandeln in jedem Paradigma vergleichend die Besetzung von Thema- und Rhemabereich mit den genannten Schwerpunkten: Themakern vs. Kulisse/Themaersatz, rhematische Transition und Rhemakern, einzelne Besonderheiten der Struktur dabei aufdeckend. In beiden Fällen registrieren wir die syntaktische Grundreihenfolge und die kommunikativen Abweichungen davon mit Angabe des Expansions- und des KD-Grades.

1. Die Temporalbestimmung

Kommunikatives Paradigma(1):

	5	4	3	2	1	0
Dt. (1)	Peter ₁	hat	heute ₂	dem	Freund ₃	das
(2)	Heute ₁	hat	Peter ₂	dem	Freund ₃	das
(3)	Peter ₁	hat	dem	Freund ₂	heute ₃	das
(4)	/m/	Peter ₁	hat	dem	Freund ₂	das
						Buch ₄
						geschenkt. ₅

	4	0	1	2	3
Bg. (1')	/m/	Petar ₁ /	podari ₂	knigata ₃	na
(2')	Dnes ₁	Petar ₂ /	podari ₃	knigata ₄	na
(3')	Petar ₁ /	dnes ₂ /	podari ₃	knigata ₄	na
(4')	Petar ₁ /	podari ₂	dnes ₃	knigata ₄	na
(5')	/m/	Petar ₁ /	podari ₂	knigata ₃	dnes ₄
					na
					prijatelja
					si ₄
					DNES.

Wir schlieben in die Satzstrukturen häufig zwei Objekte ein, da wir die Bewegungsmöglichkeiten der AB innerhalb der Objekte mit beachten wollen. Wir können aber nicht auf Besonderheiten in der syntaktischen und kommunikativen Struktur der Objekte und der verbalen Teile eingehen, die oft Differenzen zwischen den beiden Sprachen ergeben. In den Äquivalenzbeziehungen ist nur der kommunikative Wert und die syntaktische Reihenfolge der AB erfaßt, wobei wir Relevanzfällen auf Besonderheiten des Zusammenhangs mit anderen Satzgliedern eingehen.

Daneben muß man einige Aspekte der folgenden Beschreibung genauer festlegen;

— Wir analysieren die syntaktische Grundreihenfolge und den Expansionsgrad als eine syntaktische Basis, auf der die kommunikativen Modifikationen erst aufbauen. Die Varianten in den Paradigmen behandeln wir als kommunikative Varianten. Bis auf die Sätze mit Remakernfunktion der AB können wir im Rahmen eines kommunikativen Paradigmas von FSP-Varianten im Sinne von Koenitz sprechen. Der Expansionsgrad wird in der syntaktischen Grundvariante durch Ziffern über den Wörtern markiert.

— Der KD-Grad wird in relevanten Fällen bei den Satzgliedern durch ein Index bezeichnet. Seine Bestimmung wird bei Notwendigkeit im Einzelfall kommentiert.

— In den Paradigmen bezeichnen wir in Relevanzfällen die Grenzen zwischen den Feldern im Bulgarischen mit einem Schrägstrich; im Deutschen dient das V_f als Scheidungslinie, so daß wir nur die Grenze zwischen dem Zwischenfeld und dem Hauptfeld markieren.

— Wir unterscheiden zwischen merkmalthaltigen und merkmallösen Varianten²⁹. Ich schließe mich der Auffassung an, daß die kommunikativen Varianten an verschiedene Kontext- bzw. Situationsmerkmale gebunden sind, so daß in einem bestimmten Kontext/Situation in der Regel jeweils eine kommunikative Variante realisiert ist³⁰. Wir behandeln

dabei als kontextfrei im engeren Sinne (merkmallos) solche kommunikativen Varianten, die in einer Klasse von Kontexten/Situationen erscheinen können als kontextgebunden im e. Sinne (merkmalhaltig) behandeln wir kommunikative Varianten, die in spezifischen Kontexten/Situationen erscheinen können; als kontextgebunden im e. Sinne (merkmalhaltig) behandeln wir kommunikative Varianten, die in spezifischen Kontexten/Situationen erscheinen, welche z. B. in Bezug auf Funktionalstil, emotionale Sprecherinstellungen, Textorganisation stärkeren Einschränkungen unterzogen sind. Ich nehme an, daß bei den sog. merkmallosen Varianten eine größere Variabilität (Austauschbarkeit auf Grund von Synonymie) besteht, während merkmalhaltige Varianten auf einen bestimmten Kontext/halten, z.B. /expressiv/, /vorerwähnt/ usw. Wir beschränken uns in unserer Beschreibung auf das Nennen solcher Nebenmerkmale, die im isolierten Satz erscheinen oder den Funktionalstil betreffen und dadurch auf Systemebene relativ gut erfassbar sind. Oft behandeln wir jedoch als merkmalhaltig /m/ kommunikative Varianten, die bei isoliertem Gebrauch als bedingt akzeptabel gelten, ohne eine genaue Kontext-/ Situationscharakteristik anzugeben. Das ist eine notwendige Einschränkung unserer systemorientierten Beschreibung.

-- Wir fügen jedem Paradigma ein Schema der kommunikativen Funktionen der betreffenden AB bei. Die typischen kommunikativen Funktionen sind in den kontextfreien (merkmallosen) Varianten vertreten, die nicht bezeichnet werden.

-- Wir behandeln alle AB-Klassen nach folgenden Gesichtspunkten:

(a) syntaktische Grundreihenfolge (b) Expansionsgrad (c) kommunikative Funktionen (d) KD-Grad (e) Feldgliederung (f) Äquivalenzbeziehungen (g) Kombinationsmöglichkeiten mit anderen AB-Klassen

Bei der TB ist die syntaktische Grundreihenfolge in (1,1') vertreten. Die TB als UK der SB und letzte Expansionsstufe der Infinitivgruppe erscheint im Deutschen vorn, nach dem V_f^{31} (links Expansion), im Bulgarischen hinten, am Satzende (rechts-Expansion).

Die kommunikativen Funktionen der TB in den kommunikativen Varianten können so zusammengefaßt werden:

Kommunikatives Schema (1):

	Kulisse	rhematische Transition	Rhemakern
Dt.	1 ₂ , 2 ₁	3 ₃	4/m/5
Bg.	1 ₁ , 3 ₂	4 ₃ , 5 ₄ /m/	1/m/5

Die Rhemakernfunktion ist in beiden Sprachen kontextgebunden. Unterschiede im KD-Grad geben irrelevante Nuancen im kommunikativen Gewicht wieder³².

Wir müssen hier einige Erklärungen zur Bestimmung des KD-Grades anführen. Der KD-Grad im isolierten Satz hat grundsätzlich einen kontextfreien Charakter. Dann müssen wir im System die sog. Grundstufe des KD-Grades annehmen, bei der der KD unmittelbar von der Semantik der Elemente bestimmt wird. Die Vagheit der semantischen Interpretation wird durch die Bildung von Korrelationsreihen von AB kompensiert: wir vergleichen jeweils KD-Grade einer bestimmten Subklasse in verschiedenen kommunikativen Varianten. Wir nehmen an, daß im isolierten Satz in unserem Fall alle Elemente zum ersten Mal auftreten und dadurch ein annähernd gleiches, relativ hohes kommunikatives Gewicht haben. Das Satzelement vor dem V_{inf} oder das V_{inf} selbst betrachten wir in der Regel als Rhemakern.

Wir wollen uns hier der Hypothese anschließen³³, daß der KD-Grad (zumindest in unserem Falle isolierten Gebrauchs im System) positionsbedingt ist und in der neutralen Wortfolge vom Satzanfang zum Satzende hin ansteigt. Das setzt bereits eine Überlagerung semantischer Merkmale durch dominierende kommunikative Merkmale voraus. Wir wollen in der folgenden Beschreibung einige Zusammenhänge zwischen semantischer Bedeutung und kommunikativem Gewicht empirisch ableiten und in Regeln zum KD-Grad zusammenfassen.

Die TB hat wahrscheinlich auf Grund seines Merkmals /kognitiv, situativ bekannt/ allgemein einen relativ niedrigen KD-Grad (vgl. 1, 3; 4, 5'); deshalb erweist sich auch die Rhemakernfunktion als /m/.

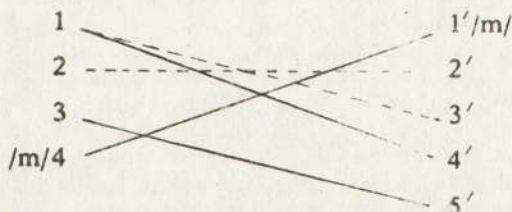
Feldschema (1):

	Vorfeld	Zwischenfeld
Dt.	Subjekt	TB
	TB	Subjekt
Bg.	Subjekt TB + Subjekt	TB

Das Vorfeld in (2') ist zweigliedrig. Im Deutschen ist die Kontaktstellung zwischen Subjekt und V_f obligatorisch (so wie die Distanzstellung zwischen V_f und V_{inf} ein strenges Strukturgesetz ist), und das Vorfeld ist stets eingliedrig. Deshalb übernimmt das Zwischenfeld die thematischen Funktionen des zweiten Satzgliedes. Wir werden diese desetzmaßigen strukturellen Unterschiede zwischen den beiden Sprachen nicht mehr erwähnen und sie in den Äquivalenzbeziehungen durch eine gestrichelte Linie wiedergeben. Für die kommunikative Äquivalenz der AB haben diese strukturellen Differenzen keine Konsequenzen: sie ergeben irrelevante KD-Unterschiede.

Die kommunikativen Äquivalenzbeziehung lauten:

Äquivalenzschema (1):

2. Die Lokalbestimmung

Kommunikatives Paradigma (2):

- 5 4 3 2 1 0
- Dt. (1) Peter₁ hat in der Küche₂ für die Schwester₃ das Frühstück₄ zubereitet.₅
 (2) Peter₁ hat für die Schwester₂ in der Küche₃ das Frühstück₄ zubereitet.₅
 (3) Peter₁ hat für die Schwester₂ das Frühstück₃ IN DER KÜCHE₅ zubereitet.₄
 (4) Peter₁ hat für die Schwester₂ in der Küche₃ das Frühstück₄ zubereitet.₅
 (5) In der Küche₁ hat Peter₂ für die Schwester₃ das Frühstück₄ zubereitet.₅

- 4 0 1 2 3
- Bg. (1') Petár₁ prigotvi₂ zakuskata₃ za sestra si₄ V KUCHNJATA.₅
 (2') Petár₁ prigotvi₂ v kuchnjata₃ zakuskata₄ za sestra si.₅
 (3') /m/ Petár₁ prigotvi₂ za sestra si₃ v kuchnjata₄ zakuskata.₅
 (4') V kuchnjata₁ Petár₂ prigotvi₃ zakuskata₄ za sestra si.₅
 (5') /m/ Petár₁/ v kuchnjata₂ prigotvi₃ zakuskata₄ za sestra si.₅

Die syntaktische Grundreihenfolge ist in (1.1') vertreten. Die LB ist UK der PG und valenzmöglich³⁴. Sie steht im Deutschen vor den Objekten, im Bulgarischen danach (in der Grundvariante Expansionsgrad 3).

Kommunikatives Schema (2):

	Kulisse	rhematische Transition	Rhemakern
Dt.	1 ₂ , 5 ₁	4 ₃ , 2 ₄	3 ₅
Bg.	4 ₁ , 5 ₂ /m/	2 ₃ , 3 ₄ /m/	1 ₅

Die markierten Varianten zeigen unüblichen Gebrauch: die Stellung vor dem V_{inf} ist für die Rhemakernfunktion typisch (3) und als rhemati-

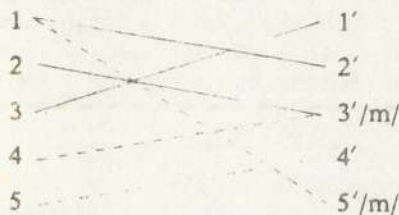
sche Transition an zweiter Stelle realisierbar (4). Ungebräuchlich und starken Kontexteinschränkungen unterzogen ist bei rhematischer Transition die Position zwischen den zwei Objekten im Bulgarischen ($3_4/m/.$) ($5_2/m/$) ist merkmalshaltig, da die Kontaktstellung zwischen Subjekt und Prädikat durchbrochen wird. Die neu tralere Reihenfolge im Vorfeld ist in $/4_1/$ gegeben. Die Unterschiede im KD-Grad sind irrelevant.

Feld-Schema (2):

	Vorfeld	Zwischenfeld
Dt.	LB Subjekt	Subjekt LB
Bg.	Subjekt LB + Subjekt	LB

Man muß hinzufügen, daß die LB bei semantischer Vertraglichkeit mit dem entsprechenden Satzglied in Nachposition oft zum Attribut umgedeutet werden kann/muß und dann keinen selbständigen KD-Grad und Position in der Satzstruktur hat. Vgl. hier (1', 4', 5' (zakuskata za sestra si) – als Objekt oder Attribut interpretierbar (eine Disambiguierung kann im Kontext/in der Situation erfolgen oder auch durch Pausensetzung). Wir führen ein ähnliches Beispiel für das Deutsche an: Peter hat im Kabinett die Möbel umgestellt – Peter hat die Möbel im Kabinett umgestellt. Wir sehen diesen Fall als einen Spezialfall an und behandeln ihn nicht weiter.

Äquivalenzschema (2):

Die Äquivalenz 1–5' weist neben strukturellen auch Unterschiede in der Markiertheit auf; dadurch hat die Äquivalenz 1–2' den Vorrang.

3. Die Richtungsbestimmung

Die Richtungsbestimmung müssen wir gesondert betrachten, da sie im Deutschen als valenznotwendig und UK der ePG gilt³⁵. Ihr Valenzstatus im Bulgarischen ist m.W. ungeklärt. Wir nehmen wie bei den anderen AB eine Parallelität der AB in beiden Sprachen an, die wir hier nicht weiter diskutieren können.

Kommunikatives Paradigma (3):

- 4 3 2 1 0
- Dt. (1) Peter₁ ist mit seinem Freund₂ NACH LEIPZIG₄ gefahren.₃
 (2) Peter₁ ist nach Leipzig₂ mit seinem Freund₄ gefahren.₃
 (3) Nach Leipzig₂ ist Peter₁ mit seinem Freund₄ gefahren.₃

- 1 0 1 2
- Bg. (1) Petár₁ zamina₂ za Lajpzig₃ s prijatelja si.₄
 (2) Petár₁ zamina₂ s prijatelja si₃ ZA LAJPCZIG.₄
 (3) Za Lajpzig₂ Petár₁ /zamina₃ s prijatelja si.₄
 (4) /m/ Petár₁/ za Lajpzig₂/ zamina₃ s prijatelja si.₄

Die syntaktische Grundreihenfolge ist jeweils in (1,1') vertreten: die Richtungsbestimmung steht näher beim Verd (V_{inf} im Deutschen). Die kommunikativen Funktionen sind:

Kommunikatives Schema (3):

	Themaersatz	rhematische Transition	Rhemakern
Dt.	3 ₂	2 ₂	1 ₄
Bg.	3 ₂	1 ₃ , 4 ₂	2 ₄

Bei Erststellung realisiert sich die Funktion Themaersatz. Die Richtungsbestimmung trägt einen Nebenakzent (eine kleine Pause danach ist auch möglich) und hat einen höheren KD-Grad als das nachfolgende Subjekt. In 4' liegt Inversion vor: die Richtungsbestimmung ist aus der Prädikatsgruppe herausgestellt, was einen erhöhten KD-Grad bewirkt. Wir werden auch in der folgenden Beschreibung ähnliche Fälle beobachten.

Feldschema (3)

	Vorfeld	Zwischenfeld	Hauptfeld
Dt.	Subjekt RichtB	Subjekt	RichtB
Bg.	Subjekt RichtB + Subjekt Subjekt + RichtB	RichtB	

Die Distanzierung von Subjekt und Prädikat ist dabei merkmalshaltig(4')

Äquivalenzschema (3):

In (2-4') treten strukturelle und deriuge KD-Unterschiede auf.

4. Kombination zwischen TB und LB

Kommunikatives Paradigma(4):

	5	4	3	2	1	0
- Dt. (1) Peter₁ hat heute₂ im Kabinett₃ den Vortrag₄ geschrieben.₅
 (2) Peter₁ hat im Kabinett₂ heute₃/ den Vortrag₄ geschrieben.₅
 (3) Peter₁ hat den Vortrag₂ heute₃ im Kabinett₄ geschrieben.₅
 (4) Peter₁ hat den Vortrag₂ HEUTE₄ IM KABINETT₄ geschieden.₃
 (5) Peter₁ hat heute₂/ den Vortrag₃ im Kabinett₄ geschrieben.₅
 (6) /m/ Peter₁ hat im Kabinett₂ den Vortrag₃ heute₄ geschrieben.₅
 (7) Heute₁ hat Peter₂ / im Kabinett₃ den Vortrag₄ geschrieben.₅
 (8) Im Kabinett₁ hat Peter₂ heute₃/ den Vortrag₄ geschrieden.₅

	4	0	1	2	3
- Bg. (1') Petár₁ napisa₂ doklada₃ V KABINETA₄ DNES.₄
 (2') Petár₁ napisa₂ doklada₃ DNES₄ V KABINETA.₄
 (3') /m/ Petár₁ napisa₂ doklada₃ v kabineta₄ DNES.₅
 (4') Petár₁ dnes₂/ napisa₃ doklada₄ v kabineta (si).₅
 (5') /m/ Petár₁ dnes₂ v kabineta₃/ napisa₄ doklada.₅
 (6') /m/ Petár₁ v kabineta₂ dnes₃/ napisa₄ doklada.₅
 (7') /m/ Dnes₁ Petár₂ v kabineta/3 napisa₄ doklada.₅
 (8') V kabineta₁ Petár₂ dnes₃/ napisa₄ doklada.₅
 (9') Dnes₁ v kabineta₂ Petár/3 napisa₄ doklada.₅
 (10') V kabineta dnes Petár/napisa doklada.

Die syntaktische Grundreihenfolge ist in (1,1') repräsentiert: die LB steht näher beim Verb als die TB.

Bei den kommunikativen Funktionen sind Besonderheiten zu beobachten. Die neutrale Wortfolge realisiert sich nur bei gleichzeitiger Rhemakernfunktion der TB und LB (4,1'). (Sonst ergibt sich eine Kontrastbetonung). Die TB und LB erscheinen dadurch als ein einheitlicher Raum-Zeit-Komplex, besonders wenn sie nach der Grundreihenfolge geordnet sind. Dann kann durchaus auch der KD- Grad durch einen ein-

heitlichen Index bezeichnet werden, wenn es der Kontext/ die Situation zuläßt. (z. B. in 3, 4; 2', 5', 9').

Wie wollen die Grundkombinationen in einem Feldschema zusammenfassen:

Feldschema (4):

	Vorfeld	Zwischenfeld
Dt.	Subjekt Subjekt	TB + LB LB + TB
Bg.	TB + LB + Subjekt LB + Subjekt TB + Subjekt Subjekt Subjekt	TB LB TB + LB LB + TB

Die Subjekt-Prädikat-Beziehung im Bulgarischen kann sich bei Distanzierung durch eine AB realisieren; die Distanzierung durch zwei AB betrachten wir als merkmalthaltig (5', 6')

H. Zur Topologie der Modalbestimmungen

1. Eigentliche Modalbestimmung

Nachdem wir die TB und LB wegen ihrer besonderen thematischen Funktion als Kulisse behandelt haben, wollen wir uns den mit dem Verb im ganzen enger verbundenen MB, speziell an erster Stelle der eigentlichen Modalbestimmung (eigMB), zuwenden. Ich nehme an, daß hier die semantische, syntaktische und kommunikative Charakteristik besonders eng zusammenhängen und auch mit der Verbsemantik unmittelbar verbunden sind, was unsere Aufgabe erleichtert: viel schwieriger erfaßbar sind die mit dem

Verb nur indirekt zusammenhängenden, oft auch verbunabhängigen UK der SB, die als Aktanten potentieller und auf der Oberfläche bereits reduzier Verben erscheinen. Wir werden sie auch behandeln, nachdem wir uns Einblick in die topologischen Besonderheiten der Elemente der aktuellen Prädikation verschafft haben. Das erscheint auch aus dem Grunde vorteilhaft, weil die nachfolgenden Kombinationen von AB-Klassen immer auch zuerst enger mit dem Verb verbundene Satzglieder enthalten und erst dann um zusätzliche, in gewissem Sinne bereits sekundäre Elemente erweitert werden, so daß wir vom Bekannten (und bereits Erforschten) zum Neuen fortschreiten werden.

Wenden wir uns nun der eigMB zu, die sehr oft durch ein Adjektiv repräsentiert ist und die unmittelbare Art und Weise des Geschehens bezeichnet, dadurch also bereits verbsensitiv ist und als UK der PG und valenzmöglich bestimmt wird³⁶. Wir gehen wieder von einem kommunikativen Paradigma der möglichen FSP-Strukturen in beiden Sprachen aus, indem wir gleichermaßen thematische und rhematische Funktionen einbeziehen.

Kommunikatives Paradigma (5):

	5	4	3	2	1	0
- Dt. (1) Das Kind₁ hat schnell₄ der Mutter₂ den Kuchen₃ gegeben.₅
 (2) Das Kind₁ hat der Mutter₂ schnell₄ den Kuchen₃ gegeben.₅
 (3) Das Kind₁ hat der Mutter₂ den Kuchen₃ schnell₄ gegeben.₅
 (4) /m/ Schnell₄ hat das Kind₁ der Mutter₂ den Kuchen₃ gegeben.₅
 (5) Das Kind₁ hat der Mutter₂ den Kuchen₃ SCHNELL₅ gegeben.₄

	4	0	1	2	3
- Bg. (1') Deteto₁ dade₂ bárzo₄ sladkiša₃ na majka si.₅
 (2') Deteto₁ dade₂ sladkiša₃ bárzo₄ na majka si.₅
 (3') /m/ Deteto₁ dade₂ sladkiša₃ na majka si₄ BÁRZO.₅
 (4') /m/ Bárzo₄ deteto₁ dade₂ sladkiša₃ na majka si.₄
 (5') /m/ Bárzo₄ dade₁ deteto₂ sladkiša₃ na majka si₅ (i se izgubi ot pogleda i).
 (6') Deteto₁ bárzo₄/ dade₂ sladkiša₃ na majka si.₅

Die syntaktische Grundreihenfolge ist in (1. 1') vertreten³⁷.

Die Bewegung der MB in beiden Sprachen ist uneingeschränkt, wobei jeweils die Varianten (4, 4') auf besondere Textsorten einzuschränken sind (z. B. Märchen. gesprochene Sprache) und dann stilistisch markiert erscheinen: sie treten als betonter, expressiv wirkender Themaersatz auf. (Zugleich sind sie sekundärer Rhemacheru). Interessant ist, daß im – Deutschen die gleiche syntaktische Struktur (FSP) zwei verschiedene kommunikative Bedeutungen (TRG-es)³⁸ enthalten kann, die wir hier als zwei Varianten (3, 5) darstellen; im Bulgarischen ist nur eine kommunikative Interpretation im Sinne von (3') (adäquat zu 3) möglich. Von ähnlichen Fällen sehen wir sonst in dieser Beschreibung ab. (5') im Bulgarischen ist volkstümlich gefärbt und erscheint in der Erzählung, bzw. im Märchen.

Die kommunikativen Funktionen lassen sich so zusammenfassen:

Kommunikatives Schema (4):

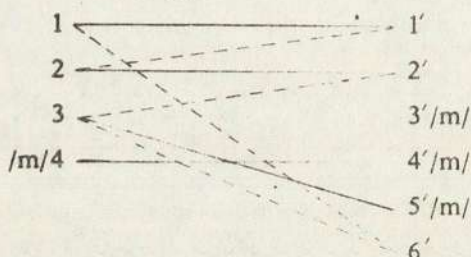
	Themaersatz	rhematische Transition	Rhemakern
Dt.	4 ₄ /m/ 1 ₄ , 2 ₄ , 3 ₄	5 ₅	
Bg.	4 ₄ /m/, 5 ₄	1 ₄ , 2 ₄ , 6 ₄ /m/	3 ₅

Feldschema (5):

	Vorfeld	Zwischenfeld	Hauptfeld
Dt.	Subjekt eigMB	Subjekt	eigMB
Bg.	Subjekt eigMB + Subjekt eigMB	eigMB	Subjekt

Die eigMB in (6') stellt eine Art Inversion dar: sie wird aus der Prädikatsgruppe herausgenommen und dadurch in diesem Fall expressiviert. Damit ergibt sich eine weitere Funktion des Zwischenfelds im bulgarischen für Elemente der Prädikatsgruppe: Expressivierung durch Inversion.

Die Äquivalenzbeziehungen fassen wir in folgendem Schema zusammen:

Äquivalenzschema (4):

Die Variante (6') hat keine genaue kommunikative Entsprechung im Deutschen: die Expressivität von "bárzo", die im Zwischenfeld emotionalen Charakter hat, geht in (1) verloren oder wird durch logische Betonung ersetzt (3).

Abschließend kann man sagen, daß die typische kommunikative Funktion der MB die der rhematischen Transition ist, wobei hier Unterschiede im KD-Grad expressivierend wirken. Im Vorfeld bzw. Zwischen-

feld hat die Exproressivität emotionalen Charakter und ist im Bulgarischen üblicher. Die Deckung der Äquivalenzbeziehungen ist größtenteils gegeben. Man kann sagen, daß die Semantik hier unmittelbar das kommunikative Gewicht beeinflusst: die eigMB hat allgemein einen erhöhten KD-Grad mit stilistischen Nebenmerkmalen. Die semantische Beziehung zum Verb findet in der häufigen Kontaktstellung Ausdruck, so daß bei dieser Art von AB ein besonders enger Zusammenhang zwischen Struktur, Semantik und kommunikativem Gewicht zu beobachten ist.

2. Die Instrumentalbestimmung

Die Instrumentalbestimmung ist valenzmöglich und UK der PG³⁹, sie hat einen ähnlichen Valenzstatus wie die eigMB, und

Wir behandeln beide nebeneinander und gleich darauf ihre Kombinationsmöglichkeiten in einem besonderen Paradigma.

Kommunikatives Paradigma (6):

	5	4	3	2	1	0
- Dt. (1) Peter₁ ist mit dem Zug₂ zu seinem Onkel₃ nach Berlin₄ gefahren.₅
 (2) Peter₁ ist zu seinem Onkel₂ nach Berlin₃ MIT DEM ZUG₅ gefahren.₄
 (3) Peter₁ ist zu seinem Onkel₂ mit dem Zug₃ nach Berlin₄ gefahren.₅
 (4) Mit dem Zug₂ ist Peter₁/ zu seinem Onkel₃ nach Berlin₄ gefahren.₅

	4	0	1	2	3
- Bg. (1') Petár₁ zamina₂ s vlaka₃ za Berlin₄ pri číco si.₅
 (2') Petár₁ zamina₂ pri číco si₃ s vlaka₄ za Berlin.₅
 (3') Petár₂ zamina₃ pri číco si₄ za Berlin₅ s vlaka.₁
 (4') Petár₁ zamina₂ pri číco si₃ za Berlin₄ s vlaka.₅
 (5') S vlaka₁ Petár₂/ zamina₃ pri číco si₄ za Berlin.₅
 (6') /m/ Petár₁/s vlaka₃/ zamina₂ pri číco si₄ za Berlin.₅

Die syntaktische Grundreihenfolge ist in (1, 1') vertreten. Hier ergibt sich ein Unterschied im Expansionsgrad (3 im Deutschen gegenüber 1 im Bulgarischen). Die Richtungsbestimmung steht nach der Instrumentalbestimmung. Diese Lösung ist intuitiv, und wir wollen die endgültige Antwort offen lassen. Es werden zugleich Probleme der Stellung der Objekte berührt, die Gegenstand einer speziellen Untersuchung sein müssen. Ich nehme an, daß im Bulgarischen die Semantik eine größere Rolle spielt, da die syntaktischen Beziehungen keinen formalen Ausdruck finden, vergleichbar mit den Kasus im Deutschen. Die Instrumentalbestimmung kann semantisch als eine Ergänzung zur Verbsemantik wie die eigMB gedeutet werden. Bei den topologischen Varianten ist die Stellung z. T. an das Deutsche angeglichen, was eine Vergrößerung darstellt, die wir hinnehmen.

Kommunikatives Schema (5):

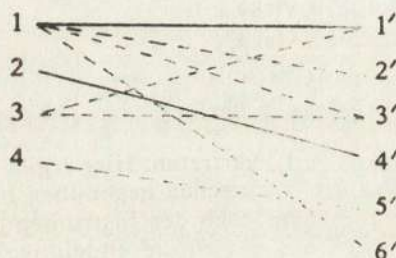
	Themaersatz	rhematische Transition	Rhemakern	Nach.
Dt.	4 ₂	1 ₂ , 3 ₃	2 ₅	
Bg.	5 ₁	1 ₃ , 2 ₄ , 6 _{2/m} /	4' ₅	3' ₁

Im Deutschen wird die InstrB durch ihre Stellung im Vorfeld verselbstständigt und bekommt einen Nebenakzent (KD-Grad 2 in B. 4). Die KD-Unterschiede bei der rhematischen Transition sind kommunikativ irrelevant. In B. 6' behandeln wir die InstrB als Zwischenfeld. Die Vorverlegung führt zur Erhöhung des KD-Grades, die durch eine Pause, bzw. Nebenakzent verdeutlicht werden kann. Wegen der Distanzierung von Subjekt und Prädikat behandeln wir (6') als merkmalthaltig.

Feldschema (6):

	Vorfeld	Zwischenfeld	Hauptfeld
Dt.	Subjekt InstrB	Subjekt	InstrB
Bg.	Subjekt InstrB + Subj.	InstrB	

Äquivalenzschema (5):

Dabei sind 1, 2, 3 und 1', 2', 3' unter sich synonym mit geringen irrelevanten Unterschieden im KD-Grad; in den anderen Fällen handelt es sich um gesetzmäßige strukturelle Unterschiede.

Abschließend läßt sich sagen, daß die InstrB vor allem als rhematische Transition mit geringem KD-Grad funktioniert.

3. Kombination zwischen eigentlicher MB und Instrumentalbestimmung

Kommunikatives Paradigma (7):

	5	4	3	2	1	0
Dt. (1)	Peter ₁	ist	schnell ₂	mit dem Zug ₃	nach Berlin ₄	gefahren. ₅
(2)	Peter ₁	ist	mit dem Zug ₂	schnell ₃	nach Berlin ₄	defahren. ₅
(3)	Peter ₁	ist	nach Berlin ₂	schnell ₃	mit dem Zug ₄	gefahren. ₅
(4)	/m/ Peter ₁	ist	nach Berlin ₂	mit dem Zug ₃	schnell ₄	gefahren. ₅
(5)	Mit dem Zug ₂	ist	Peter ₁ /	schnell ₃	nach Berlin ₄	gefahren. ₅
(6)	/m/ Schnell ₄	ist	Peter ₁ /	mit dem Zug ₂	nach Berlin ₃	gefahren. ₄
(7)	Peter ₁	ist	nach Berlin ₂	SCHNELL ₄	MIT DEM ZUG ₄	gefahren. ₃
(8)	/m/ Peter ₁	ist	nach Berlin ₂	schnell ₃	MIT DEM ZUG ₅	gefahren. ₄
(9)	/m/ Peter ₁	ist	nach Berlin ₂	mit dem Zug ₃	SCHNELL ₅	gefahren. ₄
(10)	Mit dem Zug ₂	ist	Peter ₁ /schnell ₃	nach Berlin ₄	gefahren. ₅	

	4	0	1	2	3
Bg. (1')	Petár ₁	zamina ₂	bárzo ₃	s vlaka ₄	za Berlin. ₅
(2')	Petár ₁	zamina ₂	s vlaka ₃	bárzo ₄	za Berlin. ₅
(3')	Petár ₁	zamina ₂	za Berlin ₃	bárzo ₄	s vlaka. ₅
(4')	/m/ Petár ₁	zamina ₂	za Berlin ₃	s vlaka ₄	barzo. ₅
(5')	S vlaka ₂	Petár ₁ /	zamina	bárzo ₄	za Berlin. ₅
(6')	/m/ Barzo ₄	Petár ₁	zamina ₂	s vlaka ₃	za Berlin. ₅
(7')	Petár ₁	zamina ₂	za Berlin ₃	BARZO ₄	S VLAKA. ₄
(8')	/m/ 'Petár ₁	zamina ₂	za Berlin ₃	bárzo ₄	S VLAKA. ₅
(9')	/m/ Petár ₁	zamina ₂	za Berlin ₃	s vlaka ₄	BARZO. ₅
(10')	/m/ S vlaka ₁	barzo ₂	Petár ₃ /	zamina ₄	za Berlin. ₅
(11')	/m/ Bárzo ₂	s vlaka ₁	Petár ₃ /	zamina ₄	za Berlin. ₅
(12')	/m/ Petár ₁ /	bárzo ₃ /	s vlaka ₂ /	zamina ₄	za Berlin. ₅
(13')	/m/ Petár ₁ /	s vlaka ₂	bárzo ₄ /	zamina ₃	za Beplin. ₅
(14')	Petár ₁ /	bárzo ₄ /	zamina ₂	s vlaka ₃	za Berlin. ₅
(15')	Petár ₁ /	s vlaka ₂ /	zamina ₃	bárzo ₄	za Berlin. ₅

Wir besprechen nur die kommunikativen und strukturellen Besonderheiten der Kombination.

Die syntaktische Grunderihenfolge ist in (1, 1') vertreten. Die eigMB steht näher beim Verb als die InstrB. Beide MB bilden einen einheitlichen modalen Komplex bei Kontaktstellung. Die eigMB hat dabei eine wesentlich höhere Expressivität, ohne jedoch in der Regel selbständig den Rhemakern zu bilden. Der ganze Modalkomplex kann m.E. einen einheitlichen Rhemakern bilden (vgl. 7, 7' gegenüber den merkmalthaltigen 8, 9 und 8', 9'). Die Akzeptabilität steigt jedoch wesentlich bei Erhöhung des kom-

unikativen Gewichts des Rhemakerns, z. B. durch Partikeln. Vgl. z. B. 9, 9': Peter ist nach Berlin mit dem Zug sehr schnell gefahren./Petár zamína za Berlin s vlaka mnogo bárzo. Außerdem scheint geminderte Akzeptabilität mit dem Satzumfang zusammenzuhängen: die Häufung von Satz-elementen mit relativ geringem kommunikativen Gewicht als Ergänzungen des Prädikats in unserem Fall vermindert die Akzeptabilität (z. B. 8, 9, 8; 9'). Dieses Problem kann hier nicht weiter erörtert werden.

Feldschema (7):

	Vorfeld	Zwischenfeld	Hauptfeld
Dt.	Subjekt InstrB eigMB	Subjekt Subjekt	InstrB + eigMB eigMB InstrB
Bg.	Subjekt Subjekt InstrB + eigMB + Subjekt eigMB + InstrB + Subjekt	eigMB + InstrB InstrB + eigMB	

Im Bg. ist die Häufung von Satz-elementen im Vorfeld als merkmalshaft zu betrachten (10', 11'). Die Distanzierung von Subjekt und Prädikat durch zwei Elemente ist merkmalshaft (13').

Abschließend kann man sagen, daß der Modalkomplex in beiden Sprachen als syntaktische Einheit mit gleichem kommunikativen Gewicht erscheint (ie eig MB vor der InstrB) und Verschiebungen innerhalb des Modalkomplexes sowie zwischen den Feldern mit Änderung des KD-Grades zusammenhängen, die bei der eig MB expressivierende Funktion hat.

4. Komparativbestimmung. Modalbestimmung des begleitenden Umstandes.

Die Komparativbestimmung und die MB des begleitenden Umstandes haben gemeinsam, daß sie bei Transformation das Subjekt erstzen bzw. sich damit koordinativ verbínden können.⁴⁰ Wir wollen sie parallel betrachten.

(a) Die Komparativbestimmung

Die KompB steht in bestimmten Fällen der eigMB näher und ist auf das Verb bezogen⁴¹. z. B. Er freut sich wie verrückt./Toj se radva kato lud.; Die Steine leuchten wie Gold./Kamanite blestjat kato zlato. Wir sondern davon KompB mit Vergleichskomponente Personen ad: z. B. Er

denkt wie mein Vater./ Toj misli kato bašta mi. Die Beziehung zum Verb ist m. E. im letzteren Fall lockerer, und die Semantik kann nicht einfach auf die qualitative Bestimmung des Vorgangs reduziert werden, was bei Ersatz durch qualitative Adjektive deutlich wird: Er freut sich herzlich./ Toj se radva sárdečno.; Er denkt logisch./ Toj misli logično.; aber auch: Er denkt, daß es morgen regnet./ Toj misli, će utre šte vali. ZWir können auf dieses Problem nicht weiter eingehen.

Wir behandeln aus diesem Grunde jeweils zwei Paradigmen für die KompB.

Kommunikatives Paradigma (8):

	3	2	1	0
- (1) Die Edelsteine₁ haben WIE GOLD₃ gegläntzt.₂
 - (2) Wie Gold₂ gaben die Edelsteine₁ gegläntzt.₃
 - (3) Die Edelsteine₁ haben STARK₃ WIE GOLD₃ gegläntzt.₂
 - (4) Stark₂ wie Gold₂ haben die Edelsteine₁ gegläntzt.₃
 - (5) /m/ Stark₂ haben die Edelsteine₁ WIE GOLD₄ gegläntzt.₃

	2	0	1
- Bg. (1') Skápocennite kamáni₁ blestjacha₂ KATO ZLATO.₃
- (2') Kato zlato₂ blestjacha₁ skápocennite kamáni.₃
 - (3') Skápocennite kamáni₁ blestjacha₂ SILNO KATO ZLATO.₃
 - (4') Silno₂ kato zlato₂ blestjacha₁ skápocennite kamáni.₃
 - (5') Silno₃ blestjacha₁ skápocennite kamáni₂ KATO ZLATO.₄
 - (6') Skápocennite kamáni₁/ kato zlato₂/ blestjacha.₃
 - (7') Skápocennite kamáni₁/ SILNO₃ KATO ZLATO₃/ BLESTJACHA.₂

Die syntaktische Grundreihenfolge ist in (1, 1') repräsentiert. Die KompB steht beim Prädikat. Wegen der Kürze des Paradigmas behandeln wir gleich die Kombination mit eig. MB-en.

Das hohe kommunikative Gewicht der KompB, das aus dem kommunikativen Schema hervorgeht, scheint mit der Semantik verbunden zu sein:

Kommunikatives Schema (6):

	Themaersatz	Rhema Kern
Dt.	2 ₂	1 ₃
Bg.	2 ₂	1 ₃

Bei Kombination mit der eigMB steht die letztere näher beim Verb (3, 3'). Der Modalkomplex tendiert zur einheitlichen kommunikativen Funktion mit gleichem KD-Grad (3, 3'); 4, 4'). Als Themaersatz (sekun-

Eine andere Art von Komob, die durch Personenbezeichnungen repräsentiert werden, behandeln wir in einem selbständigen Paradigma, da sie ein anderes kommunikatives Verhalten zeigen.

Kommunikatives Paradigma (9):

	5	4	3	2	1	0
- Dt. (1) Peter₁ hat wie mein Vater₂ seinen Moskwitsch₃ an Ausländer₄ verkauft.₅
- (2) Peter₁ hat seinen Moskwitsch₂ wie mein Vater₃ an Ausländer₄ verkauft.₅
- (3) Peter₁ hat seinen Moskwitsch₂ an Ausländer₃ WIE MEIN VATER₅ verkauft.₄
- (4) Wie mein Vater₂ hat Peter₁ seinen Moskwitsch₃ an Ausländer₄ verkauft.₅
- (5) Seinen Moskwitsch₁ hat Peter₂ wie mein Vater₃ an Ausländer₄ verkauft.₅

- Bg. (1') Petár₁ prodade₂ kato bašta mi₃ svoja Moskvíč₄ na cúzdenci.₅
	4	0	1	2	3
- (2') Petár₁ prodade₂ svoja Moskvíč₃ kato bašta mi₄ na cúzdenci.₅
- (3') Petár₁ prodade₂ svoja Moskvíč₃ na cúzdenci₄ KATO BAŠTA mMI.₅
- (4') Kato bašta mi₁ Petár₂/ prodade₃ svoja Moskvíč₄ na cúzdenci.₅
- (5') Petár₁ /kato bašta mi₂/ prodade₃ svoja Moskvíč₄ na cúzdenci.₅
- (6') Svoja Moskvíč₁ kato bašta mi₂ Petár₃/ prodade₄ na cúzdenci.₅

Die syntaktische Grundvariante ist in (1,3') vertreten. Die Funktion als Rhemakern ist besonders im Deutschen sehr ungewöhnlich und ev, unter Verselbständigung der KompB (durch Pause bzw. Komma davor) zu realisieren. Es fällt auf, daß das kommunikative Gewicht im Vergleich zu den KompB-en im kommunikativen Paradigma (8) wesentlich geringer ist. Auf Grund der kommunikativen Besonderheiten können wir auch von verschiedener Enge der Beziehung zum Verb sprechen. Es wäre zu überdenken, obhier nicht eine zusätzliche Differenzierung der KompB im obigen Sinne vorzunehmen ist.

Aquivalenzschema (7):

1		1'
2		2'
3		3
4		4'
5		5'
		6'

ANMERKUNGEN:

- ¹ vgl. Papisova, s. Zur syntaktischen Grundreihenfolge der Objekte im Deutschen und Bulgarischen. In: *Godišnik na VTU* Vol. 25, erscheint voraussichtlich 1989.
- ² vgl. Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch u. a. *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin, Akademieverl., 1981, p. 375 f.
- ³ Die Adverbialbestimmungen sind in verschiedenen Abschnitten von K. E. Heidolph und R. Steinitz behandelt. Die Klassifikationen sind uneinheitlich. Einen Überblick darüber schafft eine Diplomarbeit von Gebauer, Jana. *Valenznotwendigkeit und Nichtnotwendigkeit von Adverbialbestimmungen und ihre Subklassifizierung*. Jena, 1988; vgl. auch Heidolph, K. K. E., W. Flämig, W. Motsch.
- Op. cit. p. 230, 372 ff.
- ⁴ vgl. Etzspeser, J. *Die Wortstellung der deutschen Gegenwartssprache als Forschungsobjekt*. Berlin/New York, de Gruyter, 1979, p. 210 ff.
- ⁵ vgl. Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch. Op. cit. p. 139.
- ⁶ vgl. auch die Argumente, die H. Wegener auführt. in: *Der Dativ im heutigen Deutsch*. Tübingen, Narr, 1985, p. 136 ff. 235 ff.
- ⁷ vgl. Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch. Op. cit. p. 704.
- ⁸ Über die beiden Prinzipien vgl. Helbig, G., J. Busch. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig, Enzyklopädie, 1987, p. 569 ff.
- ⁹ vgl. darüber den Überblick von Wegener, H. Op. cit. p. 234 ff.
- ¹⁰ vgl. Anm. 4.
- ¹¹ Wegener, H. Op. cit. p. 234 gibt folgende Definition der Konsistenz: "Konsistenz liegt dann vor, wenn die Determinatoren in Bezug auf ihre Determinate unidirektional, also in derselben Richtung linearisiert sind."
- ¹² Andere Versuch (z. B. in der Helbig-Buscha-Grammatik, op. cit.), die topologischen Gesetze am V_f zu orientieren, widersprechen m. E. dem Wesen dieser dieser Gesetze.
- ¹³ Man kann hier die Plätze von "na majka si" und "za roždennija i den" vertauschen, sonst werden beide Elemente als Attribute zu "podarák" aufgefaßt. Hier adstrahieren wir von diesem spezifischen Problem im Bulgarischen.
- ¹⁴ vgl. Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch. Op. cit. p. 705; Engel, U. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin, Erich Schmidt Verl., 1982, p. 204 ff.
- ¹⁵ Die hier dargestellten syntaktische und semantische (kommunikative) Ebene lassen sich in ein stratifikatives Modell einordnen; ohne speziell darauf einzugehen, wird die dafür erforderliche Präzision der Untersuchung angestrebt.
- ¹⁶ Die syntaktische Grundstruktur im Bulgarischen wird hypothetisch postuliert und soll in der weiteren Beschreibung erörtert werden.
- ¹⁷ Der Nachtrag hat sonst eine Spezifik, die wir hier nicht mehr erfassen können. Vgl. Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch. Op. cit. p. 760 ff.
- ¹⁸ vgl. darüber Damjanova-Dolmova, D. *Slovored, aktualno členenie i prevodačeski slovoredui transformacii (várchu material ot búlgarskoto i ruskoto prosto sáobštitelno izrečenie)*. VTárnovo, 1960, Manuskript, p. 52 ff.
- ¹⁹ Brinkmann, H. *Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung*. Düsseldorf, Schwann, 1962, p. 488.

- ²⁰ Wir nehmen an, daß zur Struktur außerdem eine phonologische Ebene gehören, von denen wir abstrahieren (bis auf suprasegmentale Merkmale wie Satzaccent). Die kommunikative Struktur betrachten wir als Komponente der semantischen Ebene.
- ²¹ vgl. z. B. Engel, U. Regeln zur Wortstellung. In: Forschungsberichte des Ids. Bd. 5, 1970, U. Engel (Hrsg.), p. 9 ff.; Schröder, P. Wortstellung in der deutschen Standardsprache. Versuch einer empirischen Analyse zu topologischen Aspekten von Texten gesprochener Sprache. Dissb. B. Mannheim, 1984; Lötscher, A. Satzaccent und funktionale Satzperspektive. Tübingen, Niemeyer, 1983.
- ²² vgl. die Darstellung der sog. 4. Definition von Thema und Rhema in: Lutz, L. Zum Them "Thema". Einführung in die Thema-Rhema-Theorie. Hamburg, Hamburger Buchagentur, 1981, p. 35 ff., besonders 36-37.
- ²³ "Kulisse" wurde in Anlehnung an J. Firbas eingeführt, vgl. Lutz, L. Ibidem, p. 28, 85. In Analogie zu "Rhema kern" wurde der Begriff "Themakern" gebildet, der hier mit dem Subjekt als Mitteilungsgegenstand zusammenfällt. Als rhematische Transition gelten rhematische Elemente, die nicht Rhema kern sind. Vgl. dagegen Firbas nach: Lutz, L. Ibidem, p. 31.
- ²⁴ vgl. Lutz, L. Ibidem, p. 26. ("Kontextanschluß").
- ²⁵ Ich lehne mich an B. Koenitz an, der "Hierarchien von Thema-Rhema-Dichotomien (und Skalen des kommunikativen Dynamismus)" annimmt. Der sekundäre Rhema kern wäre in diesem Sinne auf einer 2. Stufe der Thema-Rhema-Hierarchie zu ermitteln. Vgl. Koenitz, B. Thema-Rhema-Gliederung und Translation. Leipzig, Enzyklopädie, 1987, p. 15, 79, 115.
- ²⁶ vgl. Lutz, L. Op. cit. p. 56, über kommunikativen Dynamismus auch p. 28 ff.
- ²⁷ Der Terminus ist Koenitz entlehnt. Als Fsp-Varianten delten hier syntaktische Varianten bei unveränderter Festlegung des Rhema kerns. Vgl. Koenitz, B, Op. cit. p. 104 f.
- ²⁸ vgl. Walter, H. Temporale, aspektliche und modale Semantik des Verbum finitum im modernen Bulgarischen. Berlin, Akademie, 1977. (Diss. B), p. 16. Wir bezeichnen im weiteren die merkmalthaltigen Varianten als /m/ (die sonstige Bezeichnung "markiert" wird synonym dazu verwendet; bei größerer Präzision muß man die beiden Begriffe genau differenzieren, was H. Walter tut.). Die merkmalthaltigen Varianten bleiben als neutrale Form unbezeichnet.
- ³⁰ Koenitz, W. Op. cit. p. 14, 16
- ³¹ Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch. Op. cit. p. 207, 221 ff.
- ³² Diese Nuancen können in bestimmten Kontexten relevant werden. Uns interessieren aber nur satzinterne Merkmale des KD-Grades, die wir im weiteren behandeln.
- ³³ Lutz, L. Op. cit. p. 30
- ³⁴ Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch. Op. cit. p. 384, 388.
- ³⁵ Ibidem, p. 387.
- ³⁶ Ibidem, p. 389 ff.
- ³⁷ In diesem Fall haben wir die für die beiden Sprachen typische Stellung der Objekte beibehalten (Dativobjekt - Akkusativobjekt V_{inf} im Deutschen und V_f - direktes Objekt - indirektes 'Objekt im Bulgarischen).
- ³⁸ vgl. Anm. 27.
- ³⁹ Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch. Op. cit. p. 389.
- ⁴⁰ Diese Klasse von MB wird als "MB des begleitenden/fehlenden Umstandes" bezeichnet in: Sommerfeldt, K.-E., G. Starke, D. Nerius u. a. Einführung in die Grammatik und Orthographie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, Bibliographisches Inst., 1981; p. 182; als Soziativ- und Komitativbestimmung ibidem, p. 218, 401.
- ⁴¹ Heidolph, K. E., W. Flämig, W. Motsch. Op. cit. p. 219, 390 f.

ABKÜRZUNGEN:

AB	– Adverbiale Bestimmung
Bg.	– Bulgarisch
Dt.	– Deutsch
eig. MB	– eigentliche Modalbestimmung
ePG	– engere Prädikatsgruppe
FSP	– funktionale Satzperspektive
InstrB	– Instrumentalbestimmung
KD	– kommunikativer Dynamismus
KompB	– Komparativbestimmung
LB	– Lokalbestimmung
/m/	– merkmalshaltig /markiert/
MB	– Modalbestimmung
MB des d.U.	– Modalbestimmung des degleitenden/fehlenden Umstandes
PG	– Prädikatsgruppe
RichtB	– Richtungsbestimmung
SB	– Satzbasis
TB	– Temporalbestimmung
TRG	– Thema-Rhema-Gliederung
UK	– Unmittelbare Konstituente
V _f	– Verbum finitum
V _{inf}	– Verbum infinitum
/Majuskeln/	– zu untersuchendes Satzglied als Rhemakern

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1989/1990

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 26, livre 2

FACULTÉ DES LETTRES

1989/1990

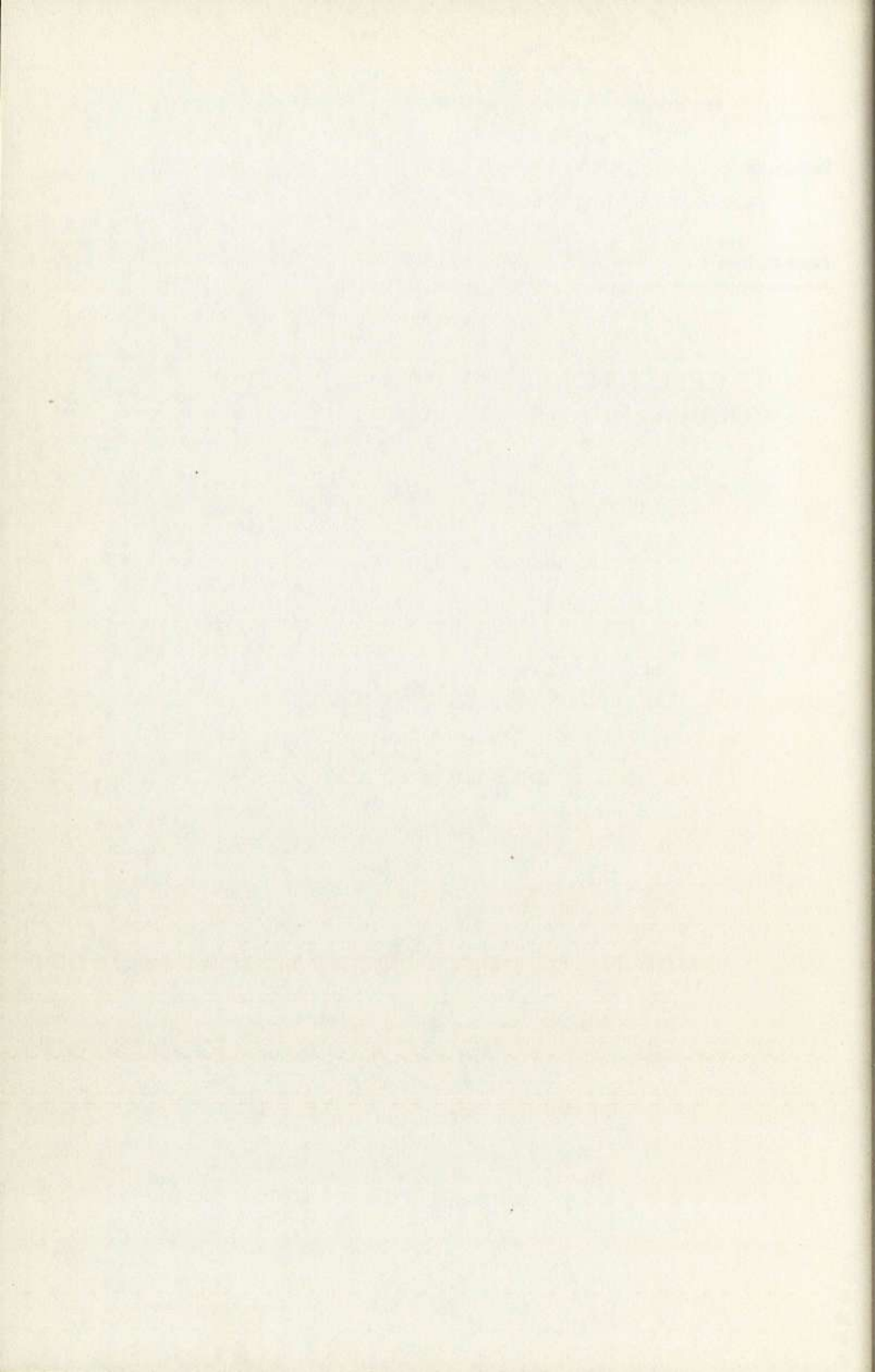
СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОБИРАТЕЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

СИЙКА ГОЧЕВА

SEMANTIC PECULIARITIES OF THE COLLECTIVE NOUNS

SIJKA GOCHEVA

Велико Търново, 1992

Статията е посветена на въпроса за семантичните особености на събирателните съществителни в българския и руския език. Прави се опит да се докаже, че понятието "събирателност" се формира от признаците "обобщение /генерализация/", "обединение /индивидуализация/", "определеност", "неопределеност", "тоталност", "частичност" и "множественост". Въз основа на тези признаци се обособяват следните семантични разновидности на събирателните съществителни: имена на съвкупности, имена на множества, имена на групи и имена на струпвания. Анализът на посочените признаци и разновидности позволява да твърдим, че основни компоненти на семантиката на събирателните съществителни са "съвкупност", "множество", "група" и "струпване".

Статья посвящена вопросу о семантических особенностях собирательных существительных в болгарском и русском языках. Делается попытка доказать, что понятие "собирательность" формируется такими признаками, как "обобщение /генерализация/", "объединение /индивидуализация/", "определенность", "неопределенность", "тотальность", "частичность" и "множественность". На основе этих признаков выявляются следующие семантические разновидности собирательных существительных: имена совокупностей, имена множеств, имена групп и имена скоплений. Анализ указанных признаков и разновидностей позволяет утверждать, что основными компонентами семантики собирательных существительных являются "совокупность", "множество", "группа" и "скопление".

This paper deals with the problem of semantic peculiarities of the collective nouns in Bulgarian and Russian. It attempts at proving the concept of "collectiveness" to include the features of "generalization", "individualization", "definiteness", "indefiniteness", "totality", "compositeness" and "plurality". On the basis of the above-mentioned features the following varieties of collective nouns have been differentiated: names of totalities, names of multitudes, names of groups, and names of concentrations. The analysis of the specific features and varieties of collective nouns makes it possible to conclude that the semantic structure of collective nouns consists of four basic components, namely "totality", "group", "multitude", and "Concentration".

Предметом настоящего исследования является семантика собирательных существительных. Анализ проводится на материале болгарского и русского языков.

Выяснение семантических особенностей собирательных существительных начнем с сопоставления содержания, вкладываемого в научное понятие "собирательное существительное" со значениями слова *собирательный*. Данное сопоставление основывается на том факте, что в рассматриваемом грамматическом термине основную смысловую нагрузку несет прилагательное *собирательный*.

В научной литературе специфика собирательных существительных определяется по-разному¹. Однако в трактовке грамматического понятия "собирательное существительное" особых различий нет. "Традиционно, — пишет Н. И. Маевская, — собирательные имена существительные определяются как слова, обозначающие совокупность однородных единиц как неделимое целое"². Таким же образом интерпретируется это понятие и в словарях: *собирательный* 4. "Грамм. Обозначающий совокупность предметов, лиц и т. п., понимаемых как единое целое"³.

Но прилагательное *собирательный* не только формирует грамматическое понятие "собирательное существительное", оно означает еще: 1. Спец. Служащий для собирания чего-л.; 2. Объединяющий в себе, в своем составе ряд явлений, сторон, частей; 3. Обобщающий характерные признаки ряда однородных предметов, явлений и т. п., общий для ряда лиц, предметов, явлений.⁴

Как видно из приведенных толкований, непосредственное отношение к грамматическому понятию "собирательное существительное" имеют 2 и 3 значения прилагательного *собирательный*. Исходя из этих значений, априори сделаем вывод, что существуют две основные разновидности собирательных существительных: а) с обобщающей семантикой /ср. 3 знач. "Обобщающий характерные признаки..., общий для..." и б) с объединяющей семантикой /ср. 2 знач. "Объединяющий в себе, в своем составе..."/. С другой стороны, как второе, так и третье значение указывают на наличие количественного показателя обобщаемых или объединяемых предметов, выраженных собирательными существительными /ср. ряд явлений, сторон, частей; ряд однородных предметов, явлений; ряд лиц, предметов, явлений/.

Обобщающий характер семантики собирательных существительных первой разновидности определяется возможностью рассматривать ее как вывод, сформулированный на основе мысленного выделения какого-либо признака, принадлежащего некоторому множеству⁵ и распространяющегося на каждый элемент данного множества⁶ /ср. определение логического понятия "обобщение"⁷/.

Так, например, *младеж/молодежь* означает "младо поколение, млади хора"/"молодое поколение, молодые люди", т. е. его значение содержит признак "молодой", принадлежащий всему множеству /поколению/ и распространяющийся на каждый элемент /молодые люди/ этого множества. Ср. еще: *аристокрация/аристократия* "най-высший слой от имотната класа, аристократите"/"высшее сословие, родовая знать, аристократы"; *дивеч/дичь* "диви животни или птици, обикн. като обект на лов"/"дикие птицы и звери, на которых охотятся"; *злато/золото* "предмети, изработени от този метал"/"золотые изделия, золотые вещи" и т. п.

Приведенные выше примеры свидетельствуют о том, что обобщение формирует представление о множестве, как о едином целом.

Особо следует выделить следующую характерную особенность этих собирательных существительных: каждый элемент множества в отдельности, т. е. вне множества, обладает признаком, принадлежащим множеству, ср.: млад мъж/молодой мужчина, млада жена/молодая женщина, диво животно/дикое животное, дива птица/дикая птица, златен медал/золотая медаль и т. п.

Об обобщающей семантике собирательных существительных рассматриваемой разновидности свидетельствует еще и абстрактный характер объединений, обозначаемых ими. Анализируя суффиксальные имена собирательные, Г. И. Миськевич приходит к выводу, что их лексическим значением является "...отвлеченное от реальной действительности представление о некотором количестве однородных предметов как о совокупности..."⁸. Это отвлеченное понятие "существует лишь в сознании говорящих"⁹, а в реальной действительности значению собирательного существительного "соответствует множество самостоятельных предметов"¹⁰.

Все это означает, что собирательные существительные этой разновидности отражают в своем значении абстрактное объединение. Так, например, объединения, которые отражаются значениями таких слов как *младеж/молодежь*, *аристокрация/аристократия*, *дивеч/дичь*, *злато/золото* и т. п. являются абстрактными, так как существуют только в нашем сознании, в реальной действительности нет таких объединений, а только отдельные предметы, которые характеризуются признаком, принадлежащим этому объединению /множеству/.

Собирательные существительные с объединяющей, в отличие от тех с *обобщающей семантикой*, содержат указание не на признак, а на какое-либо отношение между элементами множества. Это отношение является основной характеристикой рассматриваемой разновидности собирательных существительных. Именно оно формирует в нашем сознании представление об элементах /многом/ как о едином целом. Без него элементы множества существуют разрозненно, т. е. как его отдельные представители. Рассмотрим слова *гора/лес* "дървета от един или няколко вида, които растат на някаква територия"/"деревья одного или несколько видов, растущих на известной территории". Значение этих существительных отражает в себе множество, чьи элементы (дървета/деревья) находятся между собой в отношении совместного развития и совместной пространственной локализации /ср.: "коиго растат", "растущите"; "на някаква територия", "на известной территории"/. Отношение совместного развития характеризует как отдельные элементы в пределах множества, так и множество как единое целое. Это означает, что отдельное дерево будет элементом множества, если оно растет вместе с другими деревьями на известной территории и в то же время множество деревьев будет лесом, если они растут вместе на известной территории. Приведем еще один пример: *гъсталак/заросль* "гъста растителност (древни дървета, храсти), израснала на едно място"/"густо разросшиеся в одном месте растения (кустарники, деревья)". В значении этих слов присутствует отношение совместной пространственной локализации /ср.: "на едно място", "в одном месте"/, характеризующей как каждое дерево, каждый куст в рамках множества, так и множество как единое целое.

Следовательно, в отличие от первой разновидности собирательных существительных, где связывающим звеном между элементами множества служит общий признак, в рассматриваемых словах роль связывающего звена выполняет отношение между элементами.

Нужно отметить, что во многих случаях в словах с объединяющей семантикой присутствует и указание на какой-либо общий для всех элементов множества признак. Так, например, значения существительных *дъбак/дубняк* "дъбова гора"/"дубовый лес"; *старолесье* "лес, состоящий из старых по возрасту деревьев"; *криволесье* "низкорослый лес с изогнутыми, кривыми стволами деревьев" содержат указание на то, что связь между элементами данных множеств представляет собой отношение совместного развития (ср. *гора/лес*). В то же самое время их семантика отражает и общий для всех элементов признак ("дъбов/дубовый", "старый", "кривой"). Этот признак имеет второстепенный характер, так как членами множества являются не

все дубы, не все старые деревья, не все кривые деревья, а только те, которые растут совместно на известной территории. Таким образом, общий признак не создает, не формирует представление о едином целом. Оно создается объединяющим признаком, который, указывая на связь элементов множества /представляющую собой определенное отношение между элементами/, позволяет воспринимать множество как единое целое, как отдельный предмет.

Существительные с объединяющей семантикой противопоставляются собирательным существительным с обобщающей семантикой еще и тем, что в их значении "отражается не отвлеченное понятие, а существующее реально объединение или какое-то реальное сплочение называемых /составных элементов — примечание мое — С. Г./ предметов"¹¹. Это положение иллюстрируется приведенными выше примерами (*гора/лес, гъсталак/заросль, дъбак/дубняк*), значения которых фиксируют объединения, реально присутствующие в окружающей действительности. Указание на реальный характер объединений, отраженных в семантике собирательных существительных, находим у И. Э. Еселевич. Она выделяет собирательные существительные, значение которых "предполагает в той или иной степени представление о совокупности как о единице /группе/, либо локализованной в пространстве, либо отграниченной от подобных принадлежностью определенному носителю"¹².

Обобщающий и объединяющий характер семантики собирательных существительных, а также наличие в их значениях количественного показателя обнаруживает непосредственную связь собирательности с *детерминацией*, т. е. с определенностью/неопределенностью. Следует отметить, что в научной литературе имеются отдельные замечания по этому поводу. В частности, указывается на связь собирательности с определенностью. Так, например, И. И. Ревзин описывает значение собирательных существительных как сочетание из двух признаков: "формы ед. ч. со значением множественности и отсутствием *неопределенности* /подчеркнуто мною — С. Г./"¹³, а У. Чейф интерпретирует флексивную единицу "совокупное" как нечто *определенное* /подчеркнуто мною — С. Г./ и общее"¹⁴. Эту связь отмечает и Ю. С. Азарх: "... потребность обозначить однородное, *определенное* /подчеркнуто мною — С. Г./ т. е. известное говорящему, индивидуализированное, совокупное, нерасчлененное множество привела к появлению уже в древнерусской письменности значительного количества слов с контекстуально обусловленным значением собирательности"¹⁵.

Детерминация, как пишет В. Г. Гак, представляет собой семантическую категорию, которая "отражает знание говорящих о внелингвистическом мире"¹⁶

Материальным выражением детерминации являются детерминативы — служебные слова /артикли, демонстративы, посессивы и т. д./ или членные морфемы /ср., например, болгарский определительный член/, которые сопровождают существительное в предложении. Детерминативы, сопровождая существительное в контексте /ситуации/, выполняют генерализирующую /обобщающую/ или индивидуализирующую функцию, а также выражают степень известности/неизвестности, т. е. определенности/неопределенности объекта, обозначенного им /существительным/.

Детерминация характеризуется двумя аспектами: качественным и количественным. Качественная детерминация выявляет "степень знания предмета собеседниками"¹⁷, а количественная — "охватываемый объем называемого объекта /единичность, множественность, частичность, тотальность и т. п./"¹⁸.

Если исходить из перечня теоретических положений о детерминации, отраженных в указанной книге В. Г. Гака, можно предположить, что в основе этой семантической категории лежит определенный набор логических операций, важнейшими из которых, на наш взгляд, являются:

- а) два общих движения мысли — обобщающее и индивидуализирующее;
- б) соотнесение определенного обозначения с другим обозначением в контексте или с ситуацией /качественный аспект детерминации/;
- в) ограничение объема понятия /количественный аспект детерминации/.

Мы считаем, что указанные выше логические операции имеют определенное отношение и к формированию собирательности, ее специфических особенностей.

Факт отражения движения человеческой мысли от частного к общему в значениях собирательных существительных с обобщающей семантикой очевиден. Ср., например, *род/родня* "лица, близки по кровно родство или по сватовство"/"лица, связанные кровным родством или брачными семейными отношениями", где частное — признак "связанный кровным родством или сватовством", характерный для каждого элемента (роднина/родственник) данного множества является общим для всего множества признаком. Ср. еще *мебел. мебел* "предметы от покъщнината: легла, маси, столове, бюфети и др."/"предметы комнатной обстановки", где признак каждого элемента множества "принадлежность к комнатной обстановке" представляет собой и признак всего множества.

Не нуждается в особых доказательствах и индивидуализирующая направленность человеческой мысли в собирательных суще-

ствительных с объединяющей семантикой. Эти слова обозначают обособленное множество, представляющее собой отдельную индивидуальную единицу. Ср.: *семейство/семья* "супружьи с децата им и родители, сестри, братя, които живеят заедно и имат общо домаќинство"/"группа людей, состоящая из мужа, жены, детей и других близких родственников, живущих вместе"; *гарнитура/гарнитур* "пълен комплект от еднородни или с еднакво предназначение предмети"/"полный набор, комплект предметов, служащих для какой-л. определенной цели".

В связи с обобщающим и индивидуализирующим характером семантики собирательных существительных небезынтересно привести мнение Ю. С. Азарх, которая обращает внимание на "тот факт, что существительные с лексическим значением собирательности большей частью имеют *родовое значение* /подчеркнуто мною — С. Г./, соотносятся с *родовыми понятиями* /подчеркнуто мною — С. Г./ и могут выступать в функции обобщающего слова при однородных членах; существительные же со словообразовательным значением собирательности обычно имеют *видовое значение* /подчеркнуто мною — С. Г./, соотносятся с *видовыми понятиями* /подчеркнуто мною — С. Г./ и не могут выступать в функции обобщающего слова"¹⁹.

Приводимая Ю. С. Азарх параллель соотношения собирательности с родовыми или видовыми понятиями, подтверждает обобщающий или индивидуализирующий характер собирательных существительных, поскольку из логики известно, что родовой признак "присущ всем видам предметов и явлений данного класса..."²⁰, а видовой — "только отдельному виду предметов и явлений данного класса"²¹.

То, что движение человеческой мысли при формировании собирательности идет в отмеченных двух направлениях /обобщающем и индивидуализирующем/, наглядно иллюстрируется и приведенными /специально подобранными для этой цели/ выше примерами: *род/родня* — *семейство/семья*; *мебел/мебель* — *гарнитура/гарнитур*. В основе, например, слов *род/родня* и *семейство/семья* лежит понятие "родственники" /расчлененное множество/, которое, с одной стороны, обобщается в нерасчлененное множество (*род/родня*) путем игнорирования видовых отличий и выделения родового признака "связанный кровным родством или сватовством", общего для всех элементов; а с другой — индивидуализируется в нерасчлененное множество (*семейство/семья*) путем выделения видового признака "самые близкие, живущие вместе", характерного только для какой-то части /вида/ расчлененного множества.

С точки зрения соотносительности обозначаемых собирательными существительными множеств с обозначаемым другим словом /других слов/ можно выделить два случая: с наличием и отсутствием такой соотносительности.

Наличие соотнесенности наблюдается в таких словах, как *студентство/студенчество* — студенты/студенты /1/; *гора/лес* — дървета и храсти/деревья и кусты /2/; *гъсталак/заросль* — дървета или храсти/деревья или кусты /3/ и т. п. Значения этих слов характеризуются определенностью, т. е. они дают информацию о составляющих элементах каждого из обозначаемого множества.

Следует отметить, что степень определенности в собирательных существительных рассматриваемого типа неодинакова: в примерах /1/ и /2/ определенность полная, так как семантика этих слов соотносится со словами, обозначающими вполне известные объекты /множества/; в примере /3/ определенность проявляется в меньшей степени, поскольку значения собирательных существительных этой разновидности предполагают возможность выбора (дървета или храсти/деревья или кусты).

Небольшая группа собирательных существительных типа *легион/легион, рояк/рой, куп/куча* и т. п. со значением "большое количество кого-, чего-либо" не обладают точно определенной соотнесенностью с обозначаемым другим словом /других слов/, т. е. им свойственна неопределенность. Подобно значению неопределенного артикля²², эти существительные только указывают на существование какого-либо объекта, но не включают его в свое значение. Объект выявляется в минимальном контексте, состоящем из собирательного существительного и существительного в родительном падеже множественного числа /в русском языке/ и из собирательного существительного и существительного во множественном числе с предлогом *от* или без предлога *от* /в болгарском языке/; *куп поклонници/куча поклонников; легион /от/ подражатели/легион подражателей* и т. д.

Наблюдения над собирательными существительными показывают, что в их семантике может присутствовать один из следующих трех признаков, указывающих на ограничение объема множества: тотальность, частичность, множественность. Первые два признака указывают на связь семантики с количественной определенностью, а последний — на ее связь с количественной неопределенностью.

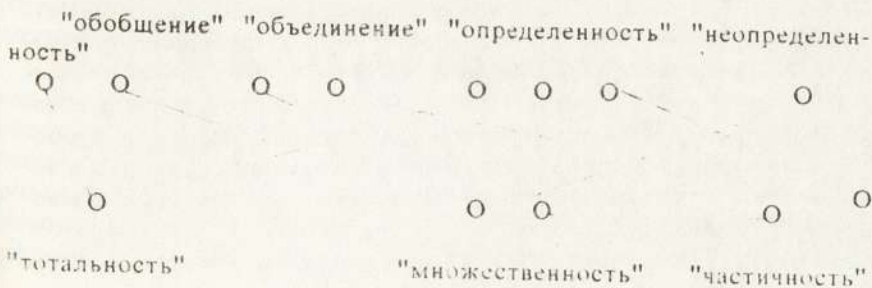
Признаком "тотальность" характеризуется основная часть собирательных существительных с *обобщающей* семантикой. Множество, выражаемое такими словами, охватывает, включает в себя *все объекты*, обладающие выделяемым признаком. Эта особенность выражается в толковании собирательных существительных наличием или возможностью включить в него "все/все". Ср.: *младеш/молодеж* "все/все млади хора"/"все молодые люди"; *аристокрация/аристократия* "все/все аристократи"/"все аристократы"; *дивеч/дичь* "все/все диви животни и птици, обикн. като обект на лов"/"все дикие звери и птици, на которых охотятся"; *злато/золото* "все/все златни предмети, украшения"/"все золотые предметы, украшения" и т. д.

Признак "частичность" имеет большая часть собирательных существительных с *индивидуализирующей* /*объединяющей*/ семантикой. Основной особенностью этих слов является тот факт, что множество, выражаемое ими, представляет собой часть какого-либо другого множества. Ср.: *дубак/дубняк* — это не все дубы, а только часть множества дубовых деревьев; *семейство/семья* — это не все родственники, а только часть множества родственников.

Признаком "множественность" (= очень большое количество) обладают как некоторые слова с *обобщающей*, так и некоторые слова с *объединяющей* семантикой. Он указывает на то, что множество, обозначаемое собирательными существительными, состоит из *очень большого количества объектов*. Проиллюстрируем это положение существительным с обобщающей семантикой *легион/легион* "неизброимо множество *от някого или нещо*" / "огромное количество, множество *кого-, чего-л.*" и существительным с объединяющей семантикой *лещак/орешник* "гъстак от лески" / "заросль ореховых кустов" (гъстак = гъста растителност, израснала на едно място; заросль = густо разросшиися в одном месте растения).

Указанные выше особенности семантики собирательных существительных, выявленные на основе параллели с детерминацией, позволяют утверждать, что понятие собирательности формируется такими признаками, как "обобщение /генерализация/", "объединение /индивидуализация/", "определенность", "неопределенность", "тотальность", "частичность" и "множественность".

Каждое собирательное существительное содержит в своем толковании, как правило, три из приведенных выше признаков: два, характеризующих его семантику в качественном аспекте /"обобщение" или "объединение" и "определенность" или "неопределенность"/, и третий, характеризующий его семантику в количественном аспекте /или "тотальность", или "частичность", или "множественность"/. Указанные признаки присутствуют в значениях собирательных существительных в нескольких комбинациях, которые можно изобразить схематически следующим образом:

Данные комбинации представляют собой конкретное проявление отраженных в понятии "собирательность" его наиболее общих и существенных признаков, т. е. они являются конкретными разновидностями того, что мы называем собирательностью.

Первая разновидность, как видно на схеме, включает собирательные существительные с признаками "обобщение", "тотальность" и "определенность". Например, слово *дивеч/дичь* "диви животные или птицы, обикн. като объект на лов"/"дикие звери и птицы, на которых охотятся" содержит в своем значении отмеченные выше признаки. Обобщение выражается тем фактом, что общий для всех элементов множества (животни/животные, птицы/птицы) признак "див"/"дикий" выделяется в качестве общего для всего множества признака /в конкретном примере этот признак имеет и материальное выражение: *дивеч* является производным от *див*²³, а *дичь* от *дик*²⁴/. "Тотальность" присутствует в значении этого слова имплицитно и указывает на включение во множество всех животных и птиц, обладающих признаком "див"/"дикий" и являющихся объектом охоты. Что касается признака "определенность", он очевиден: в значении прямо указывается на слова, с обозначением которых соотносится обозначаемое собирательным существительным — птицы, животни; птицы, звери.

Исходя из характерных для этой разновидности признаков и в частности из признака "тотальность", собирательные существительные, относящиеся к ней, назовем именами *совокупностей*²⁵.

Вторая разновидность собирательности обладает признаками "обобщение", "множественность" и "неопределенность". Приведем несколько примеров, имеющих такие признаки: *легион/легион* "неизброимо множество от някого или нещо"/"огромное количество, множество кого-, чего-л."; *рояк/рой* "голям брой, множество"/ "множество кого-, чего-л."; *куп/куча* "значително множество"/ "большое количество, множество".

Признак "обобщение" в словах данного типа выражен косвенно /в их значениях присутствует только указание на наличие какого-либо объекта/. Подобно именам совокупностей, они обозначают объединения, существующие только в сознании говорящих, и отличаются абстрактностью. "Неопределенность" рассматриваемых собирательных существительных не нуждается в особых доказательствах — в их значениях отсутствует указание на соотнесенность обозначаемого множества с обозначаемым другого слова или с обозначаемыми других слов. Признак "множественность" входит в семантику всех этих слов в виде сем "множество", "голям брой"/ "множество", "большое количество".

Учитывая указанные признаки, и в первую очередь признак

"множественность", слова, входящие в эту разновидность, назовем *именами множеств*²⁶.

Третья разновидность собирательности представлена собирательными существительными, характеризующимися признаками "объединение", "множественность", "частичность" и "определенность". Сюда относятся такие слова, как, например, *гъсталак/заросль* "гъста растителност (древни дървета, храсти), израснали на едно място"/"густо разрослиися в одном месте растения (кустарники, деревья)"; *лещак/орешак* "гъсталак от лески"/"заросли ореховых кустов" и т. п.

Признак "объединение" подтверждается, во-первых, реальным существованием обозначаемых множеств и, во-вторых, имплицитным или эксплицитным указанием на то, что элементы этих множеств расположены, находятся в одном месте. "Множественность" выражена такими семами, как "гъсто"/"густо", предполагающими наличие составляющих элементов в /очень/ большом количестве. "Определенность" также присутствует в значениях анализируемых слов, ср.: *гъсталак* — *древни дървета, храсти*; *заросль* — *кустарники, деревья*; *лещак* — *лески, орешник* — *ореховые кусты*. "Частичность" выявляется следующим фактом — не все объекты данного типа /например, не все ореховые кусты/ входят в состав обозначаемого множества, а только те, которые "густо разрослись в одном месте".

Указанные признаки и в частности признак "множественность" в сочетании с признаком "пространственная локализация" /ср.: в одном месте/ дает основание назвать собирательные существительные этой разновидности *именами скоплений*²⁷.

В четвёртую разновидность собирательности входят слова с признаками "объединение", "частичность" и "определенность". Иллюстрируется она такими существительными, как *гора/лес* "дървета от един или няколко вида, които растат на някаква територия"/"деревья одного или несколько видов, растущих на известной территории"; *семейство/семья* "съпрузи с децата им и родители, сестри, братя, които живеят заедно и имат общо домакинство"/"группа людей, состоящая из мужа, жены, детей и других близких родственников, живущих вместе".

"Объединение" в анализируемых примерах, также как и в словах предыдущей разновидности, доказывается реальным характером обозначаемых множеств. В отличие от имен скоплений, однако, значения рассматриваемых слов указывают на совместное функционирование элементов множества /об этом подробнее см. дальше/. Соотношение *гора/лес* — *дървета/деревья*; *семейство/семья* — *близки роднини/близкие родственники* подтверждает наличие признака "оп-

ределенность". А последний из указанных признаков — "частичность" выражается включением в множество ограниченного круга предметов какого-то типа.

Как и в третьей разновидности, и здесь количественный признак "частичность" связан с дополнительным различительным признаком — "совместное функционирование". Учитывая этот факт, назовем слова, входящие в эту разновидность, *именами групп*²⁸.

Названия "*имена совокупностей*", "*имена множеств*", "*имена скоплений*" и "*имена групп*", на наш взгляд, отражают основную особенность предметно-логического содержания собирательных существительных. Каждое из них указывает на обобщение или объединение какого-либо количества элементов действительности в единое целое. И в то же самое время они выявляют языковые модификации понятия собирательности.

Все сказанное о разновидностях собирательности дает нам основание утверждать, что семантика собирательных существительных включает в свою структуру такие компоненты, как "совокупность", "множество", "скопление", "группа". Любое собирательное существительное можно истолковать при помощи одного из отмеченных выше компонентов и имени, указывающего на элементы, которые входят в соответствующее множество, ср.: *селячество/крестьянство* "свькупността от селяните"/"совокупность крестьян"; *тълна/толпа* "струпане на хора"/"скопление людей"; *колектив/коллектив* "група лица..."/"группа лиц..." и т. п. Следует отметить, что собирательные существительные, которые дефинируются при помощи компонента "множество", из-за своего признака "неопределенность" не содержат в толковании указания на элементы этого множества, ср.: *куп/куча* "множество от някого или нещо"/"множество кого-, чего-л."

Компоненты значения собирательности и семы, выражающие элементы обозначаемого множества, представляют собой основные семантические признаки собирательных существительных.

Элементы, являясь составляющими множества, формируют его. Основание для их вхождения в множество могут быть различными.

"Совокупность" формируется однородными элементами, обладающими каким-либо общим признаком /подробнее об этом см. выше/, ср.: *младеж/молодежь, беднота/беднота* и т. п., или же однородными элементами, относящимися к определенному типу предметов, характеризующихся также каким-либо общим признаком, ср.: *селячество/крестьянство, аристокрация/аристократия, адвокатура/адвокатура* и т. п. /в данном случае признак "принадлежность к определенному сословию, слою"/.

Пустующее место элементов в "*множестве*" / = очень большое

количество/ заполняется также однородными элементами с каким-либо общим признаком (ср.: рой красавицы/рой красавиц) или однородными элементами, относящимися к какому-либо типу (ср.: куп купувачи/жуча покупателей).

"Скопление" и "группа", как уже отмечалось выше, включают в себя элементы, находящиеся в определенных отношениях между собой. Элемент, не входящий в определенные отношения с другими такими же элементами, независимо от того, что характеризуется тем же самым признаком или же относится к тому же типу, что и элементы множества, не является его составляющим. Например, множество, обозначаемое словом *отряд/отряд*, включает не всех людей, а только тех, кто организован для совместной деятельности или выполнения какого-либо задания. Ср. еще множество, выражаемое существительным *тълпа/толпа*, где элементами являются только те люди, которые находятся, сосредоточены в одном месте.

Каждая из рассматриваемых разновидностей /группы, скопления/ множества характеризуется определенным типом отношений между составляющими его элементами.

Элементы множества "группа" обладают отношением совместного функционирования, т. е. совместной деятельности, совместного выполнения какой-либо работы; совместного развития; сосуществования и т. п. Ср.: *отряд/отряд* "...организирана група люде за обща дейност"/"группа людей, какой-л. коллектив, организованные для совместной деятельности или выполнения какого-л. задания"; *стадо/стадо* "множество животни, обикн. овце и кози, които се движат и пасат заедно..."/"группа животных, обычно одного вида, пасущихся вместе"; *семейство/семья* "съпрузи с децата им и родители, сестри, братя, които живеят заедно и имат общо домакинство"/"группа людей, состоящая из мужа, жены, детей и других близких родственников, живущих вместе"; *гора/лес* "дървета от един или няколко вида, които растат на някаква територия"/ "деревья одного или нескольких видов, растущих на известной территории" и т. п.

Существенной особенностью множества "группа" является его закономерный характер. Это означает, что формирование "группы", возникновение совместного функционирования ее элементов, обусловлено объективно существующей закономерной связью между элементами вне множества: множество *отряд/отряд* включает людей, которые, по идее, должны быть единомышленниками по вопросу достижения какой-либо цели, требующей совместных усилий, действий; в основе множества *семейство/семья* лежит естественная связь полов, необходимая для продолжения человеческого рода; в множества *стадо/стадо* и *гора/лес* входят животные и деревья, характеризующиеся объективной связью по виду.

Элементы множества "скопление" находятся в отношении совместной пространственной локализации, т. е. они занимают определенное пространство, находятся, сосредоточены в одном месте, ср.: *гъсталак/заросль* "гъста растителност (древни дървета, храсти), израснала на едно място"/"густо разрослиися в одном месте растения (кустарники, деревья); *тълапа/толпа* "много хора, група хора, гъсто събрани някъде на открито"/"неорганизованное скопление (= большое количество скопившихся, собравшихся в одном месте) людей"; *куп* "много люде на едно място"; *гнилак* "много гнили неща (обикн. растения, листа, трева, късове дървета, клони), събрани на едно място"; *купа* "скопление (= большое количество скопившихся, собравшихся в одном месте) лиц"; *косяк* "скопление (= большое количество скопившихся, собравшихся в одном месте) рыб в период икротетания" и т. п.

Множество "скопление", в отличие от множества "группа", имеет случайный характер. Формирование этой разновидности множества и возникновение отношения совместной пространственной локализации вызвано не объективно существующей связью между элементами вне множества, а стечением каких-либо внешних обстоятельств. Значения и анализ приведенных выше примеров показывают, что эти множества формируются под влиянием каких-либо внешних причин, не проистекающих из объективной связи элементов вне множества. Например, множество *тълапа/толпа* возникает спонтанно, случайно, по различным конкретным поводам, и его формирование не имеет ничего общего, скажем, с такими объективными связями между его элементами, как "принадлежность к определенному слою", "принадлежность к определенной национальности, народности" и т. п.

Как правило, обстоятельство, породившее множество, не отмечается в словарных толкованиях. И это совершенно естественно, поскольку оно обычно выходит за пределы "наивных понятий", отражаемых конкретными собирательными существительными. Указание на обстоятельство, вызвавшее формирование данного множества, встречается редко в словарных толкованиях — только в тех случаях, когда "скопление" является результатом точно определенного повода /ср., например, выше *косяк* — "...в период икротетания"/. Но /это следует особо подчеркнуть/ отношение совместной пространственной локализации всегда эксплицитно или имплицитно присутствует в толкованиях слов, означающих "скопление".

В этой связи следует отметить наличие отношения совместной пространственной локализации в некоторых словах, выражающих множество "группа". Совмещение отношений совместного функционирования и совместной пространственной локализации наблюдается в основном в "группах растений", ср.: *гора/лес* "дървета от един или няколко вида, които растат на някаква територия": "деревья одного или несколько видов, растущих на известной территории"; *об-*

бак/дубняк "дъбова гора"/"дубовый лес"; *липац/липяк* "липова гора"/"роща или лес, состоящие из одних лип" и т. п.

При определении основного отношения между элементами множеств указанного выше типа мы исходили из следующих фактов:

а) рассматриваемые пары слов не содержат в своем значении сему "множественность", что не позволяет отнести их к "скоплениям";

б) множества типа *гора/лес, дъбак/дубняк, липац/липяк* имеют закономерный характер, т. е. возникновение совместного функционирования их элементов обусловлено объективно существующей закономерной связью между этими элементами вне множеств. А в многочисленных множествах, обозначающих "группы" людей, животных и неодушевленных предметов и имеющих закономерный характер, основным и определяющим является отношение совместного функционирования, ср.: *хор/хор* "группа от певцы, *която изпълнява* вокална музика"/"певческий коллектив, *исполняющий* вокальные произведения"; *ято/стая* "множество птиц, *които хвърчат заедно*"/"группа животных одного вида, *държащи се вместе*"; *гарнитура/гарнитур* "пълен комплект от еднородни или с еднакво предназначение предмети/мебели, инструменти и др."/"полный набор, комплект предметов, *служещи за* какой-л. определенной цели" и т. п.

Отсутствие семы "множественность" и аналогия с другими "группами" является достаточным основанием считать рассматриваемые множества "группами" с основным отношением между элементами — отношением совместного функционирования.

С целью более четкого выявления особенностей слов, означающих "группу" растений и содержащих отношение совместной пространственной локализации, рассмотрим несколько слов со значением "скопление растений": *гъсталак/заросль* "гъста растителност (дребни дървета, храсти), израснала на едно място"/"густо разросли в одном месте растения (кустарники, деревья); *върбалак/ивняк* "много върби, гъсто израснали на едно място"/"заросли ивы"; *къпинак/ежевичник* "много къпини, гъсто израснали на едно място"/"заросли ежевики".

Основным отличием этих слов от существительных, означающих "группу растений", является присутствующая в их значениях сема "множественность"/ср.: "гъста растителност; гъсто израснали"; "густо разросли в...". На сему "множественность" следует обратить особое внимание, поскольку она непосредственно связана с основным характеризующим отношением элементов "скопления" — отношением совместной пространственной локализации. Дело в том, что категория "количество"/в частности "большое количество"/и "пространство" находится в определенном соотношении, которое имеет различные проявления на языковом уровне. В качестве примеров можно привести наблюдения Е. Кржижковой²⁹ и И. Пете³⁰.

Е. Кржижкова отмечает, что большая степень какого-либо количества очень часто выражается наречиями, "содержащими в своем

исконном значении элемент какого-либо пространственного размера, например, *глубоко, высоко, широко*, расстояния, например, *близко, тесно*, отсутствия предела, например, *бесконечно, необъятно, беспрядельно, безмерно*, или же, наоборот, указание на предел, см. многочисленные сочетания с *до* + род. п., например, *до чего однообразная музыка, до болу похожий, до крайности удивленный, донельзя затоптанный* и др.³¹.

И. Пете дополняет наблюдения Е. Кржижковой, отмечая, что "формы мн.ч. некоторых вещественных существительных в русском языке могут обозначать большие площади, пространства, покрытые данным веществом. Напр.: В снегах Памира /Н. и ж., 1978, № 11, 58/³².

Исходя из всего этого, можем утверждать, что нет оснований сомневаться в том, что наличие отношения совместной пространственной локализации в "скоплениях" является проявлением соотношения "большое количество" — "пространство". А это, со своей стороны, позволяет определить отношение совместной пространственной локализации как основное, характеризующее множество "скопление".

Данное утверждение, на наш взгляд, является еще одним доказательством неосновного характера отношения совместной пространственной локализации в множествах "группа". Отсутствие семы "множественность" свидетельствует о его второстепенном характере и в то же самое время его наличие в "группах" показывает тесную связь, существующую между этими двумя разновидностями множества. А эта близость очень часто сказывается на лексикографической обработке собирательных существительных — в словарных толкованиях различия игнорируются, в результате чего "группа" и "скопление" приводятся в одном значении, ср.: *борак* "много борови дървета на едно място; борова гора"; *ольшаник* "ольховых лес, заросли ольхи".

Итак, проведенный анализ особенностей собирательных существительных, на наш взгляд, в определенной степени раскрывает специфические признаки, характеризующие семантику исследуемых слов. Он позволяет считать признаки "совокупность", "множество / = очень большое количество/", "группа" и "скопление" основными семантическими компонентами собирательных существительных. Все эти компоненты, как правило, эксплицитно присутствуют в словарных толкованиях отдельных собирательных существительных, что, несомненно, в определенной мере свидетельствует об объективности данного утверждения. Конечно, надо сразу же оговориться, что в словарях очень часто игнорируются специфические особенности этих компонентов, не проводится четкое и последовательное разграничение между ними. Не будем подробно останавливаться на этом вопросе, а только попутно отметим, что, например, такие слова, как *колектив/коллектив* "група лица, които са

обединени за обща работа и имат общи интереси"/"группа лиц, объединенных общей деятельностью, общими интересами" и *слој/слој* "голяма група хора, която представя отделна обществена категория"/"группа людей, населения, общества, однородная по социальным, культурным и т. п. признакам" содержат в своих толкованиях семантический компонент "группа", хотя и *слој/слој* обладает особенностями, характерными для слов с компонентом "совокупность"/"обобщение", "определенность", "тотальность", т. е. все, кто имеет указанные признаки и "однородность", т. е. только те, кто имеет указанные признаки/.

"Совокупность", "группа", "скопление" и "множество / = очень большое количество/", на наш взгляд, представляют собой конкретное проявление интегрального признака "собирательность", являющегося его разновидностями и, следовательно, "выступают как своего рода фильтры, определяющие возможность включения той или иной лексической единицы в состав данной группы"³³.

Как уже отмечалось выше, рассматриваемые семы являются основными, но не единственными компонентами, составляющими семантику собирательных существительных. Она включает, как видно из проведенного выше анализа, еще семы, обозначающие элементы /или указывающие на наличие элементов/ множества, а также семы, характеризующие эти элементы.

В качестве семы, обозначающей элементы множества, выступает предмет /X/, конкретизируемый в каждом отдельном слове — человек, животное, растение, неодушевленный предмет.

Характеризующих сем в значениях собирательных существительных — две: "признак /однородный/" и "отношение". Как уже отмечалось выше, сема "отношение" конкретизируется в виде отношения совместного функционирования и отношения совместной пространственной локализации, которые в толкованиях конкретных слов присутствуют как "заедно"/"вместе", "съвместно"/"совместно", "за обща работа", "за съвместна дейност"/"для совместной деятельности", "на едно място"/"в одном месте" и т. п.

Итак, обобщая все сказанное о семантике собирательных существительных, предлагаем следующие диагностические эталоны, определяющие принадлежность того или иного слова к разряду собирательных:

1. Совокупность X, однородная по каким-либо признакам;
2. Множество X, однородное по каким-либо признакам;
3. Группа совместно функционирующих X, сформированная на основе каких-либо закономерных отношений;
4. Скопление находящихся в одном месте X, возникающее под влиянием каких-либо случайных отношений.

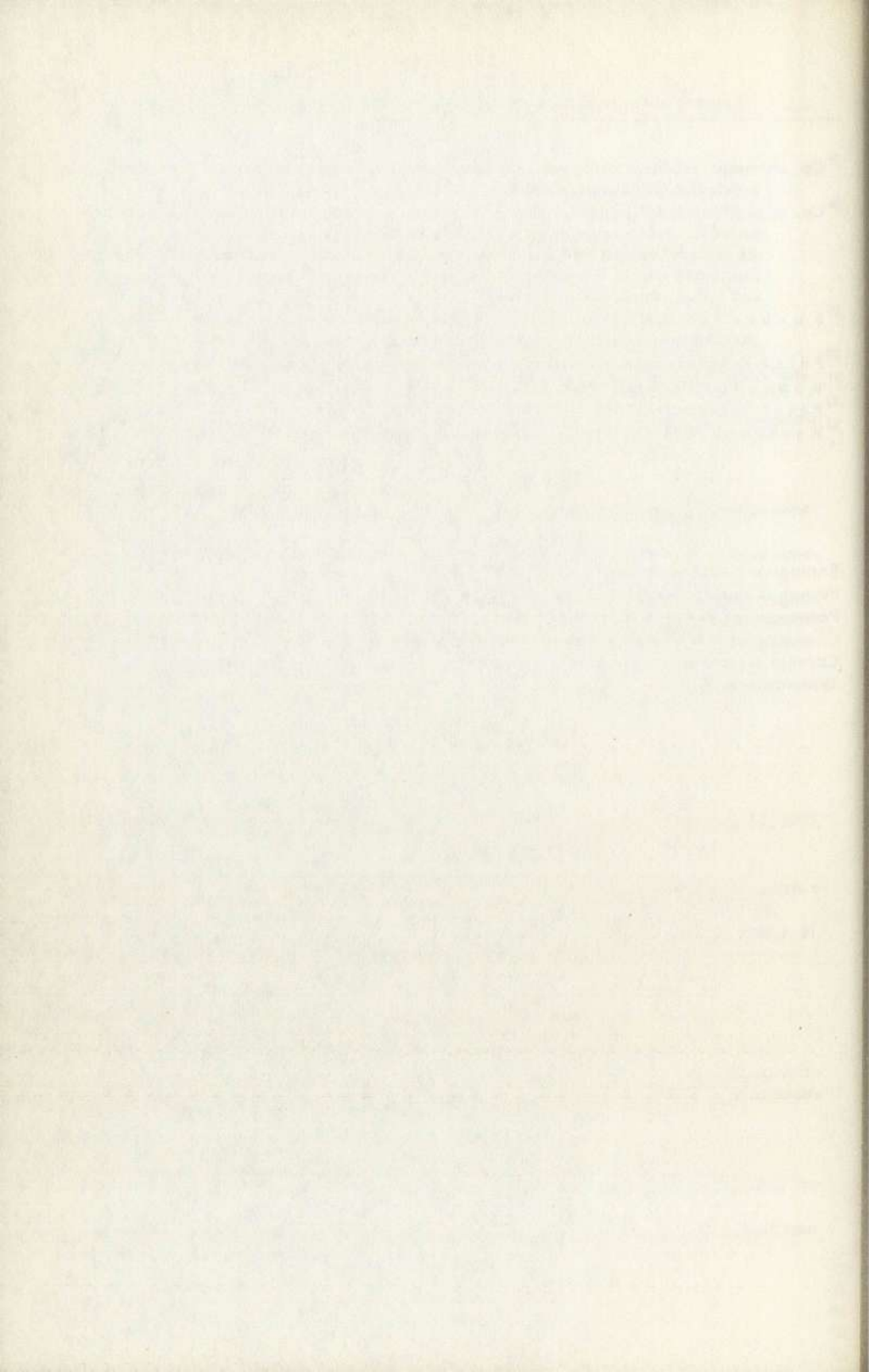
ПРИМЕЧАНИЯ

- ¹ Подробно об этом см., например, Е с е л е в и ч, И. Э. Из истории категорий собирательности в русском языке, Казань, 1979, с. 3–30.
- ² М а е в с к а я, Н. И. К вопросу о собирательных именах существительных, Материалы XX научной конференции, Волград, 1965, с. 275.
- ³ Словарь русского языка в 4-х томах, М., 1984, т. 4, с. 169.
- ⁴ Там же, с. 169.
- ⁵ Множество здесь понимается как "многое, мыслимое нами как единое" /Энциклопедический словарь юного математика, М., 1985, с. 204/.
- ⁶ Множество здесь понимается как "многое, мыслимое нами как единое" /Энциклопедический словарь юного математика, М., 1985, с. 204/.
- ⁷ "Мысленное выделение каких-нибудь свойств, принадлежащих некоторому классу предметов, и формулирование такого вывода, который распространяется на каждый отдельный предмет данного класса..." /К о н д а к о в, Н. И. Логический словарь-справочник, М., 1975, с. 95/.
- ⁸ М и н с к е в и ч, Г. И. Словообразовательная категория собирательных имен существительных в современном русском языке, АКД, М., 1970, с. 8
- ⁹ Там же, с. 8
- ¹⁰ Там же, с. 8
- ¹¹ Там же, с. 8
- ¹² Е с е л е в и ч, И. Э. Указ. соч., с. 62–63
- ¹³ Р е в з и н, И. И. Современная структурная лингвистика. Проблемы и методы, М., 1977, с. 156.
- ¹⁴ Ч е в е ф, У. Значение и структура языка, М., 1975, с. 220.
- ¹⁵ А ф ф е х, Ю. С. К истории словообразовательных типов вторичных собирательных в русском языке, Историческая морфология русского языка, М., 1978, с. 49.
- ¹⁶ Г а д, В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология, М., 1979, с. 91.
- ¹⁷ Там же, с. 91.
- ¹⁸ Там же, с. 91.
- ¹⁹ А з а р к, Ю. С. Указ. соч., с. 30.
- ²⁰ Б ъ н к о в, А. Логика, С., 1975, с. 210
- ²¹ Там же, с. 210.
- ²² С м. Р е в з и н а, О. Г. Функциональный подход к языку и категория определенности-неопределенности, Категория определенности-неопределенности в славянских и балканских языках, М., 1979, с. 84.
- ²³ Б ъ л г а р с к и е т и м о л о г и ч е с к и е р е ч и н и к, С., 1971, т. I, с. 381.
- ²⁴ Этимологический словарь русского языка, М., 1973, т. I, вып. 5, с. 141.
- ²⁵ Ср.: съвкупност /РСБКВ/ "общность, сбор от однородн неща"; совокупность /МАС/ "сочетание, общая сумма, общее количество чего-л."
- ²⁶ Ср.: множество /РСБЕК/ "много голям брой, много голямо количество от неща"; множество /МАС/ "очень большое количество, число кого-, чего-л."

- ²⁷ Ср.: струпване /РСБКЕ/ "събиране в голямо количество"; скопление /МАС/ "большое количество скопившихся, собравшихся в одном месте лиц, предметов".
- ²⁸ Ср.: група /РСБКЕ/ 1. "няколко лица или еднородни предмети, събрани на едно място заедно". 2. "обединение на лица върху основата на общи интереси, цели или обща дейност"; група /МАС/ 1. "несколько человек, предметов или животных, находящихся вместе, близко друг от друга". 2. "совокупность лиц, связанных общей целью, идеей, работой и т. п."
- ²⁹ Кржижкова, Е. Количественная детерминация прилагательных в русском языке /лексико-синтаксический анализ/, Синтаксис и норма, М., 1974.
- ³⁰ Рете, Ї. Количественные отношения в русском и венгерском языках, Budapest, 1981.
- ³¹ Кржижкова, Е. Указ. соч., с. 133.
- ³² Рете, Ї. Указ. соч., с. 13.
- ³³ Кузнецов, А. М. Структурно-семантические параметры в лексике, М., 1980, с. 16.

ОСНОВНЫЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ

- Български тълковен речник, С., 1973 /БТР/.
- Речник на българския език, С., 1977–1987, т. 1–5 /РБЕ/.
- Речник на съвременния български книжовен език, С., 1955–1959, т. 1–3 /РСБКЕ/.
- Словарь русского языка в 4-х томах, М., 1981–1984 /МАС/.
- Словарь современного русского литературного языка в 17-ти томах, М. – Л., 1950–1965 /БАС/.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1989/1990

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 26, livre 2

FACULTÉ DES LETTRES

1989/1990

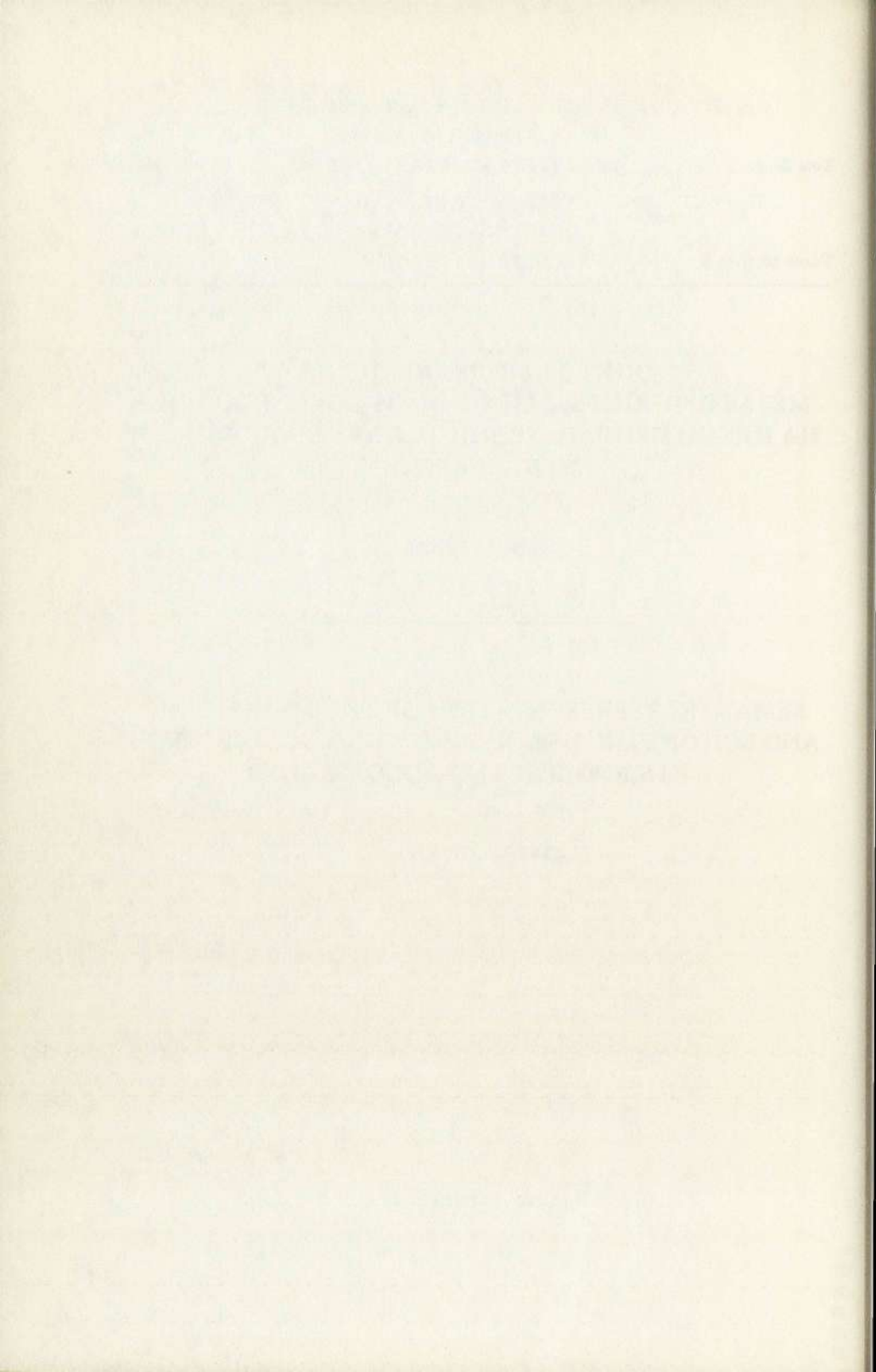
ОПИТ ЗА МОДЕЛИРАНЕ НА
МЕТАФОРИЧНИТЕ И МЕТОНИМИЧНИТЕ ЗНАЧЕНИЯ
НА НЯКОИ ПРИЛАГАТЕЛНИ ЗА ЦВЯТ В АНГЛИЙСКИ
И БЪЛГАРСКИ

ДАФИНА ГЕНОВА

SEMANTIC REPRESENTATION OF THE METAPHORIC
AND METONYMIC USE OF SOME COLOUR ADJECTIVES
IN ENGLISH AND BULGARIAN

DAFINA GENOVA

Велико Търново, 1992

Студията разглежда метафоричните и метонимични значения на прилагателни за цвят в словосъчетания от прилагателно за цвят плюс съществително като възпроизводими единици в английски и български. Семантичното им представяне във вид на дърво, съобразено с най-вероятностния контекст, в който същите се използват, разкрива потенциални аргументно-предикатни структури, в които участват повече от два елемента. Прави се изводът, че словосъчетанията са елиптически конструкции на йерархични аргументно-предикатни структури, при които се елиминират елементи на значението на тези структури.

В работе рассматриваются метафорические и метонимические значения прилагательных, обозначающих цвет, в словосочетаниях типа прилагательное + существительное как воспроизводимые единицы в английском и болгарском языках. Их семантическое представление в виде дерева, сообразное с самым вероятностным контекстом, в котором они используются, раскрывает потенциальные аргументно-предикатные структуры, в которых участвует больше двух элементов. Делается вывод, что словосочетания представляют эллиптические конструкции иерархических аргументно-предикатных структур, в которых элиминируются элементы значения этих структур.

The object of study in the paper is the metaphoric and metonymic use of colour adjectives in set expressions of the kind a colour adjective plus a noun in English and Bulgarian. Their semantic representation in the form of tree diagrams, taking into account the most possible context in which the expressions are used, reveals potential predication in which more than two elements are present. A conclusion is made that expressions of that kind are elliptic constructions of hierarchical argument-predicate structures in which elements of the meaning of these structures are eliminated.

Предмет на изследване в настоящата работа са метафоричните и метонимичните значения на прилагателни за цвят /ПЦ/ в словосъчетания от ПЦ плюс съществително от рода на бяла смърт и синя кръв в английски и български в съпоставителен план.

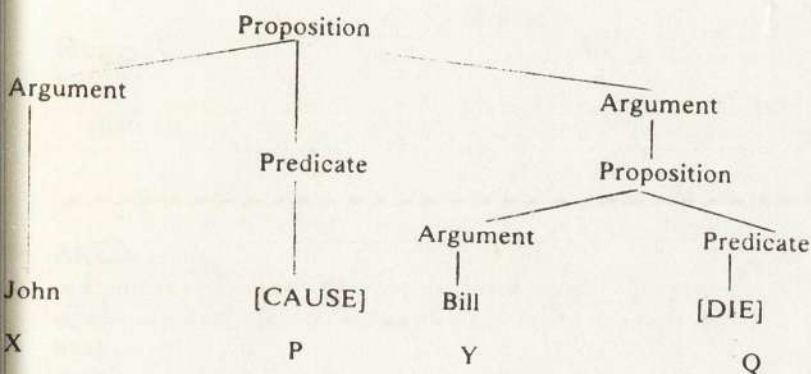
1. ПРЕДВАРИТЕЛНО ДОПУСКАНЕ. Считаме, че подобни възпроизводими словосъчетания са елиптични конструкции, чиято парафраза или най-вероятностен контекст, в който те се използват, разкриват потенциални йерархични аргументно-предикатни структури, чиито елементи са елементи на значението на отделните словосъчетания.

2. МЕТОД НА АНАЛИЗ. За разкриването на йерархичните отношения в тези словосъчетания използваме семантичен анализ на ниво логическа семантика, където семантичното представяне или изразяване на изречението е подобно на формули от формалната логика и където дълбоката структура на изречението е идентична с неговото семантично представяне¹. Метафората и метонимията се представят като модел, за който е валидна комплексна йерархическа структура, чиито елементи се елиминират и комбинират на различни нива. За теоретична основа на работата приемаме следното:

1. Съществува изоморфизъм между синтаксиса и семантиката на изречението².
2. Разликата между твърдението /proposition/ — понятие от логиката, и изречението, понятие от синтаксиса, може да се пренебрегне. Има автори³, към чието мнение се придържаме и ние, които твърдят следното: във формалната логика говорим за логическа форма и логическа истина, а в езика говорим за аналитична истина. Поради факта, че в езика съществува аналитична истина, можем да говорим за условия за истинност /в логиката говорим дали едно твърдение е вярно или невярно/ на едно изречение. Например за изречението *Това беше жена* необходимите и достатъчни условия за истинност са *Тя е човек, Тя е от женски пол, Тя е възрастна*, като последните три изречения не са нищо друго освен дедуктивни умозаклучения — т. е. съществува равенство между изреченията и тяхното логическо представяне. В подобен аспект се разглежда и значението на думата: то е множество от семантически компоненти, които допринасят за усло-

визията за истинност на дадено изречение. Освен това за естествения език е присъщо и друго логическо отношение, наречено пресупозиция — термин, който ще използваме и по-нататък. Пресупозицията се определя по следния начин: изразът *a* предполага изрече-
та *b*, ако само ако за да бъде *a* вярно или невярно за даден обект *x*, *b* трябва да бъде вярно за *x*⁴, или изречението *s*₁, за да предполага изрече-
нието *s*₂, истината на *s*₂ трябва да следва от истината на *s*₁, но ако *s*₂ е невярно, тогава *s*₁ няма да бъде нито вярно, нито невярно /във формалната логика едно твърдение може да бъде само вярно или невярно/. По този начин *s*₁ **The king of France is bald** предполага *s*₂ **There is a king of France** само ако *s*₁ е вярно, но ако *s*₂ е невярно /**There isn't a king of France**/, то *s*₁ **The king of France is bald** не е нито вярно, нито невярно⁵. Съществуват различни видове пресупозиции в естествения език — екзистенциални, фактически и категориални. Изречението **Вратата е затворена** предполага **Има врата**, като **Има врата** е екзистенциална пресупозиция.

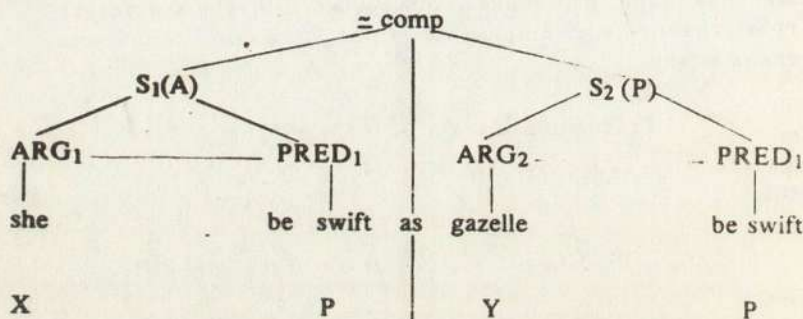
Приемаме следното представяне на изречението на ниво генеративна семантика: напр. изречението **John killed Bill** /правим уговората, че граматичното време не се взема под внимание/ се представя по следния начин:

Естествените семантически отношения освен във вид на дърво могат да се представят и линейно като $[CAUSE] X([DIE]Y)$, където *X* и *Y* са аргументи, а двата предиката са изразени словесно. Ако заменим предикатите със символи $[CAUSE]=P$, а $[DIE]=Q$, то тогава ще получим следната формула — $P(X) (Q(Y))$, където скобите предават предикатните отношения. Използуваните термини при семантичната презентация означават следното: аргументът е термин, неизразяващ отношение, предикатът е термин, изразяващ отношение, а твърдението се явява комбинация от аргумент и предикат. Трите терми-

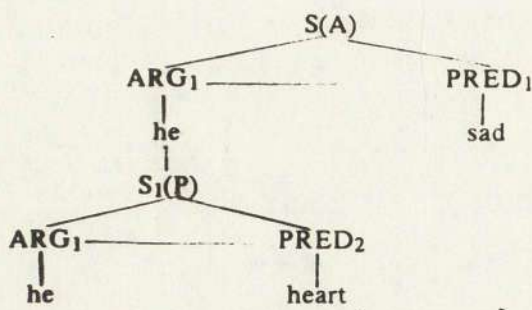
на, след като изключим различните количествени маркери /някои например/ и логически оператори, представляват целия метаезик, необходим за семантичното представяне на изречението /твърдението/.

В процеса на изследване на метафоричните и метонимичните значения на ПЦ в словосъчетание ПЦ + съществително ще използваме модела на метафората, сравнението и метонимията, предложени от Дороти Мак⁶. Авторката твърди, че в основата на сравнението и метафората стои процес на сравняване, при който се сравняват едно твърдение с една пресупозиция на базата на общ предикат. Пресупозицията е от металингвистичен характер и за да действа моделът на сравнението и метафората, според Мак, пресупозицията трябва да бъде винаги вярна. Освен това моделът на действие или създаване на едно сравнение и на една метафора е един и същ с тази разлика, че при имплицитните сравнения и метафорите имаме изпускане на елементи на модела, докато при експлицитните сравнения са налице всички негови елементи. Според авторката експлицитните сравнения имат следния модел:

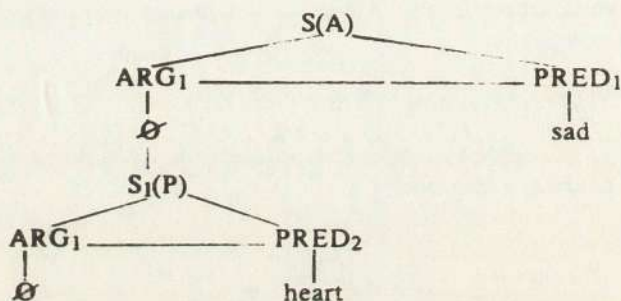

където А е твърдение, Р пресупозиция, а \approx е знак за сравняване; линейно същата йерархична структура може да се представи по следния начин: $[ARG_1 PRED_1] (A) \approx COMP [ARG_2 PRED_1] (P)$, където дълбоката структура на експлицитното сравнение Тя е толкова бърза, колкото газелата е бърза е близка до повърхностната му структура Тя е бърза като газела, в която структура имаме изпускане на втората употреба на общия предикат. Същият израз може да се представи само със символи: $P(X) \approx P(Y) \rightarrow P(X \approx Y)$, където $P(X)$ е твърдение, а $P(Y)$ е пресупозиция и където общият предикат е изнесен пред двата аргумента. При имплицитното сравнение Тя е като газела в повърхностната структура имаме изпускане на общия предикат Р, или имаме следното:

според нея имаме субституция и включени /embedded/ изречения, а не сравняване и изпускане, както е при сравнението и метафората. Метонимията **Сърцето му е тъжно** има следния модел:

Тук имаме един аргумент с два различни предиката, първият от които участва в твърдение, а вторият в пресупозиция. При **Сърцето е тъжно** PRED₂ се интерпретира като ARG₁:

Виждаме, че при метонимията имаме също твърдение и пресупозиция, които не се сравняват едно с друго, а са включени едно в друго.

Приемането на изложения модел на метафората изключва следните твърдения за нея:

а) че метафората действа по някакъв специален, едва ли не мистичен начин;

б) че метафората дава на X име, което принадлежи на Y, т. е., че същата е пренос на име;

в) че метафората е нарушение на правилата на граматиката.

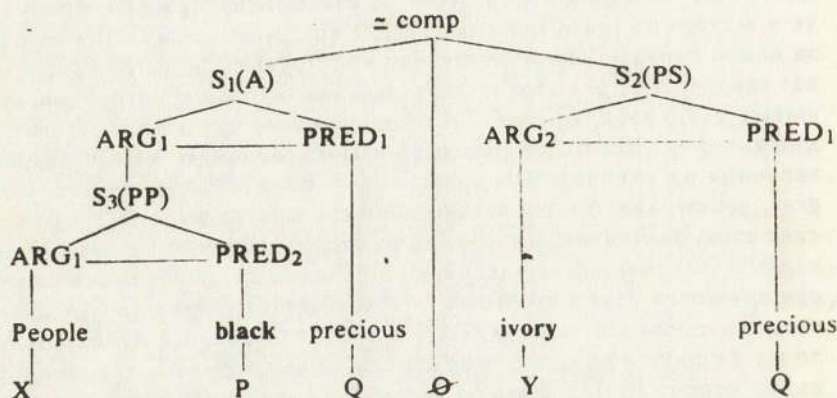
Разбира се, могат да се включат и други твърдения за метафората, които предложеният модел изключва, но в случая съществено е, че се прави разлика между процеса на сравняване и сравнението, ко-

ито често се отъждествяват, и че разликата между сравнението и метафората според модела е по-скоро въпрос на степен /елиминиране на различен брой елементи/, отколкото на вид. Моделът пресъздава също така необходимите и достатъчни условия /сравняване на твърдение с пресупозиция/ за създаване и действие на една метафора.

Считаме, че моделите на метафората и метонимията, предложени от Мак, са надежден критерий за класифициране на метафоричните и метонимичните значения на ПЦ в словосъчетания ПЦ + същ., за които считаме, че са елиптически конструкции, в които присъствуват само част от елементите на значението на тези конструкции. Приемаме също така, че стриктното придържане към моделите не е задължително. Ще бъдат разгледани метафоричните и метонимични значения на следните ПЦ в английски: **black, blue, green, red, white, grey, yellow**, както и словосъчетания със съответните ПЦ в българския език. Значенията на тези ПЦ са ексцерпирани от речници с обем над 800 000 единици за английски и Речника на съвременния български книжовен език в три тома. Многоотомният речник на българския език е използван само за ПЦ бял, тъй като все още липсва пълното му издание и не може да се използва за други ПЦ. Работили сме върху корпус от 143 фиша за английския език и 54 фиша за българския език плюс още 31 фиша за ПЦ бял от многоотомния тълковен речник на българския книжовен език. Словосъчетанията ПЦ + съществително са възпроизводими единици, взети от системата на езика, ето защо считаме, че те могат да бъдат изследвани чрез парафраза, а не в разнообразен контекст, още повече че представляват елиптически структури със скрити аргументно-предикатни отношения. Анализът е приложен за словосъчетания, при които е възможна парафраза, която да представя аргументно-предикатните отношения. При следните словосъчетания в английски според нас не е възможна парафраза: **black clergy, black cow** /a dark carbonated drink with icecream in it), **black eye** /a bad reputation/, **black foot** /Scot. a lovers' go-between/, **black ox** /a/ bad luck, b/old age/, **black sheep, blue language, blue nose** / a person of rigid morals/, **red herring** /a diversion intended to distract attention fr. the real issue/, **white clergy, white elephant** /a property requiring much care and expense and yielding little profit/, **white feather** /a mark or symbol of cowardice/, както и за бяло духовенство, черно духовенство, черна овца и др.

3. СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ, КОИТО ИМАТ СТРУКТУРА, КОЯТО СЕ ПОКРИВА ИЗЦЯЛО С ПОСОЧЕНИЯ МОДЕЛ НА МЕТАФОРАТА И СРАВНЕНИЕТО. Това е словосъчетанието **black ivory** за английски и **черно злато** за български, при които в дълбоката структура /в парафразата/ имаме процес на сравняване. Ето и парафразите на двете словосъчетания:

за **black ivory** — **Black people are precious like ivory is precious** и за **черно злато** — **Черните въглища са ценни, както златото е ценно**. В модела на тези словосъчетания имаме елементи и от двата модела на Мак — от една страна, имаме свързване на твърдение с пресупозиция чрез отношението сравняване, а от друга страна, имаме и включено изречение:

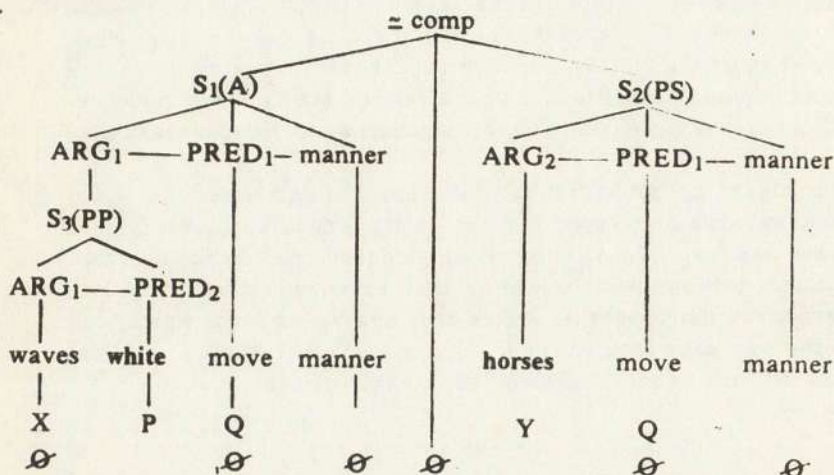

Като имаме предвид означенията под схемата със символи, аргументно-предикатните отношения в **Black people are precious like ivory is precious** и **Черните въглища са ценни, както златото е ценно** се представят линейно по следния начин:

$$Q(P(X)) \emptyset Q(Y) \rightarrow P(Y)$$

Виждаме, че в елиптичната структура **black ivory** от участващите шест елемента в парафразата, са останали само два — предикат **P** от ляво на знака \emptyset , изразяващ процеса на сравняване, и аргумент **Y** от дясно на този знак. Виждаме също така, че предикатът **black** е от включеното /embedded/ изречение. Бихме искали да направим някои уточнения относно термините, използвани при модела на Мак, както и някои от термините, използвани в началото на студията. За съжаление термините "proposition" и "assertion" се превеждат и двата с "твърдение" на български, но в действителност те имат различно значение. "Proposition" е по-абстрактно понятие от "assertion" и изразява акт на предикация както в едно разказно, така и в съответното му въпросително и заповедно изречение. Термините "assertion" и "presupposition", използвани от Мак, са със значението, което имат от гледна точка на теорията на речевите актове на

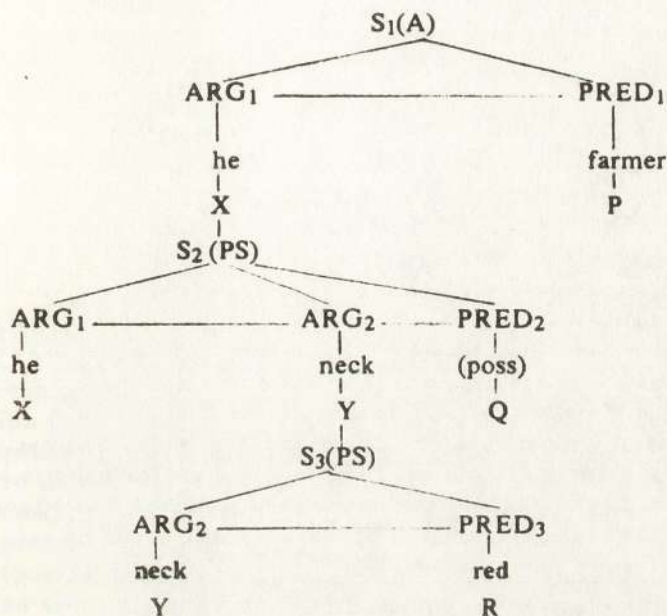
рата парафраза аргументно-предикатната структура е идентична със структурата на *white caps*, а когато предикатът е *move*, структурата е следната:

От словосъчетанията, разгледани до сега, виждаме, че независимо от броя на участващите елементи в аргументно-предикатната структура, в елиптическата конструкция остават само два елемента. Знакът \emptyset означава липса на елемент в повърхностната, или елиптическата конструкция. Общото за тези словосъчетания е, че в аргументно-предикатната структура имаме изразен процес на сравняване, както и комбиниране на предикат от лявата страна на знака \emptyset с аргумент от дясната страна на този знак.

4. СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ, В АРГУМЕНТНО-ПРЕДИКАТНАТА СТРУКТУРА НА КОИТО ИМАМЕ ИЗРАЗЕНО ОТНОШЕНИЕ НА ПРИТЕЖАНИЕ. Притежателна връзка в аргументно-предикатната структура имат следните словосъчетания в английски: *blue coat, black coat, black shirt, grey lady, red neck, white collar, white slave*. За български език можем да посочим словосъчетанието *бяла робиня*. Изброените елиптически конструкции се вменват в модела на Мак за метонимията, а не за метафората /стр. 160/. Съществува обаче известна разлика. При метонимията *Сърцето* е тъжно според Мак аргументно-предикатната структура е изразена на две нива, като пресупозицията се явява включено изречение, докато при *red neck* и другите подобни словосъчетания имаме трето ниво, изразено с друго включено изречение. Освен това при *Сърцето* е тъжно имаме комбиниране на елементи от двете нива, докато при *red neck* елементите в тази елиптическа конструкция са от третото ниво. Считаме също така, че при третото

ниво или при второто включено изречение имаме отново пресупозиция, тъй като онова, което се предполага в това изречение, трябва да бъде обективно вярно. Елиптичната конструкция *red neck* ще има следната аргументно-предикатна структура:

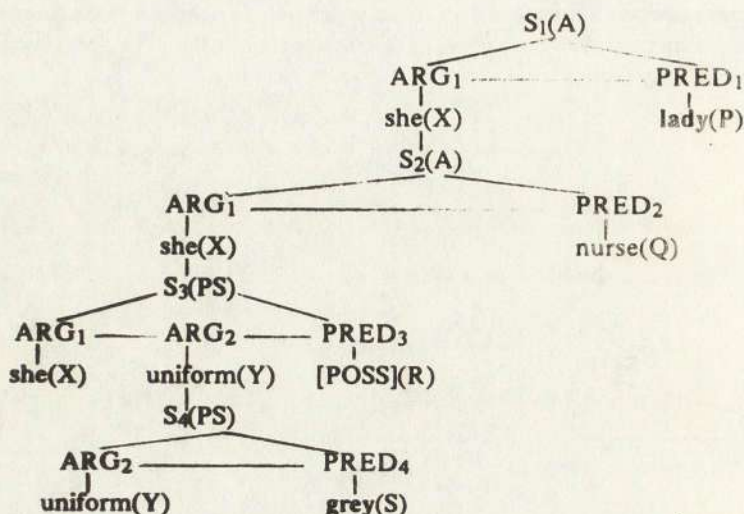

Твърдението *He is a farmer* включва пресупозициите *He's got a red neck* и *The neck is red* и линейно тази аргументно-предикатна структура ще се изрази така:

$$P(X).Q(XY).R(Y) \rightarrow R(Y)$$

$\emptyset \emptyset \emptyset \emptyset$

От петте елемента, някои от които се повтарят, в елиптичната конструкция имаме само два. Знакът \emptyset и тук означава липсващ елемент. Същата аргументно-предикатна структура имат и словосъчетанията *blue coat*, *black coat* и *black shirt*, при които също двата останали елемента в елиптичната конструкция са от третото ниво. При словосъчетанията *grey lady* и *white slave* имаме обаче комбинирани на елементи от различни нива. Освен това при *grey lady* имаме и повече включени изречения /три/, в резултат на което аргументно-предикатната структура е по-сложна:

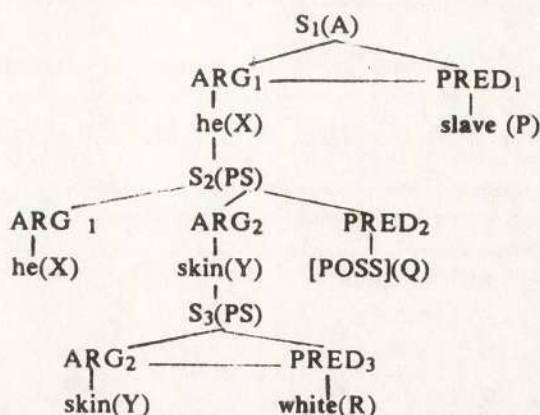
В случая трябва да отбележим, че първата пресупозиция *She has a uniform* е винаги вярна, докато втората пресупозиция *The uniform is grey* не винаги е вярна, униформата освен сива може да бъде бяла например. Линейно тази аргументно-предикатна структура се изразява така:

$$P(X).Q(X).R(XY).S(Y) \longrightarrow S(P)$$

От схемата става ясно, че в елиптичната конструкция *grey lady* елементите са от различни нива — в случая от първо и четвърто. При *white slave* аргументно-предикатната структура е по-различна от структурата на *red neck* и *grey lady*. *White slave* включва твърдението *He is a slave* и пресупозициите *He has skin* и *The skin is white*, като от пресупозициите първата винаги е вярна, а втората не винаги е вярна. При *white slave* имаме също така комбиниране на елементи от различни нива — от първо и от трето. Тук нямаме четвърто ниво както при *grey lady*, защото при *white slave* имаме един предикат по-малко. Имаме следното линейно изразяване на *white slave*:

$$P(X).Q(XY).R(Y) \longrightarrow R(P)$$

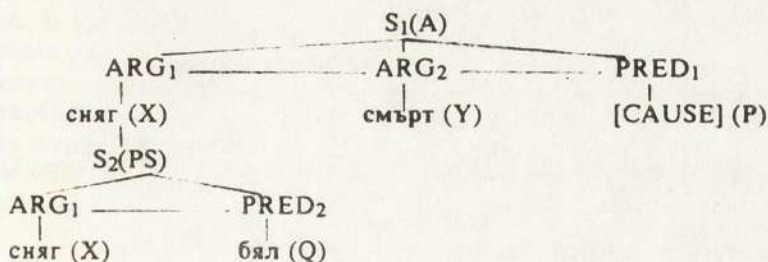
Като сравним от линейното представяне и от аргументно-предикатната структура *grey lady* — $S(P)$ и *white slave* — $R(P)$, виждаме, че не само имаме комбиниране на елементи от различни нива, но и че тези елементи са предикати /grey и lady и white и slave/ и че един от предикатите при елиптичната конструкция се трансформира в аргумент /lady и slave/. *White slave* има следната аргументно-предикатна структура:

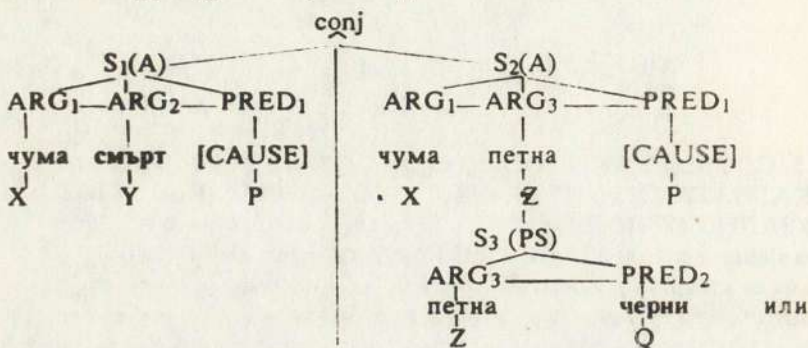
5. СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ, ПРИ КОИТО В АРГУМЕНТНО-ПРЕДИКАТНАТА СТРУКТУРА ИМА КОНЮНКТИВНА ВРЪЗКА И КАУЗАЛНО ОТНОШЕНИЕ. Това са словосъчетанията *black death* и *green sickness* за английски и бяла смърт и черна смърт за български. При бяла смърт аргументно-предикатната структура включва твърдението Снегът причинява смърт и пресупозицията Снегът е бял, която винаги е вярна. Имаме предвид, че пресупозицията е вярна при нормални условия, изключваме случаи, когато снегът е мръсен например. Освен това пресупозицията тук е като включено /embedded/ изречение. При елиминиране на елементи в елиптичната конструкция остават само елементите PRED₂ и ARG₂, които остават непроменени, или остава само Q(Y), където Q е предикат, а Y аргумент. Линейно тази аргументно-предикатна структура може да се изрази така:

$$P(Q(X)Y) \longrightarrow Q(Y)$$

където Q(X) представлява включеното изречение, а вдясно на знака са елементите, които остават след елиминацията. Ето и аргументно-предикатната структура на бяла смърт:

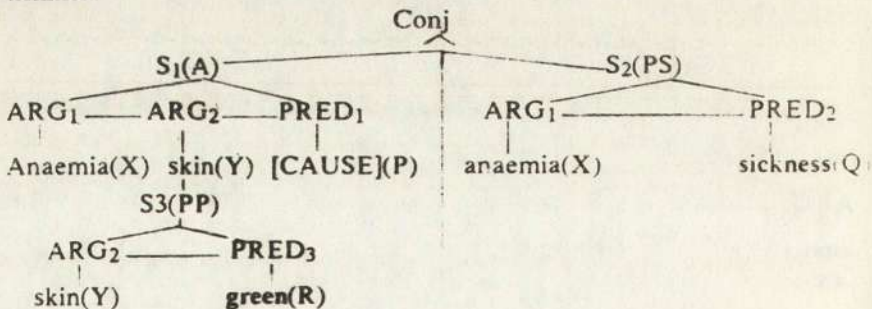
При **черна смърт**, съответно **black death** имаме две твърдения: **Чумата причинява смърт** и **Чумата причинява петна**, между които има конюнктивна връзка. Пресупозицията **Петната са черни /тъмни/** е винаги вярна и се явява като включено изречение към ARG₃, вдясно на конюнктивната връзка. При елиминирането на елементи в елиптическата конструкция и тук се запазват непроменени елементите ARG₂ и PRED₂ или остава само Q(Y). Ето и схемата на аргументно-предикатната структура на **черна смърт**:

линейно: $P(XY) \wedge P(XQ(Z)) \rightarrow Q(Y)$.

Виждаме, че както при **бяла смърт**, така и при **черна смърт** в елиптическата конструкция се запазват едни и същи елементи в едно и също аргументно-предикатно отношение: $Q(Y)$. Освен това при **бяла смърт** имаме само каузативно отношение, докато при **черна смърт** имаме както каузативно отношение, така и конюнктивна връзка между двете твърдения.

При **green sickness** имаме също конюнктивна връзка между твърдението **Anaemia causes green skin** и пресупозицията **Anaemia is sickness**, като последната е винаги вярна. В твърдението имаме две предикации. В първата участвуват **anaemia**, **skin** и **[CAUSE]**, а във втората участвуват **skin** и **green**. Двете предикации образуват йерархична структура. Втората е изразена на схемата с proposition. Ето и аргументно-предикатната структура на **green sickness**:

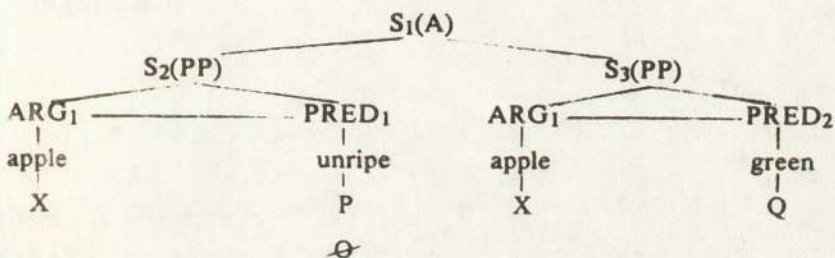

Линейно конюнктивната връзка между твърдението и пресупозицията представяме така:

$$P(XR(Y)) \wedge Q(X) \longrightarrow R(Q),$$

където отношението между ARG₂ и S₃ е изразено с R(Y). Вдясно на знака \longrightarrow , или в елиптическата конструкция, остават само елементите PRED₂ и PRED₃, първият от които престава да бъде предикат и се трансформира в аргумент, или накрая имаме само R(Q).

6. ДРУГИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ. При **green apples** нямаме нито процес на сравняване между твърдение и пресупозиция, нито конюнктивна връзка между твърдение и пресупозиция или между две твърдения. В аргументно-предикатната структура на това словосъчетание имаме само едно твърдение: **Unripe apples are green**, което включва две propositions, в които участвуват един и същ аргумент X и два различни предиката P и Q. Ето и аргументно-предикатната структура на словосъчетанието, представена като схема:

Линейно аргументно-предикатната му структура се представя така:

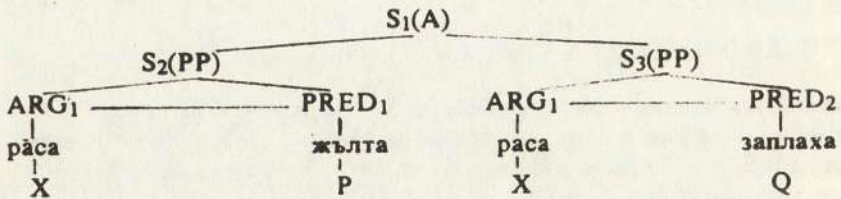
$$Q(P(X)) \longrightarrow Q(X),$$

където имаме елиминиране само на един елемент, в случая PRED₁ или unripe. Вдясно на знака \longrightarrow са елементите след елиминирането. В аргументно-предикатната структура на жълта заплаха имаме също само едно твърдение, което също включва две propositions, в които имаме също общ аргумент раса и два различни предиката жълта и заплаха. При елиминирането на елементи обаче в елиптическата конструкция остават двата предиката P и Q, единият от които /Q/, се интерпретира като аргумент, или накрая остава само P(Q). Линейно словосъчетанието представяме така:

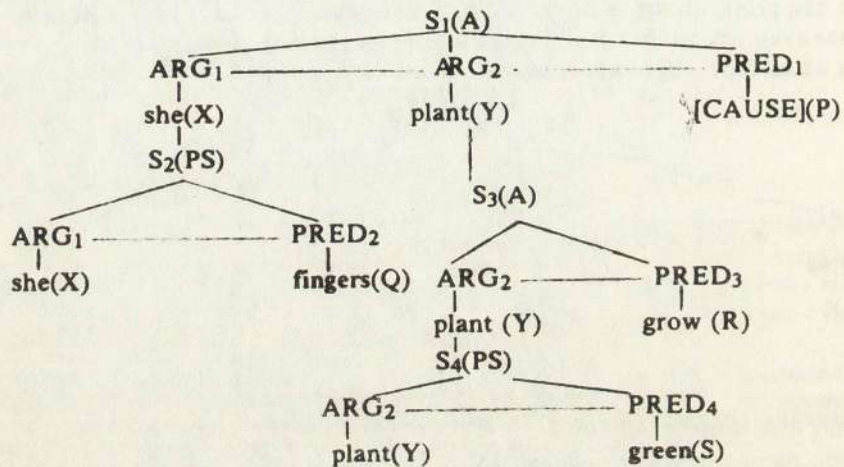
$$Q(P(X)) \longrightarrow P(Q)$$

Виждаме, че елементите, които остават след елиминирането, са от

двете propositions. Ето и схемата на аргументно-предикатната структура на жълта заплаха:

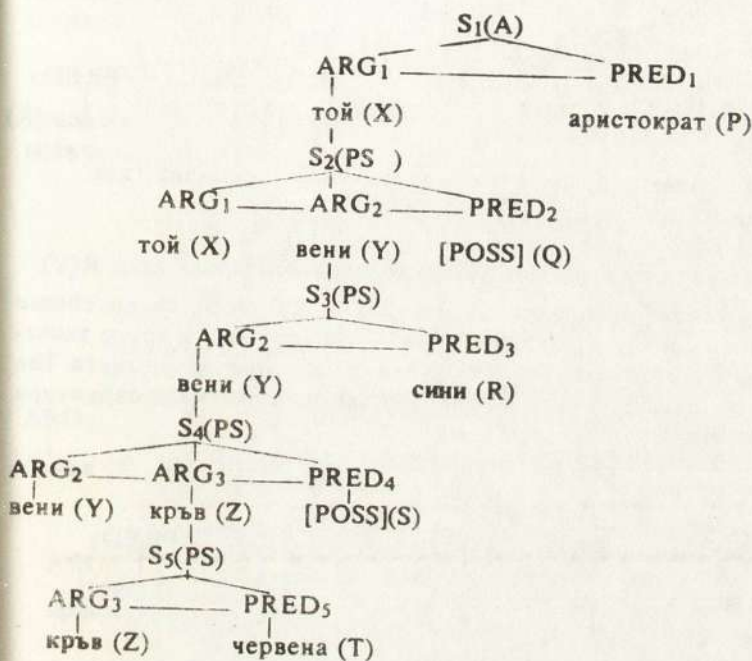
Аргументно-предикатната структура на **green fingers** включва твърдението **Her fingers make green plants grow**, което, както се вижда от схемата, включва една пресупозиция чрез ARG_1 и едно твърдение и друга пресупозиция чрез ARG_2 . Ето как изглежда схемата на аргументно-предикатната структура на словосъчетанието:

За да изразим тази аргументно-предикатна структура линейно, тръгваме отдолу нагоре: отношението между ARG_2 и $PRED_4$ се изразява с $S(Y)$, отношението между ARG_2 и $PRED_3$ вече се изразява с $R(S(Y))$, отношението между ARG_1 и $PRED_2$ се изразява с $Q(X)$, за да изразим отношението между ARG_1 , ARG_2 и $PRED_1$ като $P(X(Q).R(S(Y)))$. Вдясно на знака \rightarrow са отново елементите след елиминирането, като единият от тях, $PRED_2$, се интерпретира като аргумент. Виждаме също така, че двата елемента са от двете пресупозиции.

Словосъчетанието **синя кръв** има най-сложната аргументно-предикатна структура, включваща три аргумента и пет предиката. Като най-вероятно контекст сме взели изречението **Той има синя**

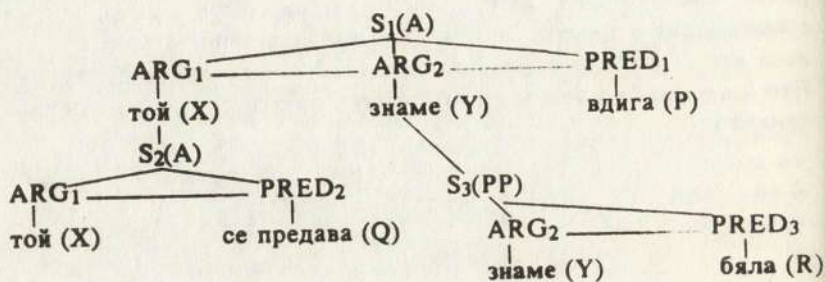
кръв /при избиране на вероятностен контекст често сме изхождали от речниковата дефиниция на значението на словосъчетанието/, което не включваме в аргументно-предикатната структура, тъй като изречението е метафорично, а нашата цел е да стигнем до неметафоричен текст. Според нас Той има синя кръв включва твърдението Той е аристократ и пресупозициите Той има сини вени и Вениите имат червена кръв, като всяка от последните включва друга пресупозиция. Ето и схемата на аргументно-предикатната структура на словосъчетанието:

При линейното изразяване на тази схема тръгваме също от долу нагоре. Отношението между ARG3 и PRED5 се изразява с T(Z), отношението между ARG2, ARG3 и PRED4 с S(Y.T(Z)), отношението между ARG2 и PRED3 с R(S(Y.T(Z))), отношението между ARG1 и ARG2 и PRED2 с Q(X.R(S(Y.T(Z))))), а отношението между ARG1 и PRED2 с P(Q(X.R(S(Y.T(Z))))). Всяка пресупозиция към съответния аргумент включва елементите от по-долния ред на йерархичната структура. Вдясно на знака \longrightarrow остават елементите ARG3 и PRED3 пак като аргумент и предикат, или остава само R(Z).

Аргументно-предикатната структура на бяло знаме включва две твърдения: Той вдига бяло знаме и Той се предава, като едното от

твърденията е включено изречение, а към единия от аргументите имаме proposition. При елиминирането на елементи остават ARG₂ и PRED₃, които са от proposition и са от един и същ ред на йерархичната структура. Имаме следната схема на аргументно-предикатната структура:

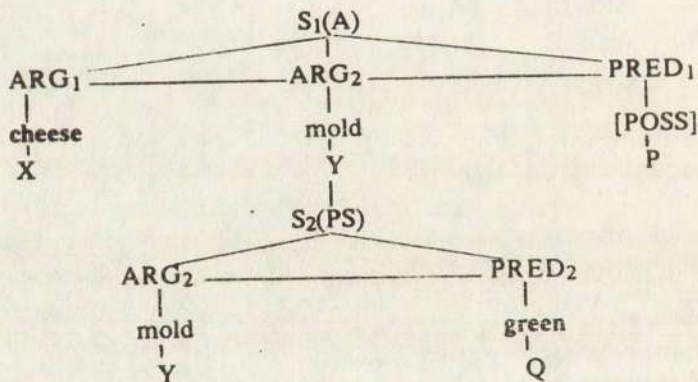

Линейно аргументно-предикатната структура се изразява така:

$$P(Q(X).R(Y)) \rightarrow R(Y)$$

В елиптическата конструкция или в словосъчетанието остава само R(Y).

В аргументно-предикатната структура на *green cheese/cheese having a green colour/*, тъй като словосъчетанието има и друго значение, имаме твърдението *The cheese has mold* и пресупозицията *The mold is green*. Ето и схемата на аргументно-предикатната структура на словосъчетанието:

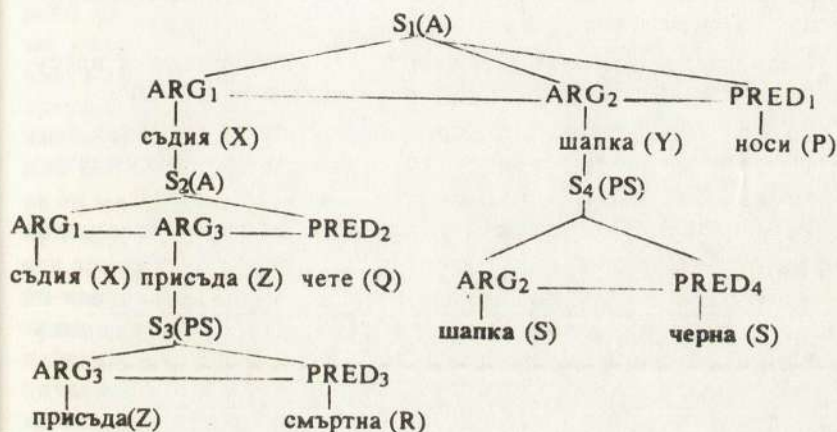
Линейно тази структура представяме така: $P(X.Q(Y)) \rightarrow Q(X)$. Вдясно на знака \rightarrow остават ARG₁ и PRED₂ пак като аргумент и предикат, или остава само Q(X). Идентична аргументно-предикатна структура и линейно изразяване има и словосъчетанието *blue cheese*

/синьо сирене за български//...marked with veins or greenish-blue mold/ с тази разлика, че на знаково ниво е изразен само вторият компонент на сложното ПЦ.

При словосъчетанието *черна шапка* сме избрали контекста *Съдията носи черна шапка*, като имаме предвид отново значението на словосъчетанието от речника/шапка, слагана от съдията, когато чете смъртна присъда/. Твърдението *Съдията носи черна шапка* включва твърдението *Съдията чете /ще чете/ смъртна присъда*. Освен това към ARG₂ и ARG₃ имаме две пресупозиции: *Присъдата е смъртна* и *Шапката е черна*, които са винаги верни. Линейно аргументно-предикатната структура на *черна шапка* представяме по следния начин:

$$P(Q(X.R(Z)).S(Y)) \longrightarrow S(Y)$$

Ето и схемата на скритата аргументно-предикатна структура на словосъчетанието:

При словосъчетанията *black list*, *black magic*, *black market*, *white magic* за английски и словосъчетанията *черен списък*, *черна магия*, *черна борса*, *черен вход*, *черни мисли* и *бяла магия* за български не виждаме никаква скрита аргументно-предикатна структура, а само преосмисляне на значението на ПЦ, при което сема от периферното значение на *черен* /"лош"/ и *бял* /"добър"/ става основна в новото значение на *черен* и *бял*. Но това всъщност е едно от обясненията за метафората⁹, но ние се придържаме към схващането на друг автор¹⁰, според който тълкуването на метафората чрез конотации не е нищо друго освен тълкуване само на тривиалната метафора. От тази гледна точка горните словосъчетания след преосмисляне на значението на ПЦ са тривиални метафори. Освен това при словосъчетания като

black bread, black tea, green tea, red meat, white bread, white coffee, white meat, white wine и др., както и при словосъчетанията бяло вино, бяло месо, бяла нощ, бяла раса, бял хляб, жълта раса, зелен чай, черен чай преносното значение на ПЦ се основава на асоциации, предизвикани от свойствата на наблюдаваните обекти, а основната функция на тези преосмислени значения се състои в идентификацията на класове от предмети по съществен за тях признак, който е постоянен. Тези словосъчетания попълват терминологически системи и в семантичната характеристика на ПЦ имаме семата "приближаване към даден цвят". При тях липсва оценъчен момент, характерен за предишната група словосъчетания, липсва и скрита аргументно-предикатна структура.

Като имаме предвид скритата аргументно-предикатна структура на разгледаните словосъчетания, можем да направим следните изводи:

- 6.1. Наличие на сравнителна връзка между твърдение и пресупозиция и наличие на конюнктивна връзка между твърдение и пресупозиция или между две твърдения.
- 6.2. Съединяване на предикат от твърдението и аргумент от пресупозицията, когато твърдението и пресупозицията са сравнени.
- 6.3. Съединяване на предикат от пресупозиция от по-нисък ред с аргумент от твърдение от по-висок ред на йерархичната аргументно-предикатна структура.
- 6.4. Наличие на аргументно-предикатна връзка от един и същ ред на йерархичната структура.
- 6.5. Връзка между твърдение и пресупозиция или две твърдения на хоризонтално ниво и връзка между две твърдения или между твърдение и пресупозиция на вертикално ниво.
- 6.6. Наличие на повече предикати от аргументи.

Като изключим двете групи словосъчетания, при които няма скрита аргументно-предикатна структура, предложените модели са само за 18 словосъчетания за английски и 8 словосъчетания за български. Причината за това е, че при доста словосъчетания, някои от които цитирахме в началото, стигането до скритата аргументно-предикатна структура или възстановяването на пътя на преосмислянето на ПЦ или на цялото словосъчетание е невъзможно поради изгубването на асоциативната връзка или на мисловния аналог, които стоят в основата на преосмисляне на значението. Кои словосъчетания са метафора и кои метонимия? Предложените модели на Мак не ни помагат да ги класифицираме като метафора или метонимия, тъй като от аргументно-предикатната структура на разгледаните словосъче-

тания виждаме, че двата модела действуват едновременно, т. е. имаме аргументно-предикатни връзки както на хоризонтално, така и на вертикално ниво, докато всеки от моделите на Мак включва аргументно-предикатни връзки само на едно от тези нива. Според модела на Мак само *black ivory, white horses, white caps* и черно злато са метафори, тъй като само при тях в аргументно-предикатната структура имаме процес на сравняване /сравняване на твърдение с пресупозиция/, докато при останалите или имаме друг вид връзка /прителжателна и конюнктивна/, или имаме включени изречения, което според Мак е характерно за метонимията. Ако изходим не от преложениите модели, а от твърдението, че като повод за преосмисляне на езиковите форми при метонимията служи близостта или общото между самите назовавани обекти, тогава повечето от разглежданите словосъчетания попадат в тази категория, тъй като преосмислянето става на базата на близост до даден цвят. Ако пък изходим от най-общото твърдение за метафората, според което тя е небуквална употреба на езика, т. е., когато казваме X, имаме предвид Y /необходимо условие в случая е метафората да се разглежда на ниво изречение, а не на ниво дума/, то тогава всички словосъчетания със скрита аргументно-предикатна структура са метафори. Виждаме, че трудностите при класифицирането на словосъчетанията като метафора или метонимия произтичат от критерия на класификация. Освен това за метафората в случая можем да изходим както от един по-общ критерий /когато казваме X, имаме предвид Y/, така и от един по-тесен критерий /модела на Мак/, докато при метонимията имаме само по-тесния критерий /отново модела на Мак/, и изобщо освен описателния /че метонимичните отношения са външни и съществуващи в действителността/ нямаме никакъв по-надежден критерий за разграничаване на метонимията от метафората. Но ако моделите на Мак не ни помагат много при класифицирането на словосъчетанията като метафора или метонимия, те, ако не друго, и което никак не е маловажно, ни помагат да разкрием тяхната скрита аргументно-предикатна структура. Що се отнася до класифицирането на тези словосъчетания като метафора или метонимия, трябва да се опитаме да намерим по-надежден критерий, изхождайки не описателно, а от скритата им аргументно-предикатна структура, което за момента не можем да направим, поради което ще причислим тези словосъчетания към по-общото понятие свързано значение — словосъчетания, при които лексическите компоненти частично загубват своята самостоятелност, представляват свързани значения¹¹. Това понятие наистина обхваща всички словосъчетания независимо от степента на преосмисляне на ПЦ като напр. бял в бяло вино или бял в бяла магия или пре-

осмисляне на цялото словосъчетание, напр. черно злато. Бихме могли да направим една формална класификация въз основа на преосмисляне на всеки от двата елемента в словосъчетанията и на преосмисляне на словосъчетанията като цяло, при което същите биха попаднали в три групи, но това също няма да ни помогне да ги класифицираме по степен на преосмисляне на значението, тъй като словосъчетанието бяло знаме например, при което всеки от компонентите запазва значението си, когато е употребено в контекст, се нуждае от парафраза. В рамките на поставения обем, разбира се, не можем да решим всички проблеми, решаването на някои от тях ще се опитаме да направим при едно друго изследване, в което, първо, трябва да се опитаме да намерим скритата аргументно-предикатна структура на повече брой словосъчетания и, второ, да намерим по-надежден критерий за класифицирането им като метафора или метонимия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ¹ Макколи 1968. J. McCawley. The Role of Semantics in a Grammar, in Bach and Harms, *Universals in Linguistic Theory* (New York: Holt, Rhinehart and Winston).
- ² Олуд, Андерсън, Дал 1977. J. Allwood, L. Andersson, O. Dahl. *Logic in Linguistics*, CUP 1977, p. 131.
- ³ Олуд, Андерсън, Дал 1977, *Ibid.*, p. 23. Кемпсън 1977. R. Kempson. *Semantic Theory*, CUP, 1977, p. 37.
- ⁴ Сърл 1969. J. R. Searle. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, CUP, 1969, p. 126.
- ⁵ Кемпсън 1977. *Ibid.*, p. 142.
- ⁶ Мак 1975. D. Mack. *Metaphoring As Speech Act: Some Happiness Conditions for Implicit Similes and Simple Metaphors*, *Poetics* 4, 1975, pp. 22 – 256.
- ⁷ Остин 1962. J. L. Austin. *How to Do Things with Words*, Oxford, 1962.
- ⁸ Сърл 1969. *Ibid.*, p. 54.
- ⁹ Никитин 1979. М. В. Никитин. О семантике метафоры. *Вопросы языкознания*, 1979, № 1.
- ¹⁰ Рикьор 1978 P. Ricoeur. *The Rule of Metaphor. Multi-disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language*, Routledge and Kegan Paul, London and Henley, p. 573.
- ¹¹ Телия 1980. В. Н. Телия. *Аспекты семантических исследований*, М., 1980, с. 253.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1989/1990

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 26, livre 2

FACULTÉ DES LETTRES

1989/1990

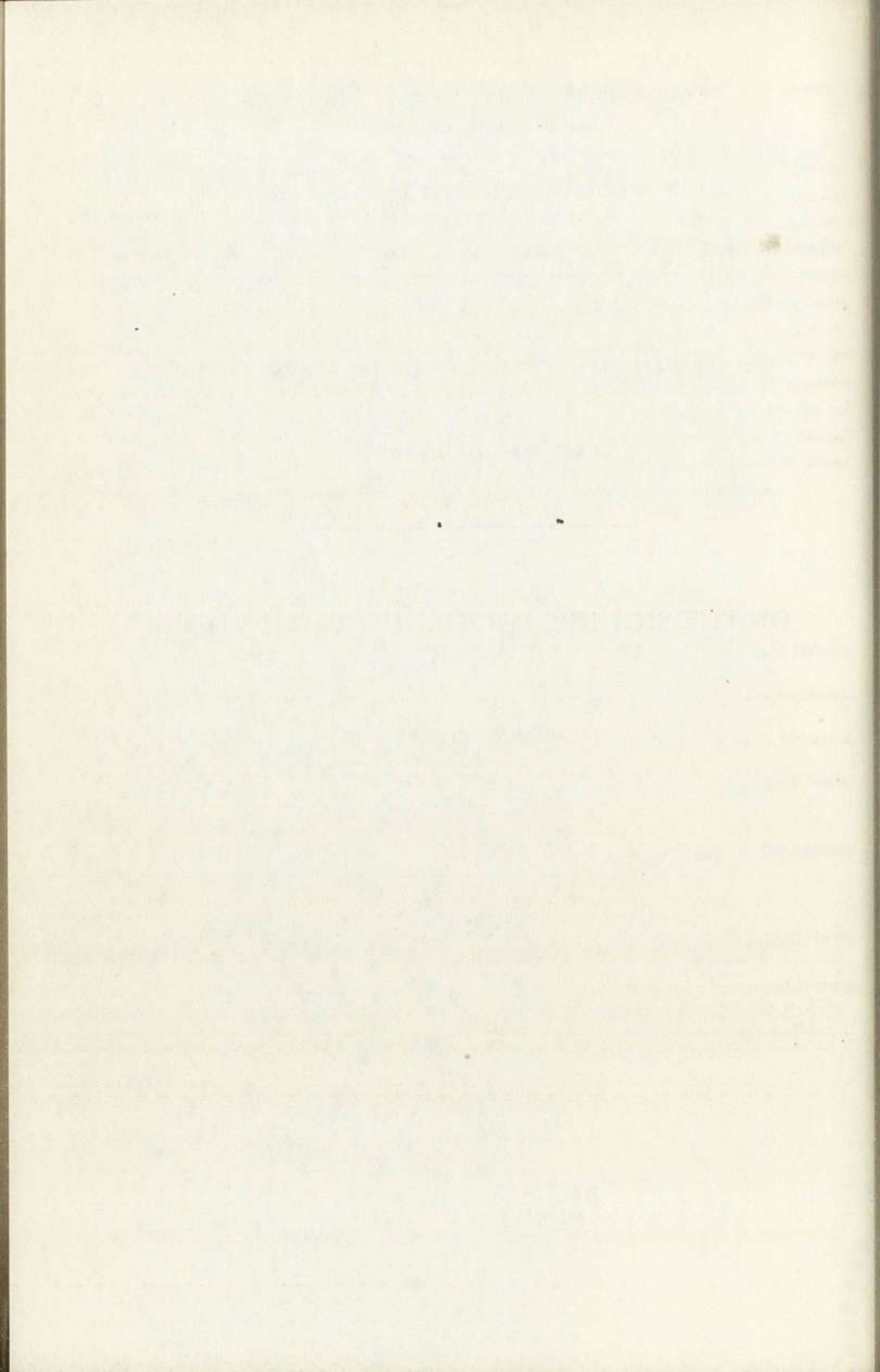
ЗА ЗНАЧЕНИЕТО И ПРЕВОДА НА ΧΩΡΙΟΝ

ВАСИЛЕНА ТОДОРАНОВА

ON THE SIGNIFICANCE AND TRANSLATION OF ΧΟΡΙΩΝ

VASSILENA TODORANOVA

Велико Търново, 1992

В творчеството на старогръцките автори до V в. *хōрион* е обща и неконкретна по значение дума със семантична доминанта — територия от различен вид и размери. В абсолютна употреба няма отношение към жилища, население и укрепления. Заедно с *хōра* образува първата европейска терминологична микросистема, отнасяща се до териториалното разделение. *Хōрион* е дума с общо значение. Превеждаме я с българската дума *място* /дума с широко значение/ или с конкретните съществителни: *хълм, височина, крепост, остров, нос, провлак* и т. н.

В творчестве древнегреческих авторов до V века *х̄орион* есть общее и неконкретное по значению слово с семантической доминантой — территория разного вида и размером. В абсолютном употреблении не имеет отношения к жилищам, населению и укреплениям. Вместе со словом *х̄ора* образует первую европейскую терминологическую микросистему, относящуюся к территориальному делению. *Х̄орион* есть слово с общим значением. Переводим ее болгарским словом *место* /словом с широким значением/ или конкретными существительными: *холм, возвышение, крепость, остров, мыс, перешеек* и т. п.

In the works of Hellenic authors till the fifth century the word *hōrion* has a general meaning with the following semantic dominant — territory of different kind and size. Its absolute use has no relation to dwellings, population and fortifications. *Χōrion* and *xōra* form the first European terminological microsystem that refers to territorial division. *Hōrion* is a word with a general meaning. In Bulgarian it is translated with the word *място* (a word with a large meaning) or with a concrete noun: *хълм, височина, крепост, остров, провлак, площад* and so on.

Според речника на Байи¹ *хѳрион*² означава emplacement, а тази френска дума има две основни значения: '1/lieu, endroit convenable; 2/place à laquelle une chose a été mise par l'homme'.³ В зависимост от конкретния текст тази дума развива следните специални значения: marché, place forte, contrée, pays, fond de terre, domaine de campagne, champs ou jardin, passage d'auteur, période d'histoire, arrièresfaix, а като термин в геометрията: espace compris entre des lignes, aire, surface⁴.

Според М. И. Максимова⁵ в Анабазиса на Ксенофонт *хѳрион* означава укрепен пункт, който може да бъде:

1/ Укрепен пункт, непредназначен за живеене.

2/ Укрепено селище.

3/ Главно укрепено селище — *хѳрион мѳтрополис* — с домове, улици, цитадела, построено в труднодостъпна местност и снабдено с мощни отбранителни съоръжения.

Хорионът е различен от *кѳмѳ* — селище, непредназначено за отбрана нито чрез естественото си положение, нито чрез изкуствени укрепления. *Хѳрион*, *полис* и *кѳмѳ* са термини от една система с равностойна функция в нея. Авторката подчертава голямата определеност, точност и последователност в употребата им.

Към това мнение се присъединява А. Фол⁶, който прилага с някои изменения и допълнения класификацията на Максимова към тракийските селища от предримския период пак на базата на Ксенофоновия текст:

1/ Открито пространство, оградено със стена, за да защитава местното население и неговото имущество при нападение.

2/ Крепост-център на племето, с население и собствен икономически живот — *хѳрион-мѳтрополис*.

3/ *Тюрсис* — крепост-резиденция на местния цар, построена до селото и независима от него.

4/ Солидна крепост, издигната от местното управление извън населеното място за отбрана.

Хорионът е тип 'agglomération /'concentration d'habitations, ville ou village, ensemble constitué par une ville et ses faubourgs ou sa banlieu', а не 'emplacement': "L'apparition d'une enceinte de murailles qui protège un espace découvert ou non marque un degré plus élevé du développement des agglomérations. Les auteurs grecs de l'époque connaissent cette localité sous le terme de hōrion..."⁸. Така, влизайки в про-

творечие не само с речника, но и със самия себе си, защото agglomeration предполага задължително наличие на население, а в два от цитираните типове *хорион* то липсва, авторът предлага свое тълкуване на думата.

За Хр. Данов *хорион* означава укрепено селище: "Несъмнено между тия села /споменатите у Ксенофонт големи села в Тракия/ имало и такива, които заслужавали не само името *кѡмѣ*, но и *хѡрион*, т. е. укрепено място... Ксенофонт не говори изрично и за укрепени места /*хѡриа*/ в тая част от вътрешността на Тракия... Той обаче изрично споменава за укрепено тракийско селище край морето /*хѡрион епи талаттѣ тетейхисменон*/".⁹

Значенията 'крепост, укрепено място' срещаме и у Д. П. Димитров: "Той /Хр. Данов/ най-напред като че ли иска да свърже *тюрсис* с известните *хѡриа*-крепости, каквито владеел Севт по крайбрежието"¹⁰ ... В този превод"¹¹ ние не сме съгласни с онзи пасаж, гдето Онокарсис е определен само като "място в Тракия". Думата *хѡрион* в случая трябва да се преведе най-малкото с израза "укрепено място" или "укрепление". А нам се струва, че това ще да е един *тюрсис*, в който Котис приел Филипа също така, както това направил и Севт при първата си среща с Ксенофонт. Такова тълкуване на думата *хѡрион* се потвърждава и от контекста, тъй като Теопомп, за да означаи местата, които Котис избирал за резиденции, употребява думата *топос*."¹²

А ето и самия превод: "На третия ден Филип пристигнал в Онокарсис, място /*хѡрион*/ в Тракия с голяма гора, хубаво подредена и приятна за пребиваване, особено през лятото. То било и едно от местата, предпочитани от Котис, който от всички тракийски царе се отдавал най-много на удоволствия и разкош. Той обхождал страната си и гдето виждал места /*топой*/, сенчести с дървета и богати с води..."

Струва ни се малко вероятно в едно укрепено място /ако приемем, че *хѡрион* означава това/ да има голяма гора. Още по-малко вероятно е голямата гора да се намира в тюрсиса на местния владетел. Онокарсис е *хѡрион*, защото включва голямата гора, тюрсиса може би и селата и нивите на местното население. Преводът "място" е безупречен. По-ограниченото пространство, което заема една гора, е наречено *топос*.

В Анабазиса на Ксенофонт *хѡрион* се споменава за пръв път във връзка с траките в 6,3,8. Така е назован сборният пункт на елините, който два пъти преди това е наречен хълм — "*лофос*" /6,3,2 и 6,3,6/. Този хълм аркадите избират случайно и той не е нито укрепен, нито населен. Хорионът тук е удобна за воюване височина.

В следващата глава четвърта /6,4,1—4/ е описан заливът Калпа

с неговия пристан. Описанието е много подробно, което предполага, че е изчерпателно. Хорионът е "вдадена в морето суша, която слиза към водата с отвесна скала, чиято най-ниска част е не по-малка от 20 разтега. Провлакът, който достига до сушата, е широк 4 плетра. На него има земя, достатъчна, за да живеят 10 000 души. Пристанът е под тази скала, обърнат на запад. До самото море има извор със сладка и бистра вода, в непосредствена близост до провлака. Покрай морето има много и всякакви дървета..." и т. н. Позволихме си дългия цитат, за да покажем подробността на описанието, която изключва авторът да е пропуснал да съобщи за укрепления или население, ако такива се намираха на този *хорион*.

В седма книга на няколко места става дума за крайморски *хориона*, които Севт обещава на Ксенофонт, ако той с войниците си воюва на негова страна /7,2,25; 7,6,43; 7,7,50/. Подходящото значение е 'владение' по аналогия на 5,3,7—9, където то е недвусмислено изразено. Хорионът е участък земя, който Ксенофонт купува в околностите на Скилунт, и построява там олтар и светилище, около които имало гора от плодни дървета. Освен това са изброени ниви, пасища, хълмове, покрити с дървета, ливада и реката Селинунт, която протича през мястото.

В 7,2,36 Севт пак обещава крайморски *хорион*, но този път той е определен с пасивното причастие *тетейхисменон* — укрепен. Ако *хорион* е термин със значение укрепление, защо е необходима тази добавка — укрепено укрепление, укрепена крепост; такова съчетание не е възможно дори като риторичен похват.

В същата глава става дума за Бизанта — най-хубавият морските *хориона* на Севт. Съчетанието 'хубава крепост' не е логично в случая. По-приемливо е значението 'владение'. Има основание да допуснем, че в тези владения е имало укрепления, защото в 7,5,8 Ксенофонт си припомня как Севт му бил обещал да даде Бизанта, Ган и Неон *тейхос* /ед. ч./, но Хераклид му внушавал, че не е безопасно да се дават *тейхѐ* /мн. ч./ на човек, който има войска. Можем да приемем единственото число като резултат от съгласуване по място, аргументирайки се със следващото множествено число. Ние обаче смятаме, че е по-вероятно *тейхос*—крепост да се отнася единствено за Неон, защото Севт първоначално обещава *хорион тетейхисменон* само на елинските войници, а за Бизанта казва, че е най-хубавият от морските му *хориона*. В никое от следващите нееднократни споменавания на тези *хориона* не се споменава за укрепления. Множественото число в думите на Хераклид може да бъде обяснено като емфатично множествено¹³ или като събирателно, изразено чрез среден род множествено число, една характерна за атичeskия употреба. Значенията 'крепост, укрепление, укрепено място' се отнасят за множест-

веното число *тейхѐ* със значение на единствено. *Неон тейхос* вероятно е наименованието на укрепения *хорион* — нова стена. Това е дало основание на Ксенофонт да изрежда "Бизанта и Ганон, и Неонтейхос".

В 7,1,24 "тракийски *хѐрион*" е наречено едно празно прастрание в Бизантион зад градските порти "без постройка и равно", където се строят войниците на Ксенофонт.

За да бъдат изводите ни по-убедителни, ще прегледаме и местата от книга четвърта и пета, в които е употребена думата *хѐрион*. Избрани места от този текст използва Максимова като основа на своята класификация. Да видим какво показва прегледът на всички случаи, в които е употребена въпросната дума:

4,2,1 е пасажът, цитиран в речника на Байи като характерен за значението 'place forte.' От предходния текст на глава първа научаваме, че елините се придвижват през труднопроходима планинска местност. Улавят пленници и ги разпитват за друг по-удобен път. Един пленник казва, че знае такъв. Запитват го има ли по него "*дюспаритон хѐрион*" /4,1,25/, а той отговаря, че има височина, която, ако не бъде превзета, е невъзможно преминаването по-нататък. Следователно "*дюспаритон хѐрион*" е труднодостъпно място, в случая височина. След това нареждат на войниците, ако завземат височината, да пазят хориана, т. е. вече превзетото място-позиция /4,2,1/. В описанието на последвалите сражения става дума за поредица труднодостъпни височини, около които има долове и които Ксенофонт нарича хълмове — *лофос*, *мастос* или височини — *акрон*. Същите височини са наречени и *хѐрион*, но в следния контекст: "размесиха се със заелите хориона" /4,2,9/, "изоставиха хориона" /4,2,12/. Думите със значение 'хълм, височина' са използвани, когато авторовото внимание е насочено към релефа на местността, но ако се има предвид мястото на сражението, позицията в боя, е употребена думата *хѐрион*. Когато на другия ден продължават пътя си, враговете им пречат, завземайки, където има, "тесен *хѐрион*" /4,2,24/ — т. е. теснини. Последното изречение от главата обобщава за всички вече споменати места — хълмове, височини, теснини, по които са воювали елините: "... по тези *хѐриа* най-полезни бяха Критяните" /4,2,28/.

В глава шеста срещу войската на елините излизат халибите, таохите и фасийците. Обсъждайки положението с Хейрисоф и Клеанор, Ксенофонт казва: "Планината, която виждаме, е дълга повече от 60 стадия, а никъде не се забелязват хора, които да я пазят, освен по самия път. И затова много по-добре е да се опитаме да завземем тайно пуста височина, отколкото да се сражаваме срещу подготвени мъже и *исхюра хѐрия*" /4,6,11/. Основното значение, което дава речникът за *исхюрос* е 'силен', откъдето — 'място, предлагащо силна по-

зияция'. На няколко пъти е казано, че враговете завзели превала — *хюперболѐ* на планината, откъдето се слизало в равнината /4,6,5; 6; 7; 24/. Като обсъждат евентуалните опасности, споменават само "врагове от двете страни". Затова предпочитат да заемат тайно през нощта, без път една височина, надявайки се, че враговете няма да останат на старото си място, наречено "*исхюра хѳриа*", защото вече не ще бъдат по-високо от елините, "та те и сега не желаят да слязат наравно с нас" /4,6,18/.

Като пристигат в страната на таохите /кн. 7/, елините остават без продоволствия, защото таохите се били установили в "*исхюра хѳриа*", където изнесли всички храни, които имали. Ксенофонт намира за нужно да обясни, че в един от тези *хориа* нямало нито град, нито къщи, а само мъже, жени и добитък. Този пасаж е особено интересен, защото показва, че *хѳрион* не е понятие, функциониращо равностойно в една семантична микросистема с *полис* и *кѳмѳ*. Щом в един *хѳрион* може да има или няма град, следва изводът, че *хѳрион* няма отношение към типа селище, а към типа територия. Не е права Максимова, която твърди, че в целия "Анабазис" Ксенофонт само веднъж смесил тези понятия в 5,4,31, като наричал селищата на мосинеките и *хѳриа*, и полиси.¹⁴ Не може да се говори за смесване, защото за Ксенофонт тези понятия не се изключват взаимно. *Хѳрион* не е тип селище като *полис* и *кѳмѳ*, а територия, по-малка от *хѳра*¹⁵ и с определени очертания — в разгледаните до тук пасаж *хѳрион* бе наречен един залив /Калпа/, имение /в Скилунт/, хълмове, теснини и площад — все пространства с определени очертания. Никъде не бяха споменати в описанията никакви укрепления, освен за едно от владенията на Севт, наречено *хѳрион тетейхисменон*, а не само *хѳрион*. Споменатият в глава седма *хѳрион* на таохите не може да бъде превезет, защото е "*апотомон*" /4,7/ — стръмен, с отвесно изрязани стени, а не защото е укрепен. Един е достъпът до хѳриона и защитниците му търкалят камъни от надвесената над него скала. "А като привършат камъните, каза Ксенофонт, има ли нещо друго да пречи? Защото виждам срещу нас малцина и от тях само двама-трима въоръжени". Ако имаше никакви укрепления, те би трябвало да бъдат споменати тук.

В глава осма /4,8,12/ Ксенофонт дава указания как да подредят най-добре войската за бой: "...смятам отрядите да се строят в дълбочина, като завземат толкова *хѳрион*, разделяйки се, колкото крайните отряди да останат извън вражеските флангове." *Хѳрион* тук означава 'определено пространство, място'.

В същата глава елините пристигат до една река, която разделя земята на макроните от тази на скитините. "Над дясната" им страна има "*хѳрион хойон халепотатон*", от ляво — друга река. Войниците

бързат по-скоро да излязат от хориона. В първия случай вероятно "хорион много труден" са наречени някакви височини, а в следващото изречение пак хорион е наречено мястото, в което се намира елинската войска.

Класификацията на Максимова е основана предимно на пасажи от книга пета. В края на първата глава /17/ срещахме отново съчетанието "халепон хорион", без каквито и да е допълнителни указания в контекста. Можем да се осланяме на казаното в книга четвърта и речника, който превежда "халепон хорион" с "труднодостъпна страна, място, трудни за преминаване".

В 5,2,2 е казано, че дрилите живеят в "хориона" — планински и труднодостъпни. Не виждаме основание да се твърди, че става дума за крепости, а не за местности. Дрилите подпалват тези хориона, които им се струват лесни за превземане, за да се оттеглят в укрепления хорион-метрополис, който бил един. Отбранителната му система се състои от дълбок ров, дървена ограда с кули, а в самото селище има вътрешна крепост /акра/. Смятаме, че носителят на значението 'селище' в случая е думата метрополис, защото в края на същата глава четем, че елините, след като превземат хорион-метрополис, се оттеглят и устройват засада в "лапсио хорио" — "обрасла с храсти местност" /5,2,29/.

В описанието на самото сражение за превземането на хорион-метрополис нееднократно е употребена думата хорион: "подстъпите към хориона бяха трудни" /3/, "не можах да завземат хориона" /5/, "слизането от хориона" /6/, "хорион, пълен с плячка" /7/, "за да завземат хориона" /8/, "превземането на хориона" /9/, "превзе хориона" /15/, "хорионът е непревзимаем" /20/. С изключение на 5,2,7 това са все изрази със значение 'завземам/отстъпвам позиция в боя,' каквито случаи имахме в 4,2,9 и 4,2,12. В последния от цитираните случаи от глава пета /5,2,20/ от предходния текст става ясно, че авторът има предвид вътрешната крепост: "Ксенофонт и лохазите гледаха дали е възможно да завземат вътрешната крепост /тѣн акран/, защото така спасението им беше сигурно, а иначе оттеглянето им изглеждаше много трудно. На гледащите се стори, че хорионът е напълно непревзимаем." В предходните изрази обаче под хорион се разбираше цялата местност с оградата, жилищата и вътрешната крепост. Това се потвърждава и от фразата, с която приключва описанието на сражението: "Така най-после се оттеглиха от хориона, като поставиха огъня между себе си и враговете и изгоря целият град /полис/ и къщите, и кулите, и дървената ограда, и всичко друго освен вътрешната крепост /тѣс акрас/" /5,2,27/. Още един пример за "смесване" на хорион и полис, а в случая се прибавя и метрополис.

В глава четвърта на същата книга мосинеките отказват да пропуснат елините през своята страна, защото се уповават на "тойс х̄орийс" /2/. Взето само по себе си, без да се имат предвид предишните случаи, това изречение може да доведе до тълкуването 'укрепление'. В същата глава обаче са описани боевете и превземането на два такива хориона. Мосинеките, съюзници на елините, се отправят към хориона, "който изглежда най-лесен за превземане" /15/. Той се намира "пред града /полис/, наречен от тях *мѣтрополис*, разположен на най-високото им място" /15/¹⁶. Не е казано нищо за каквито и да е укрепителни съоръжения. Мосинеките нападат "*екдрамонтес*" /16/ и "*кататрехонтес*" /23/ — "изтичвайки" и "тичайки надолу". На следния ден те се строят за бой в хориона. Бойният строй предполага широко, равно и пусто място. Така се води сражение обикновено пред отбранителните съоръжения, а не вътре в крепостта. Когато приближават пелтастите, мосинеките се впускат в бягство и биват преследвани "горе до града" /24/. При бягството си те би трябвало да преминат през укрепленията, ако имаше такива, но авторът не споменава нищо: нито за напуснатия х̄орион, нито за главния град, освен дървените кули /*мосюн* — 26/ на царете, които живеят в двата хориона. За единия от тях е казано, че се намира на височина — *акрон* /26/. От следващия текст става ясно, че в тези х̄ориа има и къщи, които елините ограбват и оставят на съюзниците си. От останалите "леснодостъпни" /*еупросодотата*/ /30/ вражески х̄ориа едни били изоставени, а други се предали. "А повечето от тези х̄ориа бяха такива. Градовете отстоят един от друг на 80 стадиа, едни повече, други по-малко. Като си подвикват, се чуват от един град в друг. Такава — хем висока, хем равна бе страната им /*х̄ора*/" /31/. Като сумираме всичко казано в тази глава, се оформя следният денотат за х̄орион: обширно място, в което има къщи, които могат да бъдат и град и чиято сигурност е във високото им местоположение: "*мѣтрополис*... разположен най-високо" /19/, "*кататрехонтес*" /23/, "преследвайки ги горе /*ан̄о*/ до къщите на града" /24/, "когато бяха горе /*ан̄о*/ до къщите на града /*мѣтрополис*/" /25/. Който владее хориона пред този най-висок град, се смята за най-силен сред мосинеките /15/. Х̄ориа са по-малките области, на които е разделена територията /*х̄ора*/ на мосинеките. Потвърждение на последната мисъл намираме в следващата глава пета: "Хората на тибарените е много по-равна и има х̄ориа до морето *х̄етон ерюмна*" /5,5,2/. *Ерюмнос* значи 'защитен,' което значение може да бъде конкретизирано с 'укрепен' или 'недостъпен, стръмен'. Речникът на Байи подчертава, че възможността за защита, която се съдържа в думата, може да се дължи и на хората, и на природата. Като имаме предвид, че Севтовата крепост край морето бе нарече-

на "тейхес", нямаме основание да превеждаме "слабо укрепени", а трябва да запазим неутралното "слабо защитени".

Следващият текст подкрепя красноречиво нашата теза. Войниците на Ксенофонт се установяват на лагер до елинския град Котиора. За да си доставят храна, те ограбват "т̄он х̄орион т̄он Котиори-т̄он" /5,5,5/, защото жителите на града "не им предлагат пазар, нито пушат болните в града /тейхос/" /5,5,6/. Незащитеността на хорионите е противопоставена на градската крепост /тейхос/. Това вероятно са стопанства, чиито притежатели са жители на Котиора.¹⁷

В същата глава х̄орион е употребена и със своето най-общо значение 'място, терен'. Ксенофонт казва, че след като не им отворили портата на Котиора, те влезли там, където ги приело самото място /х̄орион/ /5,5,4/.

В 5, 7, 13—18 се говори за варварски х̄ориа в планините, с които елините търгуват. Лохагът Клеарет решава да нападне един такъв х̄орион, който бил малък и не бил пазен, защото се смятал за приятелски. Неговите жители обаче забелязват нападателите, събират се и като хвърлят и удрят от "исхюр̄он топ̄он", убиват Клеарет /5,7,16/.

Накрая трябва да отбележим, че в четвърта книга се говори за едно село /к̄ом̄е/ в страната на Кардухите, което било "голямо и с царски дворец за сатрапа и върху повечето къщи имаше кули /тюр-сис/" /4,4,4/. Пред едно арменско село пък има "ерюма" — 'всичко, което служи за защита, включително и крепост'.¹⁸

В разгледаните пасажи от Анабазиса на Ксенофонт под думата х̄орион се крият различни денотати: хълм, височина, крепост, местност, област, владение, стопанство, пристан, позиция, празно пространство. Всички те биха могли да бъдат обединени само от българската дума 'място'.

Както по етимология, така и по семантика х̄орион стои близо до х̄ора, а не до полис и к̄ом̄е. Х̄орион и х̄ора имат отношение към типа територия, а полис и к̄ом̄е към типа селище. Селищата с градска стена са наречени тейхос, а за вътрешната крепост е използвана думата акра. Другите отбранителни съоръжения са назовани с конкретните наименования: стаурома — /дървена ограда/, мосю̄н /дървена кула/, тюрсис /кула/ и общото — ерюма.

Историята на Херодот, другият основен източник на сведения за историята на нашите земи от предримския период, е писана приблизително половин век преди Анабазиса на Ксенофонт. За първи път думата хорион се среща в нея в разказа за Гигес /1,11/, доверен човек на царя на Сарди Кандавъл, който го чувствал толкова близък, че пожелал Гигес да се увери със собствените си очи в красотата на

царската съпруга. Въпреки отказите му го скрил зад вратата на спалнята, за да види жената гола, когато се събличала. Видяла го обаче и царицата, повикала го на другия ден и му предложила избор: да бъде убит или да убие царя, като се скрие на същото място */х̄орион/*, откъдето я видял гола. С *х̄орион* тук е означено мястото зад вратата на царската спалня.

В 1,57 с множественото число — *х̄ориа* — са наречени териториите и околностите на градовете Крестон и Плакиена: "Защото крестонците никога не са имали еднакъв език със сегашните си съседи, нито пък плакиенците, а самите техни езици са сходни. Ясно е, че са си донесли и характера на езика, преминавайки в тези места */х̄ориа/*."

Интересни сведения дава историята на Дейок, цар на мидийците /1,96—98/. Първоначално те живеели в села */к̄омē/*. Когато избрали за цар Дейок, той поискал да му построят достоен за него дворец, който обградил със седем стени, чиито бойници се издигали една над друга, за което допринасяло и мястото */х̄орион/*, което било хълм. Т. е. *х̄орион* е теренът, на който са построени дворецът със седемте стени. А самият дворец, стените и къщите на обикновените хора, които били извън стените, са наречени 'полисма' /селище/: "Той, като получи властта, накара мидийците да направят едно селище..." /98/.

В 1,142 срещаме отново множественото число — *х̄ориа* — вече в характерната му, както ще видим по-нататък, употреба на непълен синоним на *х̄ора*. *Х̄ора* е една сравнително обширна територия, населявана от едно племе или племенна общност, от което произлиза нейното име. *Х̄ориа* означава същата територия, но не като едно цяло, а като съвкупност от отделни части — *х̄ориа*: "А тези йонийци, на които е Паньонион, обитават градовете с най-хубавия климат от всички хора, които познавам. Защото нито местата */х̄ориа/* над нея, нито тези под нея приличат на Йония."

В 1,186 *х̄орион* е наречено създаденото от човешия труд езеро, в което били отклонени за известно време водите на Ефрат по нареждане на Нитокрида: "Когато камъните бяха готови и мястото */х̄орион/* за езерото изкопано, отклони течението на реката цялото в изкопаното място */х̄орион/*."

2,8 дава значението 'терен', без каквито и да е допълнителни конотации: "А от Хелиополис вече няма широк *х̄орион* на Египет — колкото 4/14/ дни плаване срещу течението Египет е тесен."

В 2,10 *х̄ориа* са земите около градовете Илион, Тевтрания, Ефес и долината на Меандър.

В 2,13 *х̄орион* е наречена делтата на Нил: "Струва ми се, че египтяните, живеещи под езерото Мойрис и в други места */х̄ориа/* и особено в нареченото Делта..."

В 2,19 Херодот казва, че: "Нил наводнява, когато се издига, не само Делтата, но и от хориона, наречен Либийски, и от Арабския понякога на два дни път от двете страни на реката, понякога повече, понякога по-малко." От предходната глава 18 става ясно, че Херодот има предвид територия, която според него принадлежи на Египет, но чието население не е египетско.

В 2,22 и 25 множественото число *хōриа* и *хōра* са употребени заедно като синоними: "...че Нил изтича от стопения сняг. Та той изтича от Либия, пресича земите на етиопците и се влива в Египет. Как би изтичал от снега, като тече от по-топлото към по-студеното... първото и най-голямо доказателство е, че ветровете, които духат от тези страни */хōреōн/*, са топли, второто, че страната */хōра/* е без дъжд и без лед..., защото, ако вали сняг, би трябвало да вали дъжд и по тия места */хōриа/*. Преминавайки през горната част на Либия, слънцето прави така: понеже през цялото време небето е ясно по тези места */хōриа/* и страната */хōра/* е топла и няма студени ветрове..."

2,29 дава приблизителните размери на един *хōрион*: "За отиващия нагоре от Елефантина мястото */хōрион/* е стръмно. Отивайки там, трябва да водиш кораба вързан от двете страни като вол... това място */хōрион/* е около четири дни плаване срещу течението, защото там Нил извива като Меандър: дванайсет схени са" /13 км/. По-нататък в същата глава става дума за *хōрион*, който се преминава за четири дни пеша.

В 2,75 *хōрион* е синоним на *хōрос*: "Има място */хōрос/* в Арабия до града Бутон и в това място */хōрион/* дойдох да разпитам за крилатите змии."

3,5 разказва за "немалък *хōрион*" — три дни път: "Между град Иенюс, планината Касий и езерото Сербонида има немалък *хōрион*, а колкото три дни път, страшно безводен..." Царят на арабите докарал там вода на три места */хōриа/* /3,9/.

В 3,86 *хōрион* е едно съвсем малко пространство: "Яздейки към околностите на града, приближили това място */хōрион/*, където предната нощ стояла спънатата кобила..."

Множественото число *хōриа* като синоним на *хōра* срещахме отново в 3,106: "В нея /Индия/ четириногите и пернатите са много повече отколкото на другите места */хōриа/*." Тази употреба обаче не е задължителна. Малко по-нататък в глава 111 множественото число вече не е синоним на *хōра*: "...някои казват, че растял по тези места */хōриойси/*, по които бил отгледан Дионис... разрязвали телата на умрели волове, магарета и други впрегатни животни, на колкото се може по-големи части, закарвали ги на онези места */хōриа/* и ги поставяли близо до гнездата." В следващия пасаж обаче, в който среща-

ме думата, тя отново е синоним на *хōра*: "Зимата тук /в Скития/ се различава по характер от зимата по всички други места /*хōриа*/" /4,28/.

В глава 92 от същата книга се разказва за цар Дарий, който достигнал до реката Артиск в земите на одрисите. "Пристигайки до тази река, направи следното: показа на войската едно място /*хōрион*/ и заповяда всеки войник да сложи един камък на посоченото място /*хōрион*/."

В последния пасаж на глава 113 значението на *хōрион* като 'укрепено място' е безусловно компрометирано. След една много интимна среща между амазонка и скит, която положила началото на сарматския народ, амазонката: "... с ръка му каза на следващия ден да дойде на същото място /*хōрион*/, като със знаци му обясни да бъдат двама и тя самата ще доведе втора."

Категоричен отрицателен отговор на нашия проблем означава ли *хōрион* укрепен пункт, който може да бъде и населен, дава книга пета, глава 92. В този текст *хōрион* замества *арура* /поле/ или *лейон* /нива/ и е противопоставен на *астю* /град/: "Тразибул изведе пратеника на Периандър извън града /*ексо ту астеос*/ и като навлезе в засятото поле /*аруран*/, едновременно обхождаше нивата... и след като премина хориона, без да каже дума, отпрати пратеника."

В 6,28 "*та хōриа*" са наречени две области в Мизия: крайбрежната ивица около град Атарней и долината на Каик. Крайбрежна ивица като денотат на *хōрион* срещаме още два пъти: в 7,89 това е крайбрежната част на Сирия, а в 7,123 — тясната крайбрежна ивица, на която са разположени градовете Ихна и Пела. Тази ивица е част от Ботия, наречена *хōра*.

В два текста намираме значението 'терен за сражение'. В 7,9 персът Мардоний се учудва, че елините търсят "най-хубавия и равен *хōрион*", за да се сражават. Такова е значението и в 9,21.

В 7,126 става дума за *хōриа*, по които живеят лъвове и диви волове. От предходния текст /124/ се разбира, че авторът има предвид местата, по които се придвижва войската на Ксеркс през Пеония и Крестония към реката Ехейдор.

В 7,127 и 7,201 "*та хōриа*" са наречени терените, на които са разположени военните лагери на перси или елини. В 9,25 се казва, че елините разположили лагера си по "невисоки хълмове и на равен *хōрион*."

С перифразата "хой пери таута та *хōриа ойкēменой*" /7,188/ са обозначени жителите на град Кастанеа и областта от този град до планината Сепиад.

Анализът на Херодотовия текст подкрепя изводите, базирани на

текста на Ксенофонт. Думата *х̄орион* означава 'територия, терен, по-малък от *х̄ора*' и няма никакво отношение към укрепления и население.

Географът Страбон живее три века след Ксенофонт, на границата между двете ери — 64/63/ г. пр. н. е. до 24 /25/ г. от н. е. От седемнадесетте книги на неговата География ще разгледаме уводната книга първа, която третира принципни въпроси и части от книга седма, главите 3—7, които имат пряко отношение към земите на Балканския полуостров. В тези текстове думата *х̄орион* се среща със значението 'територия, която може да има различни размери.' Множественото число обикновено означава 'територия, населявана от едно племе или народ':

I.1.3. След това назовава някои от страните /*т̄он хорӣон*/, а за други наемква чрез някои признаци. Така Либия, Етиопия, сидоните и ерембите, както наричат вероятно арабите троглодити, нарича с имената им, а тези на изток и запад посочва с намека, че се мият от океана.

I,1,5 От името /Острови на блажените/ е ясно, че ги смятат щастливи поради близостта им с щастливи страни /*х̄ориойс*/.

От предходния текст I,1,4 се вижда, че Страбон има предвид западните народи, Иберия.

I,2,26 Всички те нарекли крайните страни /*х̄ориа*/, до които стигнали, плавайки, етиопски и те станали известни така...

I,4,8 ...за страните /*х̄орӣон*/ и за всеки народ поотделно точното разграничаване е уместно, за континентите обаче е излишно... континентите са разделени съобразно някой по-общ разграничител, затова не трябва да се безпокоим, ако, използвайки за граници реките, останат някои земи /*х̄ориа*/ неопределени, тъй като реките не достигат до Океана и не отделят континентите като острови.

VII,7,1 От народите, които са заобиколени от Истър, Илирийските и Тракийските планини, заслужават отбелязване тези, които заемат цялото Атическо крайбрежие от дълбочините му, както и живеещите по крайбрежието на така наречения Ляв Понт от реката Истър до Бизантион. Остават южните части на споменатата планинска област и намиращите се непосредствено под нея земи /*х̄ориа*/, между които е Елада и съседната ѝ варварска земя чак до планините.

VII,7,4 Някои присъединяват към Македония земите между Стримон и Нест, понеже Филип бе положил големи усилия за тези земи /*х̄ориа*/...

В останалите откъси думата *х̄орион* има различни денотати: остров, проток, нос /географско понятие/, обработваема земя, град с околната територия, полярният кръг според разбиранията на Страбон, пещера. Тези конкретни денотати се разбират от контекста. В два пажажа обаче, I,1,13 и I,1,16, *х̄орион* няма конкретен денотат, а означава понятието 'относително малка територия', т. е. неговото най-общо и основно значение.

I,1,6 С Мечката или Колата посочва арктическия кръг¹⁹. Защото не би казал, че от толкова звезди в това винаги видимо място /*х̄орӣо̄*/, обикалящи в кръг, само тя е лишена от бани в Океана.

I,1,13 В малките местности /*хориойс*/ между северното и южното разположение няма голяма разлика, в целия кръг на обитавания свят обаче север е краят на Скития и Келтия, а юг — краят на Етиопия.

I,1,16 И добре ще разположи своя стан в местността /*х̄орӣо̄*/ този, който я познава, и ще направи засада и ще пътува добре.

I,2,12 Но тази скала /нос Сиренуса или Атенея/ не е нито тривърха, нито се издига нагоре, а като дълъг и тесен лакът стърчи от земите /*х̄орӣон*/ около Сирент /Соренто/ към протока срещу Капри.

I,2,13 ...който казва, че Сирените са на нос Пелорида /в Сицилия до Месина/, казва нещо различно от разполагацията ги на Сиренуса /нос срещу Капри/, но макар че не назовава едно и също място /*х̄орион*/...

I,2,32 И може да се каже, че повечето време от странстването си бе в местата покрай Финикия, Сирия, Египет, Либия и земите /*х̄ориа*/ на Кипър — изобщо по нашето крайбрежие и островите.

I,2,38 ...Ахил, въпреки че опустошил Лесбос и други места /*х̄ориа*/, се отдръпнал от Лемнос и близките острови.

I,3,10 По същия начин малки и големи срутвания биха могли да станат, щом като цепнатини и пропадания на местности /*х̄орӣон*/ и селища /*катойкӣон*/ са станали, както в /при, до, край — *епи*/ Бура, Бизоне и много други.

I,3,11 Казват, че Деметрий възнамерявал да прокопае провлака на пелопонесците..., ако прокопае мястото /*х̄орион*/ в средата...

I,4,7 Ето защо стават често раздори за някои градове /*х̄орӣон*/ както между аргосци и спартанци за Тиреа, между атиняни и беотийци за Ороп.

VII,3,5 Залмоксис заел едно пещеристо, недостъпно за другите, място /*х̄орион абатон*/.

VII,4,6 Жителите на Херсонес плащат като данък на Митридат 180 000 медимни и 200 таланта сребро заедно с азиатските области /*х̄ориойс*/ до Синдика.

V,5,4 ...градовете им /на племето Яподи/ са Метул, Арупини, Монетий, Вендон; земите им /*х̄ориа*/ — неплодни, раждат предимно лимец и просо.

VII,5,5 Има около 50 селища /*катойкиас*/, достойни за споменаване. От тях няколко града /*полейс*/: Салон, Приамон, Ниния и Сонотион — новият и старият, които бяха опожарени от Август, още Андетрион — защитено място /*х̄орион ерюмнон*/ и Далмион, голям град, епоним на народа...

VII,6,1 На това крайбрежие се намира и нос Тиризис — защитено място /*Тиризис акра, х̄орион ерюмнон*/, който бе използван от Лизимах за хазна.

В последните два случая денотатът природна или изкуствена крепост е постигнат чрез словосъчетанието "*ерюмнон х̄орион*", от което следва изводът, че *х̄орион* сама по себе си е с неутралното значение 'място', което в зависимост от контекста получава различни допълнителни конкретни маркировки.

Езикът на Новия завет би могъл да даде известна представа за следващия, последен период от историята на старогръцкия език от I в. пр. н. е. до V в. от н. е. Поради същността на неговата проблематика обаче думата *х̄орион* се среща рядко, което не дава възможност за категорични изводи.

Матей, XXVI,36 Тогава Исус дойде с тях в мястото /*х̄орион*/, наречено Гетсимания, и каза на учениците си.

Йоан, IV, 5 Дойде в града на Самарис, наречен Сихар, близо до мястото /*х̄ориу*/, което Яков беше дал на сина си Йосиф.

Марко XIV, 32 И дойдоха в мястото /х̄орион/, чието име е Гетсимания,...

Деяния, I, 18 — 19 Той /Юда/ не си купи място /х̄орион/ с плата-та за неправдата... както е известно, това място /х̄орион/ на техния говор Акелдама, което ще рече място /х̄орион/ на кръвта.

Деяния, XXVIII, 7 И около това място бяха земите /х̄ориа/ на първия в острова на име Поплий...

Деяния IV, 34 Защото всички, които бяха стопани на земи /х̄орион/ или къщи /ойкион/, продаваха ги.

В публикуваните в томовете на *Inscriptiones graecae in Bulgaria gergetae*²⁰ епиграфски материали не намираме думата х̄орион.

За да се определи точното значение на една дума в неговия пълен обем, особено в език, който е вече само литературен, би трябвало да се разгледат всички нейни употреби, което не е по силите на един, неразполагащ с техника, автор. Все пак изследвано бе творчеството на основни автори от различни епохи:

Херодот, V в. пр. н. е., проучен изцяло;

Ксенофонт, V—IV в. пр. н. е. — всички места, които се отнасят до траките и кн. 4 и 5;

Страбон, I в. пр. н. е.—I в. от н. е., кн. 1 и кн. 7, гл. 3—7;

Новият Завет, I—V в. от н. е., колективно творчество, най-характерният представител на езика от този период, със стил и тематика, различни от тези на предишните автори;

епиграфските паметници от нашите земи, предимно след II в., които представят както разговорния, така и най-официалния език на администрацията.

В случая, когато не е изследвано цялото творчество, са разгледани безпристрастно всички употреби на думата в предварително ограничения материал, без да се прави подбор съобразно някаква предварителна теза. Смятаме, че такъв подбор и обем дават възможност да се оформи една приблизително пълна и достоверна представа за семантиката на х̄орион. Оказа се, че това е една много обща и неконкретна по значение дума със семантична доминанта — 'територия от различен вид и размери'. В своята абсолютна употреба тя няма никакво отношение към жилища, население и укрепления, което се доказва категорично от опозицията: защитен град /астю, полис/ — незащитен х̄орион у Ксенофонт /Ан. 5,5,5—6/ и Херодот /Ист. 5,92/. Среща се сравнително често и последователно, при това в доста случаи в някакво отношение с х̄ора, което създава впечатлението, че х̄о-

рион е част от семантична микросистема, имаща отношение към териториалното деление. Само че критерият, по който се осъществява то, е толкова необичаен за съвременната цивилизация, че е трудно да бъде точно дефиниран, което от своя страна е напълно естествено. Дефиницията е рожба на аналитичното мислене. Дори и в наше време тя се постига трудно. Да се опитваме да я прилагаме към една толкова стара дума, която се среща още у Омир, е безсмислено. От разгледаните текстове оставаме с убеждението, че тя не е променила значението си, поне до V в. Явно е означавала нещо съществено за античната цивилизация, трайно съхранено в народната памет. "Един от основните кодове, чрез които "царството" се предава в митологията, е "земята", т. е. царството се аналогизира с територията."²¹ С други думи, това, което сега се нарича "териториално-административно деление", се е осъществявало чрез земята: по-голяма — *хѳра*, по-малка — *хѳрион*. Бинарността на тази, бих казала, терминологично микросистема в ембрион, може да бъде доказателство за нейната арахаичност. *Хѳрион* е рожба на митологичното мислене и това обяснява неговата от наша гледна точка семантична неопределеност и способността му да има множество различни конкретни значения. Така изложените характеристики на думата дават основание да я определим като дума с общо значение. Според Феоктистова в думите с общо значение един признак обединява различни групи явления, като самото наименование не е прикрепено към една определена група предмети или явления, а лесно се приспособява и към други явления, имащи този признак, който е и общото значение на думата. В него е отразен начинът на класификация, обобщение, въвеждането на предметите и явленията от действителността в определена категория. Тези ранни класификации може да са осъществени по случаен и несъществен от съвременна гледна точка принцип, който обаче за своето време е значим.²²

Най-често превеждахме *хорион* с българската дума *място*. С нея се постига възможният максимум на еквивалентност, която не е абсолютна все пак. Място е дума с широко значение. Тя се отнася до широкообемно понятие, с висока степен на обобщеност и най-висока степен на лексическа абстракция, което значи, че спада към обобщено-категориалния тип на широкозначните думи. Друга тяхна характеристика е липсата на йерархични отношения между елементите на семантичната структура²³. Тя именно създава усещането за непълна еквивалентност на превода. За това допринася много и фактът, че в българския език думата *място* не е част от бинарна терминологична микросистема, подобна на *хѳра* — *хѳрион*.²⁴

Б Е Л Е Ж К И

- ¹ Bailly A., Dictionnaire grec-français, Paris, 1970.
- ² За техническо улеснение авторката е приела да изписва старогръцките думи с кирилица, както следва:
 α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ, ν, ξ, ο, π, ρ, σ, τ, υ, φ, χ, ω
 а, в, г, д, е, з, ъ, ѓ, и, к, л, м, н, кс, о, п, р, с, т, ю, ф, х, ѿ.
- ³ Petit Robert, Dictionnaire de la langue fr., Paris, 1988.
- ⁴ Bailly A., op. cit.
- ⁵ Максимова М. И., Местное население юговосточного Причерноморья по Анабасису Ксенофонта, Дрилы и моссиники, ВДИ, 1951, 1, с. 254.
- ⁶ Fol AL, Développement de la vie hurbaine dans les pays entre le Danube et la Mer Egée jusqu'à la conquète romaine, EB, 2-3, Sofia, 1965, pp. 309-317.
- ⁷ Petit Robert.
- ⁸ Fol AL, op. cit., p. 313.
- ⁹ Данов Хр. М., Югоизточна Тракия по сведенията на Ксенофонт, ИИБИ, 3-4, 1951, с. 301.
- ¹⁰ Виж сл. сс. 10, 12, 13, 15.
- ¹¹ Авторът има предвид превода на Дечев и Михайлов в Извори за старата история на Тракия и Македония
- ¹² Димитров Д. П., За укрепените вили и резиденции у траките в предримската епоха в Изследвания в чест на Д. Дечев, София, 1958, с. 686.
- ¹³ Вж. Humbert J., Syntaxe grecque, Paris, 1960, pp. 20-24. За подобна употреба в българския език вж. Чизмаров Д., Стилистични особености на съществителното име в българския книжовен език, София, 1978, с. 50.
- ¹⁴ Максимова М. И., цит. пр., б. 1, с. 254.
- ¹⁵ Вж. Ан. 5, 4, 31.
- ¹⁶ Суперлативът "то акротатон" не би трябвало да се превежда с "най-силна крепост", защото: 1/речникът не дава такова за значение за *то акрон*; 2/ от текста става ясно, че се касае за високо място, а не за укрепление.
- ¹⁷ Вж. с. 4 за хориона в Селинунт.
- ¹⁸ Bailly A., op. cit.
- ¹⁹ Според Страбон арктическият кръг е най-големият от всички постоянно видими кръгове и има за център полюса. Арк. кръг определя за всяка ширина или "хоризонт" постоянно видимото небесно пространство. Той докосва хоризонта в една точка, която посочва географския север за всяко място. Вж. Strabon, Géographie (II), t. I, Lexique, Paris, 1969, pp. 179, 180.
- ²⁰ Mihailof G., Inscriptiones graecae in Bul. repertae, 1964.
- ²¹ Маразов И в., предговор към Раевски Д., Митология на скитите, София 1988, с. 30.
- ²² Феоктистова Н. В., Формирование семантической структуры отвлеченного имени, Ленинград, 1984, с. 65.
- ²³ Пак там, с. 21, 22.
- ²⁴ Коментарът в скоби, както и всички преводи, са на авторката. Старогръцките текстове са по следните издания:
 Xenophon's Expeditio Cyri Anabasis, ed. C. Hude, ed. cur. J. J. Petrs, Teubner, 1972.
 Herodoti Historiarum libri IX, ed Henr. Rudolph. Dietsch, cur. H. Kallenberg, Teubner, 1906.
 Strabon, Géographie par G. Aujac, Paris, 1969.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ "КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 26, кн. 2, Филологически факултет 1989/1990

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

Tome 26, Livre 2 Faculte des letters 1989/1990

КЪМ ВЪПРОСА ЗА МЯСТОТО НА ЛЕКСИКАТА ОТ ЧУЖД
ПРОИЗХОД В СОФРОНИЕВИЯ ЕЗИК

Върбан Вътов

THE ROLE OF LOAN-WORDS IN THE LANGUAGE OF
SOPHRONIUS OF VRATZA

Virban Vatov

Велико Търново, 1992

На основата на лексикален материал от езика на преводната повест "Митология Синтипа Философа", влизаща в ръкописния "Втори видински сборник" /1802 год./ на Софроний Врачански, се осветлява една особено важна страна от дейността на този виден представител на Българското възрождение - дейността му като строител на новобългарския книжовен език.

Обект на проучване в работата е отношението на Софроний Врачански към чуждоезиковата лексика в етапа на начално изграждане на новобългарския книжовен език. Чуждата лексика се представя от две основни групи думи. Едната група включва ориентализми, проникнали чрез езика на турския поробител, другата - гръцки думи, възприети по книжовен или устен път. Изследването на тези думи показва, че Софроний Врачански има определени заслуги за ограничаване на техния достъп в речника на изграждания нов книжовен език.

В изследовании на базе лексического материала, почерпнутого из переводной повести "Мифология Сиятипа Философа", включенной в сборник рукописей Софрония Врачанского под названием "Второй видинский сборник" /1802 г./, рассматривается важная сторона деятельности этого крупного представителя эпохи Болгарского возрождения как строителя новоболгарского литературного языка.

Предметом внимания в работе является отношение Софрония Врачанского к иноязычной лексике на начальном этапе становления современного болгарского литературного языка. К заимствованной лексике относятся в основном две группы слов. Это, во-первых, слова ориентализмы, проникшие посредством языка турок-поработителей и, во-вторых, греческие слова, пришедшие в язык книжным или устным путем. Исследование этих слов свидетельствует о том, что Софроний Врачанский имеет определенные заслуги в деле ограничения доступа этих слов в болгарский литературный язык.

The study sheds light on an important aspect of the work of Sophronii Vrachanski, one of the onestanding figures during the Bulgarian Revival period and his contribution to the development of the Bulgarian language; in particular, his attitude towards loan words during the early stages of the formation of the modern literary language. The study is based on lexical material from his translation of "The Mythology of Syntip the Philosopher", including in the manuscript of "The Second Vidin Collection" of 1802.

The loan words can be divided into two main groups--orientalisms that entered Bulgarian via Turkish, and Greek words that entered Bulgarian through oral and written speech. The examination of these words proves that Sophronii Vrachanski had an important role to play in the policy of restricting the admission of orientalisms and Greek words into Bulgarian literary language.

До ръкополагането му за врачански епископ /1793 г./ Софроний Врачански вече се е утвърдил като най-даровития възпитаник на Котленската книжовно-преписваческа школа, създадена от поп Милко Котленски. Изпод неговото неуморно старателно перо излизат два преписа на Памсиевата история /1765 г., 1781 г./, Котленския дамаскин /1765 г./, няколко часослова и други съчинения, едни от които сам Софроний подвързва с много вкус и умение.

Епископската дейност открива пред Софроний нови възможности за духовни изяви и книжовната му дейност излиза на много по-широки културно-просветни хоризонти. Сега той се изявява като амбициозен съставител, талантлив преводач¹ и писател. Особено показателни в това отношение са двата обемисти ръкописни сборника, известни като Първи и Втори видински сборник, завършени през 1802 г.

През емигрантския период от живота си, след като напуска врачанската епархия през 1803 г., Софроний създава нова поредица съчинения, които му отреждат мястото на първостроител в изграждащата се ранна възрожденска култура и литература.

Не само като просветител, обществен деец и писател, но и като езиков строител Софроний Врачански утвърждава идеологията на Възраждането. Езикът на неговите творби е важен етап във формирането на новобългарския книжовен език. Той решително скъсва с мъртвилото на черковнославянската книжовна норма и по примера на дамаскинарите за език на съчиненията си възприема живата народна реч. При това той се опира не върху утвърдилата се в практиката на дамаскинарите от Централната балканска област новобългарска книжовна форма, израсла върху основите на една сравнително широка диалектна зона, единна в най-важните си особености. В различните периоди на творческата си дейност Софроний допълва тази форма, от една страна, с езикови средства и възможности на говори от западните български области, а, от друга страна, с изразни средства и особености на средновековната домашна и черковнославянска книжовноезикова традиция.

Задачата, която си поставяме в предлаганото проучване, е въз основа на материал от преводната повест "Митология Синтипа Философа" да се осветли една особено важна страна от дейността на Софроний Врачански като езиков строител - отношението му към чуждоезиковата лексика в ранния етап на начално изграждане на националния книжовен език. Повестта е поместена от лист 10-и до 69-и в ръкописния "Втори видински сборник" и представя първия

известен ни новобългарски превод на широко популярната в много източни литератури повест за персийския цар Кир, за сина му и за неговия учител Синбад. На персийската литература тя е известна под името "Синдибаднаме", на арабската - като "Седем везира", на византийската - като "Синтип Философ", а на славянските литератури - под наименованието "Митология на Синтипа Философ". У Софроний тя самѣ в началото е озаглавена така, по страниците обаче стои заглавие "Баснословие Синтипа Философа".

Долавяйки нуждата от достъпно за простия читател светско четиво, Софроний превежда занимателната повест от нейния гръцки вариант, както той сам отбелязва "к развѣнню болгарскому простому народу на книжномъ поязѣ прочитѣющимъ ю" 10. Той я поднася на читателя преведена на говоримия народен език, който по негово време все още книжовно е неустроен и беден /"... ѿ насѣ преписана и превѣдена ѿ греческаго пространнаго языка на болгарски кратки и прѣстыи языкъ 10/.

В началните етапи на изграждането си новобългарският книжовен език има два главни източника на речниково градиво - от една страна, народният език, представен в неговото диалектно многообразие и единство, от друга страна, старата книжовна лексика, съхранена в средновековната домашна и черковнославянска книжовна традиция. По този начин естествено и в най-пълна мяра се осъществява историческата приемственост между лексикалните системи на стария и новия книжовен език. От тях идва и лексикалният материал, с който си служи Софроний в езика на преводната повест. Основната част от него има домашен произход. Чуждоезиковите заемки са едва 8% - около 130 от общо над 1700 употребени лексеми.

Повечето думи от чужд произход Софроний взема от живата народна реч, в която по негово време активно са битували значителен брой ориентализми и гърцизми. По книжовен път - под влияние на превеждания гръцки текст или по примера на дошла до него книжовна традиция - в езика на превода са влезли не повече от петнайсетина думи като *архонтъ, *астрономиа, генералъ, двкато, историа, мимосъ, риторика, ритеръ, философия и др.

1. ТУРСКИ ЗАЕМКИ

В края на XVIII и началото на XIX век в народния език са се използвали значителен брой проникнали чрез езика на политическия потисник ориентализми², приспособени към неговото словообразуване и словоизменение. Сам Софроний свидетелствува в послеслова си към "Първи видински сборник": "Българскій народъ в та времена въ твърцкѣи землѣи навиканъ еста въше твърцкаго языка бесѣдовать, а своего языка погубилъ ѿ новобългарныхъ насилъ". По-нататък, като моли за прошка от своите читатели, ако е допуснал погрешности и слабости в езика на превода си, книжовникът споделя, че съзнателно е прибегвал в някои случаи до турски думи: "понѣже не мѡжетъ во исполнитѣи болгарскии языкъ всѣ слова и нарѣченъ словенскаго языка, тогѡ ради положихъ и смѣсихъ наколѣко нарѣчей и ѿ твърцкаго языка". Там, където може

да мине без турската дума, той използва тази възможност, като я замества с домашна - народна или книжовна. Софроний има ясното съзнание, че ориентализмите в българския народен език нямат характер на културен лексикален пласт, а са печален резултат от многовековен политически гнет /Щиновѣрныхъ насильи/. Практиката му показва, че той приема за допустимо тяхното използване в три основни случая: първо, когато назовават специфично за обществено-политическата действителност понятие; второ, когато все още нямат общоупотребяеми домашни съответствия; трето, когато с тях трябва да се въведат и направят разбираеми забравени или изместени от тях стари домашни думи.

Като пристъпваме към разглеждане на турските заемки, ще трябва да отбележим, че нерядко турският език изпълнява ролята на посредник, чрез който в онази епоха проникват думи от други езици - гръцки, италиански и др. Освен това, една значителна част от тях имат арабско или персийско потекло, т.е. и в турски те са заемки, затова може би е по-правилно да се говори изобщо за ориентализми. Доколкото обаче те проникват чрез турския език, ние си служим с традиционния термин "турски заемки". С оглед на нашата задача ние само ще отбелязваме това потекло, без да отиваме по-нататък в етимологията им и без да ги отделяме в самостоятелни групи.

Ако проследим разпределението на турските заемки по части на речта, ще видим, че най-голяма е групата на съществителните. С много по-малко примери са представени другите класове - глаголи, прилагателни, наречия, съюзи.

1. Съществителни имена

Съществителните имена, заети от турски, по значение могат да се отнесат към пет тематични групи, в които влизат названия на лица, на животни, на обекти, на предмети от бита, на отвлечени понятия.

а/ Названия на лица. Те се представят в две подгрупи - с едните лицето се именува по професия и поминък, с другите - по вътрешни качествени характеристики.

На социално-професионална или поминъчна характеристика се основават названията в съществителните:

* *вакалинъ* /5/³ < *bakkal* от ар. 'търговец на стоки за домашни нужди'⁴: *Единъ чѣкъ прати жената своѧ на пазар, да купи за едно двѣкато ернѣ, и като ѿиде онаѧ жена на вакалина... а вакалина рече на жената... 25-25а.*

Турското безродово съществително е адаптирано по род и словообразователно е побългарено чрез наставка - и н ъ⁵. В книжовния речник има продължително съществуване, но сега то е функционално ограничено, употребата му не излиза въвн от разговорния стил, при това със стилистически снижено значение.

* *винъ* *ваша* /3/ < *bin başı* буквално означава 'хилядник, дружинен командир', но в повестта съществителното е употребено в по-обобщено значение 'висш сановник': *И спроти тѧ рѣчи като чю цѣ ѿ жената погледна на генералѣте и на винъ вашинѣ своѧ, и рече нѣмъ... 63.*

торго̀вца тѣго̀ 57а. Днешното значение на заемката е онова, с което тя се използва в турски 'дребен човек, ръстово неразвит'.

б/ Названия на животни. Тук се отнасят само четири съществителни:

асла̀нь /15/ < arslan 'лъв': ... дѣтет твоѣ нѣма̀де асла̀нь на пѣть като̀ шхо̀ждахѣ 26а-27.

ѹдра̀нь /1/ eyder, eyderha от перс. 'змей, ламя': ѿ сала̀ жена̀ подобна̀ е на сеѣ̀ра̀ многообразѐнь и многоглавенѐ, како̀то̀ оно̀го̀ сеѣ̀ра̀ що̀ еѣ̀ зовѐ ѹдра̀нь 38а. Заемката не е оставила следи.

*маймѣнь / *маймѣнь /12/ < maymun от перс. 'маймуна': ѿ оу̀ еди́нь де́нь видѣ̀ сви́нѣта̀ еди́но̀го̀ маймѣна̀ чѝ возлѐзе на смоки́нѣта̀ и га̀дешѐ смоки́ны 33. В книжовния ни речник съществителното по-късно възприема облика на имената от ж.р., докато у Софроний то е от м.р., както и сега е в някои диалекти.

*фи́ль /1/ < fil от ар. 'слон': Та̀м но́щѣ видѣ̀хъ со́нь, како̀ вѣ̀хъ въ̀сѣ̀днала̀ на еди́но̀го̀ фи́ль... 41.

Трябва да се допусне, че в народния език по онова време старите наименования лѣвь/лѣвь и сло̀нь са били изтласкани в пасивните пластове на речника от съответните турски заемки, защото Софроний си служи единствено с тях. Още при д-р П. Берон обаче двете заемки отстъпват място на домашните названия в книжовния език. В "Рибния буквар" фи́ль е употребено на два пъти, а сло̀нь - 4 пъти; лѣвь/лѣвь има 3 употреби, а асла̀нь не е използвано, но е познато на автора, защото си служи с прилагателното асла̀нски в 2 случая.

в/ Названията на обекти /места/ са също ограничена група, към която могат да се отнесат също 4 съществителни:

*дека̀нь/дока̀нь /4/ < dükkân от ар. 'магазин; работилница': И бака̀нина̀ имашѐ дѣтѐ и вѣрѣшѐ та̀мо̀ дека̀на̀ мѣ 25а, ... тро́ица̀ чѣлцы̀ за̀еди́но̀ сѣ̀дѣ́тъ на еди́нь дока̀нь 57а. За първото значение Софроний си служи и с полученото на българска почва съществително *бака̀лница̀ от турска основа bakkal и домашната наставка -н и ц а: ... вѣ́зѣхъ вѣ́нѣро̀ оу̀ бака̀лница̀та̀ да̀ тѝ да́мѣ 25а. И двете съществителни днес са остарели, имат предимно разговорен характер.

калѐ /11/ < kale 'крепост': И като̀ со́нна̀ шѣ̀ориха̀ по̀ртата̀ на ка̀лето̀ 64. Утвърдилото се по-късно българско наименование *крепост* е известно на Софроний със старобългарското си значение 'сила, твърдост, якост, издръжливост'. В народния език старобългарското название тѣрѣ́дѣ̀ навярно е било избледняло и вместо него се употребявала турската заемка, която и днес се пазя в топонимични названия. Може да се отбележи още, че гръцкото съществително κάστρον Софроний на места, по стилистически съображения, предава и с гра̀дѣ. Това, както сочи А. Алексиева, "не изменя смисъла на думата, като се имат предвид тогавашните представи за градовете-крепости"⁸.

паза̀ръ /13/ < pazâr от перс. 'открито просторно място, дето се продава и купува': Днѣ̀ гнѣ́до̀ро̀ мо̀, видѣ̀хъ на паза̀ръ еди́но̀го̀ торго̀вца... 60.

Старото домашно название *тържище* е било изместено от турцизма, установил се трайно в езика ни. Днес заемката широко се използва с различни значения.

оудал /1/ < oda 'стая': Оуде тал жиня птицата са кафеца и занесе а оу тал оудал, и дето си 19. Морфологичната адаптация е постигната с наставка -а. Заемката е била широко използвана в народния език, намирала е място и в книжовната практика през Възраждането, но сега е отпаднала от книжовния речник.

г/ Названия на предметите от бита са 8 съществителни, от които шест са адаптирани към м.р., а 2 към ж.р. според характера на крайния звук - съгласен или гласен. Тук отнасяме и единствената заемка за назоваване на облекло.

* далама /1/ < dolama 'горна дълга шаячна друха с ръкави; кафтан': Моан ме са да ти продаде даламата, що а носи она... 35. За означаване на същото понятие в останалите случаи, поради липса на български еквивалент, Софроний прибегва до родовото название *дръха*, напр. в изречението, което следва приведенния пример, четем: Моан тал почто имаме намърение да ида далеко на пътя, ами да ми продадеш тал дръха да а носеш... 35. Заемката и днес е народното название на посочения вид дреха.

катран /1/ < katran от ар. 'гъста мазна черна течност': ...и ището и да почернат са катран 64а. Друго название за понятието в книжовния език днес няма.

кафес /4/ < kafes от ар. 'клетка за птици': ...и тал птица държаше а онаа чакка оу кафес 18. Наред със старото му първично значение съществителното днес се използва и с други значения.

* керенк /1/ < kerenk 'дъсчен капак на прозорец': ...и штави го конь на керенка 25а. Въпреки че в книжовния речник думата вече е остаряла, тя е позната на разговорния стил.

* кесла /7/ < kese 'кожена торбичка за носене на пари': ...тври си всакон чакка жалтиците свон оу кеслата свон 53. Съществителното представя един от редките случаи, когато турска заемка със завършен - е се приобщава родово към ж.р., а не към ср.р. Заемката се пази и днес в книжовния речник.

сингир /1/ < zincir от прес. 'верига': ...и комшинте ме верзаха рещците и нозците са железия сингир 46а. Съществителното се налага в книжовния език, като домашното название на същото понятие - стб. *верига* - стеснява значението си.

сионгер /1/ < sünger от гр. 'гъба за изтриване от меко и шупливо морско вещество': юще ште си единь накеасен и мокрь сионгер над галката ме и капаше и течаше вода на него 19. Думата продължава съществуването си в книжовния ни речник.

тефтер /1/ < tefter от гр. 'тетрадка': Пла сайшан да виднеш имаше ан тал написана на твоа тефтер 44а. Със стеснено значение заемката се ползва и днес.

д/ Названия на отвлечени понятия.

В народния език през XVIII и началото на XIX век са били използвани значителен брой заети от турски съществителни за назоваване на отвлечени понятия⁹, ето защо естествено е такива заемки да се появят и в езика на Софрониевия превод. Те са свързани предимно със социално-психологическата област.

вѣмѣтъ /2/ < vilâet от ар. 'родно място, отечество': И ѿчуждѣнъ сѣ ѿ своѣмъ вѣмѣтъ, и хѣдѣше ѿ мѣсто на мѣсто 43а. Заемката се употребява редом със старата домашна книжовна дума отечество, която се появява в същия контекст на два пъти: ... ѿчуждѣнъ сѣ ѿ отечество своѣ и хѣди по всѣтѣ сѣли 44. Съзнавайки книжовния характер на домашното название, Софроний прибегва до едновременно назоваване на понятието в повтарящи се контексти с обичайната за тогавашната езикова практика турска заемка. По този начин той насочва вниманието на читателя към домашното лексикално градиво. Със значение 'административна област в тогавашната турска империя' заемката се ползва по-късно и от други книжовници, със същото значение тя се открива и в езика на "Житие и страдания грешнаго Софрония", днес на речника ни тя е позната само като историзъм.

зараръ /1/ < zarar 'пакост, вреда': Яко мѣ кортолѣишъ ѿ тоѣ ненадеждѣни пидѣр и зарар, азъ да ти дамъ едно дѣлато 55. Заемката и днес е позната на народния език, но в книжовния речник тя не влиза.

ишахъ < iştah от ар. 'апетит, охота за ядене': Затова ты чѣвче ѣждѣ ѿ сѣ ишахъ/. И оны тои чѣ изѣде тѣмъ пита 41. Не намерил точен домашен изразител на понятието, Софроний прибегва до гръцката дума, но, давайки си сметка, че тя ще остане неясна за читателя, той я пояснява с познатата в народния език ориенталска заемка. Съществителното е представено в речника на Н. Геров, среща се и в езика на творци от по-късно време, напр. у З. Стоянов /според РРОДД/, може да се открие понякога и в разговорния стил.

кабахатъ /6/ < kabahat от ар. 'вина, прегрешение': И азъ като си знаѣ кабахатѣ, и грѣшката моѣ исповѣдаю, и една дѣла не имамъ да криѣмъ 63. За изразяване на същото значение Софроний използва и домашното съществително грѣшка. Със заемката си служат много творци и след Софроний, но тя не се задържа в книжовния език.

казиѣ /3/ < gazep от ар. 'гняв': ... не ѣ подобно на мѣдраго и на развѣннаго чѣпка да има женскѣмъ кавахатѣ севиѣ на голѣмоѣ мѣченѣ и на голѣмѣ казиѣ 64а. Съществителното е отбелязано в речника на Н. Геров като неизменяемо прилагателно, но у Софроний то функционира като съществително. За означаване на същото понятие авторът много по-често прибегва към домашната дума гнѣвъ, употребена в 9 случая, напр. И цѣр като чю такви рѣчи ѿ философа оукротѣ сѣ гнѣвѣ... 26. Заемката е била добре позната в народния език и преводачът се е възползвал, както и в ред други случаи, да разнообрази езика си, с нея по-късно си служат и творци като Ц. Гинчев, Ив. Вазов и др., но в по-ново време тя не се задържа в книжовно обращение и не придобива статута на книжовна дума.

кайреть/кайратъ /3/ < gayret от ар. 'усилие': ...за шес мѣцы голѣмъ кайреть вса що ми сказвахъ оучина размахъ го сѣ помоу вѣлѣ и наоучих го б2. В миналото и тази дума е била обичайна за народния език - среща се в езика на народното творчество и у творци след Софроний под форма гайрет, но в книжовния речник не намира трайно място.

*кать /2/ < kat 'път, като количествено удвояване; слой': ...и моли мѣ са и даде мѣ два кѣта, и трѣ кѣта цѣна ѿ това що са стоѣше цѣна на мурзѣинковѣ доѣво б1. Съществителното е обичайно за народния език. Н. Геров привежда пример от народна песен /Колкото е волна отъ волѣстѣ/ /Два кѣта горѣ за водѣ. Пѣс./ Със същото значение е употребено от преводача и домашното съществително пѣтъ, което по-късно се утвърждава като книжовен изразител на значението, напр. Единъ пѣтъ коги вѣде нахоу шѣждѣнникъ и приличень за смѣртъ, а тѣ да го не оувѣяшъ тон чѣ 20. Със стеснено значение и предимно в разговорния стил заемката продължава да функционира.

кидерь /1/ < keber от ар. 'нещастие, беда, грижа': ...да се промине тѣм сонъ вѣмъ вѣз кидеръ 41. Заемката не се пази в книжовния речник, но и след Софроний тя се промъква в книжовната практика - по свидетелството на РРОДД с нея си служи и Т. Влайков.

пишманликъ /1/ < pişmanlık от прес. 'разкайване, съжаление за нещо извършено': ...после ще са раскаиш, но без полза ще вѣде твоѣ пишманликъ 20а. Трябва да се посочи, че Софроний само веднъж прибъгва до турската заемка за означаване на представеното понятие, а на два пъти си послужва с домашното книжовно отглаголно съществително раскалнѣ. От заемката той се възползва, за да въведе в по-нататъшния си текст нейния домашен книжовен еквивалент, напр. ѿ онаѣ лѣкавалѣ и законравналѣ женѣ катѣ чю царевото раскалнѣ како не хоче да оувѣи сна свѣгѣ, дондѣ пакъ... 23а.

За отбелязване е, че турските заемки със суфикс -lik, -lig в езика на Софроний имат наставка -ликъ/-ликъ, докато по-късно в книжовния език основно се налага фонетичният вариант -л ъ к¹⁰. Освен разгледаното съществително, от този словообразователен тип са още три - рѣзалинкъ, оуртаканикъ, хаидѣтѣкъ.

рѣзалинкъ /1/ < rezilik 'излагање, посрамване': ...и хочеше да ма оучинѣ голѣмъ срамъ и голѣмъ рѣзалинкъ 28. За означаване на посоченото понятие Софроний си служи обаче предимно с домашната дума срамъ /общо в 9 употреби/, но стремейки се да следва живата говорна практика на своето време, веднъж прибъгва и до чуждата заемка, която днес не се пази в речника ни.

себѣтъ /26/ < seber от ар. 'причина': Мене са миѣ како е на неговото оувѣнѣ себѣтъ сунтипа оучитель егѣ 50. В езика на поевстта преводачът почесто прибъгва до турската заемка, но трябва да се каже, че на него добре му е позната и домашната дума причина, която Софроний употребява в 7 случая с две значения: 1. 'онова, което обфуслѣвя възникването на някое явление' - в 3 примера /И онъ мене хоче да скажи ѿ коѣ причина моачѣ тѣкоѣва и не хоче да хорати 14/; 2. 'основание, повод' - в 4

примера /Оу то време зарад някоя причина Шиде философъ при царя и рече мж...12/.

Може да се предполага, че в края на XVIII и началото на XIX век турцизмът *свѣтъ* се е бил стабилно наложил в живата народна реч, докато домашното съществително *причина*, се е пазело в книжовните паметници. Но от началото на XIX в. в процеса на разширяващата се тенденция за ограничаване на турцизмите в книжовния речник тя все по-често се явява на мястото на *свѣтъ*. В езика на Беровия "Рибен буквар" например съотношението е вече в полза на домашната дума - *причина* е употребена 6 пъти, а *свѣтъ* - 3 пъти. Към средата на века процесът на окончателното заместване може да се смята за приключил.

сиклетъ /1/ < siklet 'притеснение, мъка': И понѣди го и оутѣсни го много и голѣмъ сиклетъ мѣ даде, мѣтлакъ това искам 61. Заемката не се виедрява в книжовния речник, но е позната и днес на народния език под форма *съклет*.

оуртакаикъ /1/ < ortaklik 'съдружничество': Имаше црѣя трѣнца торгошцы, цю ѣмаха оуртакаикъ ѣдинъ съ други 53. Заемката не влиза в книжовния речник, но и днес е позната на народния език и в разговорния стил може да се срещне, макар и със стилистически снижено значение.

хавѣръ /3/ < haber от ар. 'известие, вест': Псалѣ на дѣвонкѣ оцѣ ѣн прѣтѣмъ хавѣръ на ѣнагш црѣ и рече... 26-26а. Широко разпространено в народния език, това съществително съвсем естествено намира място в езика на Софрониевия превод, макар че на преводача му е позната и домашната дума за същото понятие - *вѣсть*, която намираме в езика на "Житието" /...а нѣмъ ѣ това нѣкоя вѣсть не ѣмахми 355а/, но в разглежданата поведствително не е употребена. Заемката и днес битува в народния език.

хандтаикъ /1/ < haydutlik 'разбойничество': ...саѣдъ тринадесѣтъ години цѣ начѣни да оучѣни кражеа и хандтаикъ 67. Съществителното е познато на книжовния речник, но се използва в разговорния стил.

Процесът на пейоризация¹¹ силно е засегнал турските заемки от тази тематична група и доколкото някои от тях имат известна употреба в разговорния стил, тя е обикновено със стилистически снижено значение. Такъв характер има днес и последната заемка от тази група - съществителното *каръ*.

каръ /2/ < kar 'печалба': Такъ ѣнѣ чѣкъкъ катѣ порачѣ на папагѣло, и Шидѣ по свѣи каръ 18а.

2. Глаголи

Глаголната лексика от турски произход е значително по-слабо застъпена от съществителните имена, което е и обща закономерност в разпределението на турцизмите в книжовния ни речник¹². По-голямата част от глаголните заемки са морфологично адаптирани към III спрежение и са образувани с наставки -д и с а-, -д и с в а-, -и с а-, -и с в а-. Такива са глаголите:

**аудисамъ* и **аудисвамъ* /4/ < *asamak* 'пожалея, съжалия някого': Тон когн сѣа своѣмъ оубѣи шо мѣ вѣше единороденъ, ами нѣ ам ше да аудиса 47а, Пѣла онаа поддѣдинца бава чо какоѣ оубѣини онаи чѣвкѣ и како вѣлаа женѣта своѣа, и ѿнде при нѣа, гдѣто вѣше тѣа нечѣста, и нѣрво стори свѣѣ како ѿ аудиса, и второ б рѣчи... 35а. Глаголът е бил обичаен за народната реч през XIX в., може да се открие и в езика на по-късни книжовници - Д. Войников, Ил. Блъсков, намираме го и в речника на Н. Геров, но в книжовния език днес не се пази.

**интикамисамъ* /1/ < *intikam* от ар. 'отмѣстя': Црѣю, акѣ не хочеш да ми ѿмстишь /интикамисашъ/ ѿ сѣа своѣмъ, да знаиш како сѣа тѣа нѣожѣ ѿа закола свѣѣ си... 26. Както се вижда от примера, глаголът е употребен в маргинална бележка като пояснение на домашния глагол *ѿмстишь*, който по-нататък има още 5 употреби. Очевидно Софроний е преценил, че за читателя от простия народ е необходимо да се поясни значението на книжовната домашна дума с познатата в ежедневиата реч турска заемка. Глаголът не е оставил следи в книжовния речник, липсва и в речника на Н. Геров.

**коландисвамъ* /1/ < *kullanmak* 'използвам, служа си': ...и ѿ тѣа страхъ коландисваше масторѣа по скоро да оубѣи дѣтето 51. Глаголът е представен от Н. Геров под форма *къландисвамъ*, с него си служат книжовници и по-късно, напр. М. Георгиев /по данни на РРОДД/, но в книжовния речник днес не се пази.

**кондисамъ* /4/ < *konmak* 'отседна, спра се на стан, на кошувка': И онаиа торговецъ вѣзе внѣтре в калѣто и ѿнде тѣа кондиса оу нѣкоѣ бава оу домѣ ѣа 57. Заемката има продължително битуване в книжовната практика през Възраждането, защото е употребявана в народния език, но днес вече е остаряла и е вън от книжовния речник.

кортолнсамъ /10/ и **кортолнсамъ* сѣ /1/ < *kortulmak* 'избавям /се/, спася /се/': Пѣзѣ да нѣа днѣ при црѣа, и да кортолнсам сѣа егъ ѿ смѣрть 16, Когѣ чѣвкѣа колѣтъ звѣвѣте, да тѣври лѣсѣни звѣвѣ вѣрхѣ своитѣ звѣвѣ, и тон чѣ сѣа кортолнса ѿ тѣа волѣсть 64. Със стилистически снижено значение глаголът все още може да се срещне в разговорния стил.

**фирѣсамъ* /4/ < *fiya* от гр. 'дам фира, количествено намалявам поради изпаряване': Пѣа санѣцѣто кѣтѣ грѣашѣ тѣамо оу дѣпката, много изсохна житѣт и фирѣса 40. Глаголът все още се пази в книжовния език, но е по-присъщ на разговорния му стил.

От заети турски съществителни с наставка - и - /с участие или без участие на представки/ са образувани още три глагола:

**канратѣа* сѣ/канратѣа сѣ /2/ < *gayret* 'мъча се, правя усилие': ... токмо сѣа трѣдѣа много и канрати сѣа напразно 17. Използван е от книжовници и след Софроний със значение 'понасям, търпя' - напр. Т. Влайков, Г. Караславов /според РРОДД/, но днес не е присъщ на книжовния речник.

**похѣрѣа* /1/ < *harç* 'изразходя': ...похѣрѣи много жалѣтѣи мѣжѣ ѣа 32а. Глаголът идва от народния език и днес е съставка на книжовния речник.

*оукедерѧ и *оукидерѧ са /2/ < keder 'вгорча, оскърбя' се': ...аиногѡци са оукедери на дѣтето живенито мѧ 12а. Н. Геров не представя глагола, което може да свидетелствува за разпространението на глагола само в някои диалекти. Очевидно и Софроний е съзнавал това, защото в останалите 20 случая за същото значение е прибегнал към домашните глаголи шгорча са /8/, *шгорчакамъ са /1/, *шкороѧ са /11/. Съществуващите справочници не посочват заемката в езика на други книжовници.

3. Прилагателни имена

Същински заемки при прилагателните имена, с които си служи Софроний, са само две, и двете неизменяеми:

кавахатѧ /1/ < kabahatli 'виновен': ...едѣ Свѣтѣнова глава Шѣѣчна, като кавухатѧ 21а. Прилагателното е побългарено с наставка -ма¹³. Днешното домашно прилагателно виновен се установява под влияние на черковнославянски и руски - в "Рибния буквар" на П. Берон в непобългарена форма *виноватый* то е предложено като заместител на турцизма кавухатѧ: Нито ѡи си виноватѣи /кавахатѧ/ та са карѧ нито азъ... 56. В речниците днес заемката се сочи като остаряла.

северѧ /6/ < seber 'виновен': Менѣ са мни како е на неговото оучение северѧ Свѣтѣна оучитѣл яѡ 50. Въсщност заемката се използва и като съществително, и като прилагателно, затова я посочваме и тук.

Една група прилагателни са образувани от основи на засти турски съществителни с домашни наставки -ски-, -ѡи-. Тук се отнасят производните прилагателни от използвани съществителни, като *аслански, *асланѡвѧ, табаковѣи, фѣаски, а също така и *хеанетски 'лош, проклет' от турската заемка inat. По всяка вероятност последното прилагателно е било познато на народния език като неизменяемо под форма хинаѧ /в такъв вид то по-късно се среща в езика на Ц. Церковски, Й. Йовков - според РРОДД/, но Софроний го е побългарил словообразователно чрез наставка -ски. На книжовния речник днес то е непознато, но в диалектната реч се открива.

4. Наречия

Наречията ориентализми, към които прибегва Софроний в своя превод, са четири:

аѧѧ /7/ < anak 'тъкмо, именно, само': Ян а, моѧю те посаѧши да ти скажа ѡще едно показани 34а. Наречието е намерило разпространение в народната реч, среща се по-късно и в езиковата практика на творци като Ив. Блъсков, Ив. Вазов - според РРОДД, но в книжовния език не се възприема, днес има народно-разговорен характер.

варѧмѧ /18/ < varī от перс. 'поне': ...и не знаѧш това варѧмѧ истина мѧ и ѡ ѡна дѣла 29. Днес се среща в разговорния стил.

бѣлки и бѣлѧмѧ /2/ < belki от перс. 'може би': Дѣлатѣ вы на сѧа моѡѧѡ почтѡ бѣлки са вѡи ѡ менѣ и не хѡче да хорати сѧ менѣ 13а. И в двете си форми по-късно наречието се използва от писателите като народна дума /вж. РРОДД/. В книжовния език то има предимно народно-разговорен характер.

мѣтлакъ /5/ < *mutlaka* от ар. 'непременно': *Ила тои чѣ излезе покѣнь това царское безпрѣкное и безчѣбное, и немѣтнкое, и свѣрское повелѣние царское да оубѣи сѣа своего* 42а. Разпространено в народния език, наречието по-късно се среща и в езика на творци като Ст. Л. Костов, А. Каралийчев, но в книжовния език днес не се открива.

5. С ъ ю з и

С ориенталски произход днес се свързват два съюза:

ама /2/ < *amma* от ар., служи за противопоставяне: ...и ѿ много скорѣи ще и да оумрѣшь, ама колъ поаза тебѣ тогика 34а. Съюзът продължава съществуването си в книжовния език, но има предимно разговорен характер.

хемъ /1/ < *hem* от перс. 'и при това, освен това': ...ѿ премѣдрите масторѣи не вставихъ нищо да не вѣхъ начѣль сѣа твоего, хѣмъ и не ѣ възможно да наидѣшь по мѣдрѣишаго... 52. И този съюз в книжовния език днес има разговорен стилистичен оттенък.

Прегледът на турските заемки в езика на "Митология Смитипа Философа" показва, че Софроний е прибягвал до тях сравнително рядко, обикновено тогава, когато турската дума е била широко разпространена в живия народен език или се е затруднявал да намери подходящ неин домашен заместител. От анализа се вижда, че той съзнателно се стреми да ограничава присъствието на турцизми в езика си - в редица случаи те се привличат само за да се въведе по-слабо позната книжовна или народна домашна дума.

Под влияние на широко и силно разгърнатата се още през втората четвърт на миналия век тенденция за прочитване на книжовния речник от турцизми по-голямата част от турските заемки, които намираме в езика на Софроний, са отпаднали от употреба. Онези от тях, които са се запазили, имат по-късно различна съдба. Малка част продължават съществуването си като пълноценни книжовни единици, други са засегнати от процеса на пейоризация, трети са ограничили употребата си само в разговорната реч.

От названията на лица днес нормална употреба имат само две заемки - *джудже* и *хайдутин*, но с видоизменени значения. Ограничена употреба в разговорния стил се отбелязва при съществителните *душманин*, *комшия*, *ортак*, а също така и при *джелатин* и *бакалин*, но обикновено с преносно значение. Остарели са, без да заемат място в книжовния речник, турцизмите *бинбашия*, *табак*, *удалик* и *хамамджия*. В основното си значение съществителното паша се пази като историзъм, а в преносно значение се използва в разговорния стил.

От названията за животни само съществителното *маймуна* днес е книжовна единица, останалите две - *аслан* и *фил* са били изоставени в книжовната практика още през първата половина на миналия век, а четвъртото - *идран* - изобщо не е прониквало в нея.

Книжовно утвърдено от названията на обекти /места/ е съществителното пазар, а кале се пази като топонимично название.

Останалите две - дюкян и одая - не са се задържали като книжовни единици, макар да не са непознати в народния език.

Най-много запазени в книжовния език турски заемки има от названията на предмети от бита - *катран, кафез, кесия, синджир, сьонгер, тештер*. Останалите две - *долама* и *кепенк* - се използват в народния език.

Названията на отвлечени понятия най-силно са били засегнати от процесите на пейоризация и остаряване. Нито една от 15-та такива заемки в езика на Софроний днес няма статута на пълноценна книжовна единица със стилистически немаркирано значение. Допустими в разговорния стил със стилистически снижено значение са *ишах, кабахат, кат, кяр, пишманлък, хабер, хайдутлък*. Останалите - *вилает, казеп, кайрет, кидер, резиллик, себен, сиклет, ортаклък* - не са намерили сериозен достъп до книжовния език, въпреки че някои от тях са употребявани и от други творци след Софроний.

От глаголите само похарча е пълноценна книжовна единица, а стилистически снижена употреба може да се отбележи за *кортюлисам, кондисам, фирясам*. Останалите - *аджидисам, интикамисам, коландисам, кайратя се, укедера* - рядко са били привличани към книжовна употреба още през миналия век.

Не са се задържали в книжовната практика и прилагателните от турски произход - *кабахатлия* и *себен*.

От заетите наречия по-трайни следи в книжовния речник е оставила заемката *барем*, отчасти *белки*, но само в разговорния стил. Другите две - *анджак* и *мутлак* - не са имали и този успех.

Продължават съществуването си заемките съюзи *ами* и *хем*, но предимно като средство на разговорния стил.

II. ГРЪЦКИ ЗАЕМКИ

В сравнение с ориентализмите делът на гръцките заемки в езика на преводната повест е по-малък, те са около 40, но затова пък една чувствителна част от тях са дошли по книжовен път. Едни от гръцките заемки имат началото си още в старобългарски и чрез средновековни книжовни източници са достигнали до Софроний, други са употребени под влияние на превеждания текст, трета част идват от живата говорна практика на времето. И тук съществителните са най-много, след тях следват глаголите.

1. Съществителни имена

От петте тематични групи, които са застъпени при турските заемки, сред гръцките заемки не е представена само групата на имената за обекти.

а/ Названията на лица характеризират лицето по социален, религиозен, професионален или друг признак. За по-голямата част от тях може да се каже, че са книжовни заемки. Тук се отнасят:

* *архонтъ* /2/ < *ἀρχωντες* 'военначалник'. За употреба на съществителното в такова разширено значение може да се съди по

това, че лицата, които в другите случаи Софроний нарича *кнѡзовѣ*, *вѣнѣ* *вашни*, *генѣраан*, в примера, който следва, обобщено са назовани *архонти*¹⁴:... и вси архонти приѡха тѣм дѣма како е оугѡдна 65. Очевидно заемката е употребена под влияние на превеждания текст, в който стои гръцкото *αρχόντης*. Трябва да се посочи, че със заемката по-късно си служат и други писатели като В. Друмев, Г. Милев, А. Каралийчев /вж. РРОДД/.

* *дѣскала* /1/ *δασκαλος* 'учител': Почтѡ щѡ са минаха ѡныя трѣ години, щѡ едѣ ты на дѣскала да са оучишь, и не можѣ да са нагчишь нищѡ 61а. Съществителното е използвано в народния език, но Софроний само веднѣж си е послужил с него, във всички останали случаи то предпочита книжовната домашна дума *оучитель*, която има над 37 употреби. В книжовния език днес заемката има стилистически снижено значение.

мѣмось, *мѣмь* /18/ и *ѡмѣмось* /1/ < *μῖμος*. Буквалното значение на заемката е 'изпълнител на пантомима; артист', но Софроний я използва в по-обобщено значение 'който обича да се подиграва и присмива на другите': ...тѣм мѣмь имать едного акакаго оучителя, щѡ прѣсѡхѡди вси мѣмь на акакаство... 58а. Съществителното е книжовна заемка и се явява в три варианта, но Софроний предпочита варианта *мѣмь*, като по-близко стоящ до формата на българските съществителни. Не намерил подходящ означител на понятието, предавано от гръцката дума, преводачът я транслитерира, но за да я приближи до читателя при първата ѝ употреба в маргинална бележка я пояснява с турската дума *чѣкъ*: *ѡмѣмось* /цѣкъ/ като вѣше чѣкъ коварень на дѣвы торгоуца тагѡ 57а. Вариантът *мѣмь* с основните си значения днес влиза в пласта на културната лексика, с която си служим в книжовния език.

ориторь /1/ < *ρήτωρ* 'оратор': Зашѡ всѣмъ чѣкъ какѡтѡ дѣма глѣтѡ ма като е премѣдоръ, и риторь, и оучитель, и философь, а мѣжи камотѡ истината спрѣтѣ тоѡа 51. Употребено е под влияние на първоизточника, но е било познато на образованите българи, намираме го в два случая и у П. Берон по-късно, но в книжовния речник не се налага с тази си форма, чрез руски се заема латинското съществително *оратор*.

* *христѣан/инь* /1/ *χριστιανός* 'последовател на християнската религия': Глѣдары хрѣтианы, нищѣ го дѣржи тѡи дѣмонь 46. Заемката е още от старобългарската епоха и се употребява до днес в побългарен с наставка - ин - вид.

фѣлософь /130/ < *φιλόσοφος* 'човек, който се занимава с философия; мислител, мъдрец': Имашѣ цѣрь едного мѣдрѣншато совѣтника фѣлософа 26а. Съществителното е с най-голяма честотна употреба, дошло е по книжовен път в езика на Софроний, познато е още от старобългарската епоха и като елемент на международната културна лексика е налице и в съвременния книжовен език. У Софроний има двойко ударение - *фѣлософь*, и *фѣлософь*.

Тук ще отнесем и не много ясното по етимология съществително

*трѣмпѣта /1/, употребено в значение на 'глашатай, викач': И дѣе трѣмпѣта да идат сѣ нѣмъ, единъ напредъ другъ оубѣди, и да викат сѣ голѣмъ глѣ... 64а. Имаме известни основания да го свържем с грѣцкото съществително τρουμπέτα от ит., защото в превода на "Езопови басни" Софроний си е послужил със съществителни, имащи същата основа: Τρουμπέταυιν, σιρεч свирецъ. Единъ трѣмпѣтаυин като вѣиши трѣмпѣт и сокираше конската да са вѣлѣтъ, фѣтиха го... 112. Тук лицето, служещо си с трѣмпѣт, е названо трѣмпѣта и, т.е. съществителното е оформено с турската наставка -и-, а глаголът вѣиши подсказва пък, че Софроний схваща музикалния инструмент трѣмпѣт като ударен, т.е. барабан, а не тропет, а лицето - като барабанчик.

Към тази група могат да се отнесат и няколко собствени имена на лица - Куро, Мѣхъ /от евр./, *Христосъ. Условно тук може да се включи и погърченото име на главния герой Сунтипа.

От съществителното собствено наименование на държавата Персиа, употребено в заглавието, Софроний използва жителско название за лице с домашната наставка -анин- - персианинъ: Сѣе сказаніе испѣса Мѣсто персианинъ...10.

б/ Названия на животни. Три представителя на животинския свят са названи с грѣцките им имена:

лѣпосъ /б/ < λουλής 'ястреб': ... сѣчѣи сѣ тѣ чѣ та са спѣсти Шѣрѣтѣ една птица що ѣ зовѣтъ лѣпосъ 51а. Наблюденията над наименованията на животни в "Митология Синтипа Философа" и в "Езопови басни", преведени от Софроний, показват, че с редки изключения се използват старите народни названия на животинските представители. Обяснението за употребата на гърцизма лѣпосъ не може да се търси в разпространеността му в народния език. По всяка вероятност преводачът се е затруднил в превода на грѣцката дума и затова я транслитерира.

лѣмѣ /2/ < λάμια 'змей': ...и глѣда дѣвѣнкѣта като лѣмѣ... 24а. В друг случай за същото значение Софроний използва турската дума ѣдрѣнъ, но докато тя днес не се пази, то грѣцката заемка продължава съществуването си. Очевидно тя е била добре позната в народния език.

*папагалъ, папагалонъ /8/ < παλαγᾶλος от ит. 'тропическа птица, която може да се приучи да изговаря механично отделни думи': ...чѣкъ ѣлѣкон ѣмашѣ една птица, що дѣмашѣ чѣвѣчки тѣзѣкъ, що са назѣваѣ папагалонъ... 18. При първото въвеждане на наименованието, както се вижда от приведения пример, Софроний го запазва непроменено по форма. Следващите употреби обаче са с побългарена форма папагалъ, която се утвърждава в книжовния ни език. Начинът, по който заемката се въвежда в езика на повестта, говори, че тя едва ли е била използвана в народния език.

в/ В трета група могат да се обединят названията на материални предмети - предмети от бита, продукти и др.

захаръ /3/ < ζάχαρη от инд. 'бяло кристално вещество със сладък вкус': ... ако хочеш да ти дам орисъ ала и захар да ти дам, елиъзъ еиѣтѣ оу вакалницата да ти дам 25а. Софроний не си служи с турското название *шекеръ*, посочено от Н. Геров, което дава основание да се мисли, че гръцката заемка е била позната на народния език. Само с нея например си служи и П. Берон в "Рибния буквар - с. 92, 94. Подхваната и от по-късните книжовници, тя се утвърждава в книжовния речник.

калаѣ /4/ < καλαθα 'голяма кошница': ... и цѣтажика тѣкмо ваициѣта оу каалаѣ покритѣ 41. Навярно съществителното не е било много ясно на преводача, затова той го оставя непереведено, като само го транслитерира. Не го откриваме по-късно и в езика на други книжовници.

маргаритъ, маргаритѣри /3/ < μαργαρίτης 'бисер, перла': ... оиъ ци понци сребрѣ, жалтици, или маргаритѣри... 59а, ... и да оузиамъ една паница полна що хочѣ, или залѣто, или маргарит... 57. Заемката е народна дума и днес има характер преди всичко на поетична дума, неутрална употреба или названието бисер.

орисъ /6/ < ορίςα 'ситни бели зърна на житно растение, което вирее във вода': Шидѣ онаа жина на вакалния и даде джкатѣто да оузиамъ орисъ 25а. Възприето в народния език дълго преди времето на Софроний, съществителното съвсем естествено намира място в книжовния речник.

трапѣза /13/ < τραπέζα използвано е в две значения: 1. 'софра, наредена за ядене' - И тѣи чѣ понде и сѣдна сѣ доугитѣ чабци на трапѣзата 44; 2. 'угощение' - И каоутѣри еднѣ чѣбѣк оучини трапѣза голѣма и призовѣ много чабци 44. В книжовния език днес се пазят и двете значения, Софроний го познава от народния език, затова и го запазва в езика на превода си.

*фармака /1/ < φαρμάκον 'смилата љ стѣгна аспосъ, и оутѣмѣиѣ ѣ ижда, и оуснаѣиѣ сино, и спрѣти тѣм тѣкнѣтѣ изваѣна си фармакио 52. Речникът на Н. Геров сочи заемката като народна, за същото свидетелствува и изследването на М. Филипова-Байрова¹⁵. В повечето случаи обаче Софроний предпочита домашното съществително за същото понятие - иадѣ: ... и изваѣна си иадѣ сѣмата 52. Както и в много други случаи, очевидно и тук Софроний е прибягнал до заемката, за да избегне повтарянето на една и съща дума. В книжовния речник съществителното не прониква.

г/ И при гръцките заемки най-многобройна е групата на *и а з* ванията на отвлечени понятия. Към нея се отнасят:

*астрономиѣ /2/ αστρονομία 'наука за небесните тела': ... да гасѣдам и да тража за тѣѣ и за твоѣ полѣчиѣ ѣ рождение тѣѣ на астрономиѣта... 12а. Съществителното принадлежи към групата на международната културна лексика, но Софроний прибягва и до неговата калка *сѣѣздословѣ*: Иѣзъ тражикъ и гасѣдахъ на сѣѣздословѣиѣ и иадѣохъ... 50.

педѣшвани /1/ < παιδείω 'възпитаване, обучаване': ...и ѿ многогѣ тѣсногѣ и нежданогѣ педѣшва философа дѣтето въ тѣмъ еиць 14. Съществителното е получено на домашна почва от познатия на народния език зает глагол педѣшвама с наставка -ни. Отглаголното съществително има значителна употреба през Възраждането, но в книжовния речник не се налага.

пидѣрь /1/ < παιδῆπρηνуда': Яко ма кортолѣаш ѿ томъ инадеждныя пидѣрь и зарар, азъ да ти дамъ едно дѣкато 55. Заемката не се среща у по-късни автори и не оставя следи в книжовния речник, явно преводачът се е затруднил да намери подходящ домашен означител на понятието и е оставил гръцката дума, като само я транслитерирал.

*пониство, *прониство /2/ ловηρία 'коварство, хитрост': ...и искама да са наоучи на свѣтѣ дѣволитѣ и пониството жинскогѣ 43. Заемката е книжовна, позната на черковнославянския речник, но в новобългарския книжовен речник не се внедрява.

риторика /1/ ρητορικῆ 'красноречие': Црю не е възможно да са ииде да провзвѣдѣ сна твогѣ на испустимическогѣ оучени, нитѣ на философа, нитѣ на риторика 52а-53. Проникнала по книжовен път, като елемент на международната книжовна лексика думата се пази и днес, но е възприета с друго ударение - ритѣрика.

скѣпость /10/ < σκοπος . Подведена формално по образца на отвлечените съществителни с наставка -ость¹⁶, заемката е употребена с две значения: 1. 'кроеж' - ...и иачина да мѣкан сѣ какоу скѣпость можи да затри тогѣ младѣго сна царѣва 15; 2. 'положение, състояние' - ...азъ црю на такоуа скѣпость вѣхъ тогис и на козрасть и на разѣма и не можихъ да оупѣода нищо 61а-62. Заемката идва от народната реч, с нея по-късно си служат и други творци /напр. Ил. Блъсков - според РРОДД/, представена е и в речника на Н. Геров.

философия /7/ φιλοσοφία 'наука за най-общите закони в развитието на природата, обществото и мисленето': Хѣчъ да ти дамъ сына могѣ да го испидѣшашъ на философия 11. Стара книжовна заемка, съществителното днес се отнася към пласта на международната културна лексика в книжовния ни речник.

хората /5/ < χωράτα 'дума, приказка, слово': Такъ и колѣрѣ цѣви дѣмаха на дѣтето сѣ салди хорати... 13а. Съществителното е познато на Софроний от народния език, по-късно го намираме в езика на П. Берон, с него си служат и такива писатели, като Ив. Вазов, Т. Г. Влайков, К. Петканов /според РРОДД/, но в книжовния речник не се утвърждава.

2. Прилагателни имена

Същински заемки от гръцки прилагателните имена няма, но с домашни суфиги от гръцки основи са образувани дванайсетина производни прилагателни, като дѣволски, *ипустимически 'научен', *магиски, *мурзаникъ, *пониранъкъ 'коварен, хитър', философски и др.

3. Глаголи

Основната част от глаголите, дошли от гръцки в живата народна реч, в езика на преведената от Софроний повест съдържат наставка -са-, която след Л. Милетич¹⁷ и М. Филипова-Байрова¹⁸ сочи като отличителна черта за значителна група глаголи, заемствувани от гръцки. Такива са:

**арѣсам* /1/ < *ἀρεσσω* 'прави ми се, допада ми': ...и щѣ арѣсаш да ти дамъ ѿ него една паница помаи 57. Звуковата форма говори, че Софроний използва думата в нейния народен вид, същото откриваме и у П. Берон¹⁹. Съвременната книжовна форма на глагола се налага по-късно.

**дофтѣсамъ* /4/ < *δοφτασω* 'пристигна набързо, неочаквано': ...и оныа савѣа като вѣше скрътъ, напраено дофтѣса на женѣта межъ ви 22а. Глаголът е типична народна дума, образувана с представка до-, прибавена към гръцката заемка *φτасам*. Посочен е в речника на Н. Геров, но и днес си е останал присъщ само на разговорния стил.

испедѣсамъ /4/, **испедѣщамъ* /1/ < *λεβεω* 'изуча, възпитам', глаголът е получен с представка из- от пряката гръцка заемка *педѣисам*, у Софроний **педѣсамъ* и **педѣщамъ* /4/. Тук се отнася и формата **педѣщамъ* /1/. Примери: ... азъ това мѣ дѣте щѣ го педѣсамъ на таковыи чинѣ и дѣланѣ, како никоги да не оучини такова безмѣстнаа работѣ 66, Хѣчѣ да ти дамъ сына моего да го испедѣщаш на философи..., И азъ гетоваа ѣсма царю за шѣсть мѣцы да го испедѣсамъ совершенно на всѣ оучениа философскаа 11. Тези глаголи имат сравнително широка употреба в народния език през XIX в., за което говори и езикът на книжовници след Софроний - Р. Попович, Ил. Блъсков /вж. РРОДД/, а също така и речникът на Н. Геров, но в книжовния речник те не се налагат.

**исторѣсамъ* /2/ < *ιστορέσω* 'изобразя, представя нагледно': ...и щѣ хѣчеше да ма оучи, всѣ го исторѣса и исписа по стѣнныте и всѣкаа исторѣа ѿдѣланѣ ед писмо 68. Заемката не е представена в речника на Н. Геров, не разполагаме с данни и за употребата ѝ от други книжовници, но може да се допусне, че тя е позната на Софроний от предходната му книжовна практика.

**кѣрдѣсамъ* /1/ < *κερδέσω* 'спечеля; преуспя': ...и много щѣ кѣрдѣсаш и щѣ предѣвишь много имѣние ед таа скѣпость 59. Глаголът е народна заемка, за това свидетелствува не само речникът на Н. Геров, но и наличието му в народни песни /вж. РРОДД/, в книжовния речник обаче не намира място.

**сапикѣсамъ* /2/ < *αλικῶσω* 'видя, съгледам': И като гѣдѣши дѣтетѣ и сапикѣса го доврѣ по образѣ и по възрѣстѣ ачѣ и по лицѣто и познѣ го... 67. Употребяван в диалектната народна реч, глаголът прониква и в езика на писатели, като Ив. Вазов, Й. Йовков /вж. РРОДД/, представен е и от Н. Геров, но в книжовния език не се възприема.

Ако приведените дотук глаголи възхождат към аористните форми на съответните гръцки глаголи²⁰, то друга малка група глаголи са свързани със сегашните основи на съответните гръцки глаголи и са образувани с домашните наставки -и-, -е-. Такива глаголи в езика на Софрониевия превод са:

*харижа /3/ < χαρίζω 'подаря': ...похарчи много жалтици между ел та и налуави заатъа дръхи и харижа и ги 32а. Глаголът е народен, използва се в разговорния стил.

хоратѣ /27/, *похоратѣ /1/ < χωρατείω 'говоря, приказвам; поговоря, поприказвам': ...азъ единъ мѣць не щѣм хорати сѣ царѣ 13, И похорати мало сѣ нѣа 35а. Двата глагола са широко използвани в народния език, като по-често се срещат с наставка -ува-, в такъв вид ги намираме у П. Берон, докато Н. Геров представя и двете форми. В книжовния речник не се възприемат.

4. Други класове думи

От другите класове думи с гръцки произход са свързани едно наречие и един съюз:

хѣрно /1/ < χάρις 'добре': ...порѣчаше и хѣрно да гѣеда... 18. Наречието е народна заемка, която не получава книжовен статут.

макар /да, и да/ /3/ < μακάρι 'въпреки, при все че': Яаа макар и да имать равнос согласи, ан а добра жина подобна е на многоцѣнен и избран камень 37а. Съюзът е посочен в речника на Н. Геров, което говори, че е използван в народния език, откъдето е преминал в книжовния език, но с предпочитание се употребява в разговорния му стил.

В обобщение на изнесенния материал за гръцките заемки в Софрониевия превод на повестта "Митология Синтипа Философа" могат да се направят няколко по-важни извода.

Първо, количествено думите, имащи гръцки произход или са производни от гръцки основи, са приблизително колкото турските заемки. Докато последните обаче са изцяло свързани с живата говорна практика на времето, една не малка част от гръцките заемки идват по книжовен път, защото са свързани с понятия из областта на културната сфера.

Второ, едни от книжовните заемки имат началото си още в старобългарската епоха и днес са съставна част на книжовната културна лексика: астрономия, демон, история, магия, митология, риторика, философия, философ, християнин. Други от тях са употребени предимно под влияние на преведения текст: *архонтъ, *историсамъ, калата, лупосъ, мимосъ /омимосъ, мим/, орексис, риторъ, *тремпе. От тях днес се използва само МИМ, а АРХОНТ може да бъде характеризирана като историзъм. Не се пазят и познатото на черковнославянски съществително *понирство.

Трето, по-късната съдба на гръцките заемки, които Софроний употребява като познати му от народния език, е различна. Една група от тях днес са пълноценни книжовни единици: захар, ламя, миризма, ориз, папагал, трапеза, харесам, а маргарит се отнася към поетическата лексика. Втора група са ограничени по употреба в разговорния стил: даскал, дофтасам, дяволия, майстория, макар, харижа. Трета група са или изоставени, или се използват в народната или в диалектната реч: педепсвам,

изпедепсвам, кердосам, сапикасам, скопост, хоратя, хората, харно, фармак, пидер.

III. ЗАЕМКИ ОТ ДРУГИ ЕЗИЦИ

Заемки от други неславянски езици в езика на Софроний има дотолкова, доколкото те са внедрени в народния език в резултат на историческите условия. Броят на тези думи е незначителен.

Освен *воладинъ /стб. воларинъ/ 'господар' /6/ и *волерел са /1/, у чиято основа навярно възхожда към прабългарски, тук могат да се отнесат и заемките от балканския латински, като *ванъ* /5/ <baneum стб. *вана*, *царъ* /271/ < caesar стб. *ц'царъ*, *палатъ* /7/ < palatum, *портъ* /7/ < porta. Латински произход имат още две съществителни:

*генералъ /1/ < generalis 'висш военачалник': И спроти тѣх рѣчи като чю *црѣ* ѿ *жнѣта* погледна на генералыте и *внѣ* *вашнѣ* *скѣи*, и рече *нмѣ*... 63. В стремежа си да превежда на достъпен за народния читател език Софроний само веднъж използва по-чуждата за простия читател дума, в останалите три случая прибягва до познатия в народния език неин близък съответник - турцизма *паша*: *Такъ* и *азъ* *саочестнаа*, *сегѣ* *црѣю*, *какѣто* *сѣбѣтѣи* и *дѣматъ* *тѣбѣнѣ* *пашнѣ* и *внѣ* *вашнѣ*, *готова* *ѣсмѣ* *да* *прѣтѣрѣа*... 64а. По-късно латинската заемка се утвърждава и днес е активен елемент в групата на международната културна лексика.

докторъ /3/ < doctor 'лекар': ...*искаше* *доктора* *да* *а* *исцѣли*... 21а. Можем да предполагаме, че съществителното е книжовна заемка, тъй като внародната реч наред с домашното *цѣлѣа* разпространение имал и турцизмът *хекиминѣ*. Още в "Рибния буквар" турцизмът *хекиминѣ* е заменен с *цѣлѣа* /с. 45/. Латинската заемка днес активно се използва в книжовния език.

Накрая ще отбележим италианската заемка *двѣтѣ* /6/ 'дребна монета': ...*да* *кѣпи* *за* *еднѣ* *двѣтѣ* *орнѣ*... 25. Дошло през гръцки, съществителното днес е историзъм.

Анализът на лексиката от чужд произход в езика на преводната повест "Митология Синтипа Философа", показва, че още в етапа на началното изграждане първите строители на новобългарски книжовен език са имали съзнание за необходимостта от прочистване на книжовния речник от проникнали и установили се в народния език в условията на многовековния политически гнет насилствено наложени в българската народна реч думи от езика на поробителя. Трайно установилата се от втората четвърт на XIX в. насетне тенденция към тяхното ограничаване и заместване с домашни средства е подготвена от предходното поколение книжовници, сред които най-видно място заема Софроний Врачански.

БЕЛЕЖКИ

¹ В. С. л. К и с е л к о в, Софроний Врачански. Живот и творчество, С., 1963; А. л. Н и ч е в, Софрониевият превод на Езопови басни. - Год. на Соф. у-т, Философско-исторически ф-т, кн.

7, 1963; А ф. А л е к с и е в а, Преводните повести и романи от гръцки през първата половина на XIX в. /До Кримската война/. - Studia Balcanica, кн. 8. Балкански културни и литературни връзки, БАН, С., 1974, с. 119-127.

² Вж. К. М и р ч е в, За съдбата на турцизмите в българския език. - Изв. на Инст. за бълг. ез., кн. II, 1952, с. 127.

³ В скоби след думата се посочва броят на употребите ѝ.

⁴ При определяне на значенията се водим предимно от Речник на чуждите думи в българския език, БАН, С., 1982. Освен това са ползвани речниците: Речник на чуждите думи в българския език. Съст. Ал. Милев и др., III прераб. и доп. изд., С., 1970; Турско-български речник, Съст. П. Ванчев и др., под ръков. на акад. Ст. Романски, II стер. изд., С., 1962; Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век, БАН, съст. Ст. Илчев и др., С., 1974; Български тълковен речник. Съст. Л. Андрейчин и др., III изд., С., 1976.

⁵ Вж. К ю в л и е в а В., Морфологична адаптация и асимилация на турските заемки - съществителни и прилагателни - в българския език. - Изв. на Инст. за бълг. ез., кн. XXV. Въпроси на съвременния български език и неговата история, С., 1980, с. 91.

⁶ В. К ю в л и е в а, Цит. съч., с. 90.

⁷ Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век, с. 34.

⁸ А ф. А л е к с и е в а, Цит. съч., с. 126.

⁹ За употребата им в книжовните паметници през XVIII в. вж.: М. П. Р у с к о в а, Турецкие заимствования в болгарских письменных памятниках XVIII века. - Советская тюркология, 1973, кн. 2, с. 60-70.

¹⁰ Вж. В. К ю в л и е в а, Цит. съч., с. 92-93.

¹¹ М. С т а й н о в а, За пейоризацията на турцизмите в българския език. - Български език, 1964, кн. 2-3, с. 183-186.

¹² Вж. К. М и р ч е в, Цит. съч., с. 120.

¹³ Вж. В. К ю в л и е в а, Цит. съч., с. 121.

¹⁴ А ф. А л е к с и е в а, Цит. съч., с. 126.

¹⁵ Вж. М. Ф и л и п о в а - Б а й р о в а, Гръцки заемки в съвременния български език, С., 1969, с. 166.

¹⁶ Вж. К. Н и ч е в а, Езикът на Софрониевия "Неделник" в историята на българския книжовен език, С., 1965, с. 95-96.

¹⁷ Л. М и л е т и ч, Д-р Франц Миклошич и славянската филология. - Сборник на народни умотворения, кн. V, 1891, с. 447-448.

¹⁸ Вж. Р. Ц о й н с к а, Думи от гръцки произход в "Рибния буквар" на П. Берон - Изв. на Инст. за бълг. ез., кн. XVI, С., 1968, с. 540.

²⁰ Вж. М. Ф и л и п о в а - Б а й р о в а, Цит. съч., с. 42.

ПРИЛОЖЕНИЕ
СЛОВНИК НА ЧУЖДОЕЗИКОВАТА ЛЕКСИКА

- ° а і джамъ и ° а і джам, от тур., с.217
- ама, тур. -ар., с.219
- ан а, тур., с.218
- ° арсамъ, гр., с.226
- архонтъ, гр., с.220
- асланъ, тур., с.212
- ° аслановъ, от тур., с.218
- ° аслански, от тур., с.218
- ° астрономъ, гр., с.223
- ° бакалинъ, тур. -ар. с.209
- бакалинца, от тур. -ар, с.212
- бана, лат., с.228
- баримъ, тур. -перс., с.219
- бѣки и бѣкимъ, тур. -перс., с.219
- ° бинъ вашиъ, тур., с.209
- бѣлѣтъ, тур. -ар., с.214
- ° генералъ, лат., с.228
- ° даскалъ, гр., с.221
- демонъ, гр., с.224
- ° анказинъ, тур. -ар., с.210
- ° елатинъ, тур. -ар., с.211
- в е, тур., с.211
- дѣвокъ, гр. с.224
- дѣвокъски, от гр., с.225
- докторъ, лат., с.228
- ° дофтамъ, от гр., с.226
- дѣкато, итал., с.228
- ° дѣкънъ / докънъ, тур. -ар., с.212
- ° двалама, тур., с.213
- ° дѣшман/инъ, тур. -ар., с.211
- ° епустимически, от гр., с.225
- зараръ, тур., с.214
- захаръ, гр. -инд., с.223
- удранъ, тур. -перс., с.212
- ° интикамисамъ, от тур. -ар., с.217
- ° испедеуамъ и ° испедепцамъ, от гр., с.226
- исторѣя, гр., с.224
- ° историсамъ, от гр., с.226
- ицахъ, тур. ар., с.214
- кабахатъ, тур. -ар., с.214
- кабахатлъ, тур. -ар., с.218
- казепъ, тур. -ар., с.214
- ° кайратъ са / кайратъ са, от тур. -ар., с.217
- каретъ / каретъ, тур. -ар., с.215

- кала а, гр., с.223
 калае, тур., с.212
 *като, тур., с.215
 катранъ, тур. -ар., с.213
 кафеесъ, тур. -ар., с.213
 *кепенкъ, тур., с.213
 *кердосамъ, от гр., с.226
 *кесля, тур., с.213
 кидеръ, тур. -ар., с.215
 Киро, гр., с.222
 *коландисвамъ, от тур., с.217
 *комшья, тур., с.211
 *кондисамъ, от тур., с.217
 кортоансвамъ, от тур., с.217
 каръ, тур., с.216
 ламья, гр. с.222
 леспосъ, гр., с.222
 магта, гр. с.224
 *магиски, от гр., с.225
 *маимень, тур. -перс., с.212
 маисторга / маисторья, гр. -лат., с.224
 макарь /да, и да/, от гр., с.227
 маргаритъ и маргаритаря, гр., с.223
 мимосъ, мимъ и омимосъ, гр., с.221
 *мурзанкъ, от гр. с.225
 мурзма, гр., с.225
 ми ологта, гр., с.224
 михъ, гр. -евр., с.222
 мятлакъ, тур. -ар., с.219
 шрединсь, гр., с.224
 брисъ, гр., с.223
 шотакъ, тур., с.211
 пазаръ, тур. -перс., с.212
 палатъ, лат., с.228
 *папагалъ и папагалонъ, гр. -ит., с.222
 *паша, тур. -перс., с.210
 педечване, от гр., с.225
 пидеръ, гр., с.225
 пишмананкъ, тур. -перс., с.213
 *понисанвын, от гр., с.225
 *пониство, гр., с.225
 порта, лат., с.228
 *похарча, от тур., с.217
 *похоратъ, от гр., с.227
 *прониство /вж. пониство/
 резнанкъ, тур., с.215
 ринторъ, гр. с.221

- ритѣрка, гр., с.225
 *сапикасамъ, от гр., с.226
 сѣсть, тур. -ар., с.215 и с.218
 сен иръ, тур. -перс., с.213
 сижать, тур., с.216
 скопость, гр., с.225
 сонгера, тур. -гр., с.213
 такакъ, тур. -ар., с.210
 такакомъ, от тур. -ар., с.218
 тефтера, тур. -гр., с.213
 трамиза, гр., с.223
 *трампе, гр. -ит., с.222
 оуданка, тур., с.211
 оудалъ, тур., с.213
 *оукедера и *оукидера са, от тур., с.218
 оуртаканка, тур., с.216
 *фармакъ, гр., с.223
 *фаъ, тур. -ар., с.212
 философа, гр., с.221
 философа, гр., с.225
 философски, от гр., с.225
 фласки, от тур. -ар., с.218
 *фирмакъ, от тур. -гр., с.217
 хавера, тур. -ар., с.216
 хадѣтинъ, тур., с.211
 хадѣтакъ, тур., с.216
 *халмамъ, тур. -ар., с.210
 *хариджа, гр., с.226
 харно, гр., с.227
 хемъ, тур. -перс., с.219
 *хендѣски, от тур., с.218
 хората, гр., с.225
 хората, от гр., с.227
 *христѣиниъ, гр., с.221
 *Христось, гр., с.222
 царь, лат., с.228

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА 2 – ЕЗИКОЗНАНИЕ
Том 26
1989/1990

Отговорен редактор Лъчезар Георгиев
Технически редактор Мариян Кенаров
Коректор Стефка Бръчкова
Консултант Радослав Райчев

Българска, I издание
ISSN 0204--6369

Формат 60 x 90/16
Печатни коли 14
Тираж 250
Цена 25 лева

Дадена за набор юни 1992 г.
Излязла от печат декември 1992 г.
Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"

Компютърен набор и страниране – КФ"Полиграф-принт" – Разград
Печат – печатница на университетското издателство

ISSN 0204 - 6369

Цена 25 лв.